

**FUTBOLDA DIŞ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ:
TİRKIYE ÖRNEĞİ**

Hüseyin Devran ŞENOCAK

İKTİSAT ANABİLİMDALI

Dr. Öğr. Üyesi Adem TİRKMEN

ERZURUM-2020

Her hakkı saklıdır

T.C.
ERZURUMTEKNİKÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLERENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**FUTBOLDA DIŞ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüseyin Devran ŞENOCAK

Tez Danışmanı

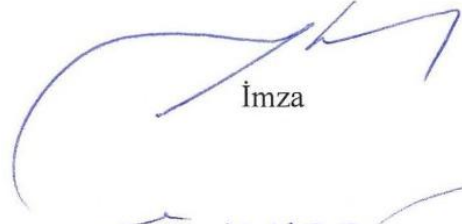
Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN

ERZURUM-2020

ONAY

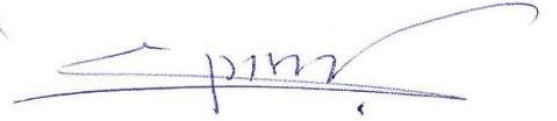
Hüseyin Devran ŞENOCAK tarafından hazırlanan Futbolda Dış Ticaretin Belirleyicileri: Türkiye Örneği adlı bu çalışma 11.09.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı /
Danışman Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN
Erzurum Teknik Üniversitesi

İmza

Jüri Üyesi Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN
Atatürk Üniversitesi

İmza

Jüri Üyesi Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN
Erzurum Teknik Üniversitesi

İmza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. 11/09 /2020

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

11/09/2020

Hüseyin Devran ŞENOCAK

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
TABLolar LİSTESİ.....	V
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
ÖN ÖZ.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FUTBOL EKONOMİSİ VE FUTBOLDA DIŞ TİCARET

1.1. FUTBOL EKONOMİSİ.....	3
1.1.1. Futbolun Ekonomik Gelişimi ve Endüstrileşme Süreci.....	3
1.1.1.1. Bosman Kararları ve Transfer Sistemi.....	5
1.1.1.2. Futbol Kulüplerinin Şirketleşmesi.....	7
1.1.2. Futbol Ekonomisinde Arz ve Talep.....	8
1.1.3. Futbol Kulüplerinin Gelir ve Gider Yapıları.....	10
1.1.3.1. Gelir Türleri.....	10
1.1.3.1.1. Maç Günü Gelirleri.....	10
1.1.3.1.2. Naklen Yayın Gelirleri.....	14
1.1.3.1.3. Ticari Gelirler.....	18
1.1.3.1.4. Bahis Oyunları Gelirleri.....	21
1.1.3.1.5 Transfer Gelirleri.....	21
1.1.3.1.6 Turnuva Gelirleri.....	22
1.1.3.1.7 Borsa Gelirleri.....	23
1.1.3.2. Gider Türleri.....	24
1.1.3.2.1 Futbolcu ve Teknik Ekip Ücretleri.....	24
1.1.3.2.2 Transfer Harcamaları.....	25
1.1.3.2.3 Genel Yönetim Giderleri, Finansman Giderleri ve Vergi Giderleri.....	25
1.1.4. Düzenleyici Kurumların Futbolcu Transfer İşlemlerine Etkisi.....	26
1.1.4.1. UEFA Mali Kriterleri ve Finansal Fair Play Kararları.....	26
1.1.4.2. Yabancı Futbolcu Sınırlamaları.....	29
1.1.4.2.1 Dünya’da Uygulanan Yabancı Futbolcu Sınırlamaları.....	29

1.1.4.2.2 Türkiye’de Uygulanan Yabancı Futbolcu Sınırlamaları.....	30
1.1.5. Futbol Kulüplerinin Gelir Miktarları.....	32
1.2. FUTBOLDA DIŞ TİCARET	37
1.2.1. Küreselleşmenin Futbola Etkisi.....	38
1.2.2. Futbolda Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	40
1.2.3. Futbolda Dış Ticaretin Avantaj ve Dezavantajları.....	41
1.2.4. Futbolun Dış Ticaretinde Ölçek Ekonomileri.....	42
1.2.5. Futbolda İthalat ve İhracatın Belirleyicileri.....	43
1.2.5.1. Tarifeler, Vergiler ve Teşviklerin Futbolda Dış Ticarete Etkileri.....	44
1.2.5.2. Döviz Kuru Değişimlerinin Futbolda Dış Ticarete Etkileri.....	45
İKİNCİ BÖLÜM	
LİTERATÜR ARAŞTIRMASI	
2.1. FUTBOL EKONOMİSİNE İLİŞKİN LİTERATÜR TARAMASI	48
2.1.1. Dünyada Futbol Ekonomisi Çalışmaları.....	48
2.1.2. Türkiye’de Futbol Ekonomisi Çalışmaları.....	54
2.2. DIŞ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİNE İLİŞKİN LİTERATÜR	
ARAŞTIRMASI.....	72
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
FUTBOLDA DIŞ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	
3.1. ANALİZLERİN AMACI VE ÖNEMİ.....	78
3.2. ANALİZLERİN VERİ SETİ VE YÖNTEMİ.....	78
3.2.1. Zaman Serisi Analizi.....	82
3.2.2. Panel Veri Analizi.....	84
3.3. VERİLERİN ANALİZİ.....	85
3.3.1. Futbolda İthalat ve İhracatın Belirleyicilerinin Zaman Serisi Analizi ile Değerlendirilmesi.....	86
3.3.2. Futbolda İthalatın Belirleyicilerinin Panel Veri Analizi ile Değerlendirilmesi... ..	96
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	99
KAYNAKÇA.....	108
EKLER.....	127
ÖZGEÇMİŞ... ..	131

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FUTBOLDA DIŞ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hüseyin Devran ŞENOCAK

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN

2020, (131) sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN (Danışman)

Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN (Üye)

Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN (Üye)

Küreselleşme ile birlikte ekonomik yapı kazanarak büyük bir endüstri halini alan futbolda, uluslararası futbolcu transferleri önemli seviyelere ulaşmıştır. Hem futbol kulüplerinin ekonomik yapıları hem de birçok sektörü etkilemesi dolayısıyla ülke ekonomileri açısından önemli olan bu transferler, futbolda dış ticaretin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Buradan hareketle tez çalışmasının amacı, uluslararası futbolcu transferleri vasıtasıyla ortaya çıkan futbolda dış ticaretin belirleyicilerini tespit ederek, bu belirleyicilerin etkilerinin değerlendirilmesidir. Bu amaçla 2001-2019 dönemindeki Türkiye Süper Lig'in futbolcu ihracat ve ithalatı bağımlı değişkenler olarak ele alınarak zaman serisi analizleri uygulanmıştır. Zaman serisi analizlerin sonucunda; Türkiye GSYH, Avrupa Birliği GSYH, reel efektif döviz kuru, Finansal Fair Play kuralları, uygulanan yabancı futbolcu kuralları, Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesi ve bir önceki dönemin ithalat miktarı, Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaretinin belirleyicileri olarak tespit edilmiştir. Daha sonra kulüp gelirleri, lig şampiyonluğu ve UEFA Şampiyonlar Ligi'ne katılma gibi kulüp bazlı değişkenlerin de incelenebilmesi adına, ligin futbolcu ithalatının büyük kısmını oluşturan Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor kulüplerinin verileri kullanılarak 2010-2020 dönemi için panel veri analizi uygulanmıştır. Panel veri analizinin sonucunda ise; kulüp gelirleri ve reel efektif döviz kuru, futbolda ithalatın belirleyicileri olarak tespit edilirken, futbola özgü değişkenler için ise istatistiki olarak anlamlı sonuçlar elde edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Futbol Ekonomisi, İhracat, İthalat.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

DETERMINANTS OF FOREIGN TRADE IN FOOTBALL: THE CASE OF TURKEY

Hüseyin Devran ŞENOCAK

Advisor: Assist. Prof. Dr. Adem TÜRKMEN

2020, (131) page

Jüri: Assist. Prof. Dr. Adem TÜRKMEN

Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN

Assoc. Prof. Dr. Hüseyin DAŞTAN

International footballer transfers have reached significant levels in football, which has gained an economic structure with globalisation and has become a major industry. These transfers, which are important for both the economic structures of football clubs and the economies of countries as they affect many sectors constitute a large part of foreign trade in football. In this respect, the aim of the thesis is to determine the determinants of foreign trade in football that arise with international player transfers and to evaluate the effects of these determinants. To this end, during the period 2001-2019, exports and imports of Turkey Super League footballer have been adopted as the dependent variable and time series analysis has been applied. As a result of time-series analysis has been identified determinants of foreign trade in Turkey's Super League football as Turkey GDP, EU GDP, real effective exchange rate, the Financial Fair Play rules, applied to foreign footballer rules, the success of the Turkey national football team participating in the tournaments and the amount of imports from a previous era. Then, for the 2010-2020 period, in order to examine the club-based variables such as club revenues, league championship and participation in the UEFA Champions League, panel data analysis has been applied by using the data of Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş and Trabzonspor clubs which constitute the majority of the footballer imports of the league. As a result of the panel data analysis; while club revenues and real effective exchange rate have been determined as the determinants of imports in football, statistically significant results have not been obtained for variables peculiar to football.

Key Words: Export, Football Economy, Foreign Trade, Import.

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Numarası</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Numarası</u>
1.	Rekabetçi Pazar Sektörü ve Futbol Sektörünün Karşılaştırılması.....	9
2.	Kabul Edilebilir Sapma Düzeyleri.....	28
3.	Ülkelere Göre Yabancı Futbolcu Sayıları.....	29
4.	Uygulanma Dönemlerine Göre Yabancı Futbolcu Sınırlamaları.....	30
5.	Dört Büyük Kulübün Gelir Çizelgesi.....	35
6.	Dünyada Dış Ticaretin Belirleyicilerine Yönelik Çalışmalar.....	72
7.	Türkiye'de Dış Ticaretin Belirleyicilerine Yönelik Çalışmalar.....	74
8.	Zaman Serisi Analizlerinde Kullanılan Değişkenler.....	79
9.	Panel Veri Analizlerinde Kullanılan Değişkenler.....	81
10.	İhracat İçin Zaman Serisi Sonuçları.....	87
11.	İthalat İçin Zaman Serisi Sonuçları.....	92
12.	Dirençli Tahminçiler Sonuçları.....	97

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil Numarası</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa Numarası</u>
1.	2018-2019 Futbol Sezonunda Maç Günü Gelirlerinde Zirvede Yer Alan Kulüpler	11
2.	Spor Toto Süper Lig Kulüpleri'nin Son 5 Sezon İçin Maç Günü Gelirleri Toplamı.....	12
3.	2017-2018 ve 2018-2019 Futbol Sezonlarında Bazı Süper Lig Kulüplerinin Maç Günü Gelirleri.....	13
4.	2018-2019 Futbol Sezonunda Naklen Yayın Gelirlerinde Zirvede Yer Alan Kulüpler	15
5.	Türkiye'de Futbol Naklen Yayın Gelirleri.....	16
6.	2017-2018 ve 2018-2019 Futbol Sezonlarında Bazı Süper Lig Kulüplerinin Naklen Yayın Gelirleri	17
7.	2018-2019 Futbol Sezonunda Ticari Gelirlerde Zirvede Yer Alan Kulüpler...	19
8.	Süper Lig'in Son 3 Futbol Sezonunda Elde Ettiği Toplam Ticari Gelirler.....	19
9.	2017-2018 ve 2018-2019 Futbol Sezonlarında Bazı Süper Lig Kulüplerinin Ticari Gelirleri	20
10.	Süper Lig Kulüplerinin Son 10 Yılda Avrupa Kupalarından Elde Ettiği Gelir Miktarı	23
11.	2018-2019 Futbol Sezonunda En Fazla Gelir Elde Eden 20 Futbol Kulübü....	33
12.	Süper Lig Kulüpleri'nin Son 4 Sezondaki Elde Ettiği Gelirler Toplamı.....	34

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ADF:	Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi
Ar-Ge:	Araştırma ve Geliştirme
ARDL:	Otoregresif Dağıtılmış Gecikme
ATAD:	Avrupa Topluğu Adalet Divanı
BIST:	Borsa İstanbul
FA:	İngiltere Futbol Federasyonu
FC:	Futbol Kulübü
FFP:	Finansal Fair Play
FIFA:	Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği
GSYH:	Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
KAP:	Kamuyu Aydınlatma Platformu
PP:	Phillips Perron Birim Kök Testi
TCMB:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TFF:	Türkiye Futbol Federasyonu
TFRS:	Türkiye Finansal Raporlama Standardı
TL:	Türk Lirası
UEFA:	Avrupa Futbol Federasyonları Birliği
Ur-Ge:	Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesinin Desteklenmesi

ÖN SÖZ

Tez çalışmam boyunca bana olan desteklerinden dolayı danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Adem Türkmen'e teşekkür ederim. Hayatımın her alanında yanımda olan, maddi ve manevi her zaman beni destekleyen, yüreklendiren değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca gösterdikleri ilgi ve yardım için de arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Hüseyin Devran ŞENOCAK

Erzurum-2020

GİRİŞ

Futbol, çok eski çağlardan başlayarak günümüze kadar gelen ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kendi ekonomik değerlerini ortaya çıkararak pek çok sektöre doğrudan etki eden büyük bir endüstri haline gelmiştir. Bunu sağlayan en önemli etken 1995 yılında alınmış olan Bosman kararlarıdır. Bu kararların alınması, kulübü ile kontratları sona eren futbolculara serbest transfer hakkı tanımıştır. Böylece futbolda emek ve sermayenin serbest dolaşımı mümkün hale gelmiş ve futbol küresel bir endüstri halini almıştır. Futbolun küreselleşmesi yurt dışı ile olan transfer hareketliliğini de önemli boyutlara ulaştırmıştır. Çok fazla büyüyen bu endüstride futbol kulüpleri ekonomik dengelerini korumakta zorlanmaya başlamışlardır. Bu nedenle Bosman kararlarının ardından futbolun ekonomik gelişiminin diğer önemli adımı olan UEFA Mali Kriterleri ve Finansal Fair Play kararları uygulanmaya başlamıştır. Avrupa Futbol Federasyonları Birliği (UEFA)'nin getirmiş olduğu bu mali denetim ile kulüplerin girdi-çıktı miktarlarının eşitlenmesi ve sürdürülebilir bir ekonomik yapı kazanmaları amaçlanmıştır.

Küreselleşme ve futbol kulüplerinin şirketleşmesi sonucunda futbolcu ithalat ve ihracatlarında yaşanan büyük artışlar, dış ticaret rakamlarının önemli seviyelere çıkmasında etkili bir faktör olmuştur. Bu durum futbolda ekonomi yönetiminin önemini gidererek artırarak, futboldaki dış ticaret işlemlerinin analiz edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Dış ticaretin belirleyicileri ve futbol ekonomisi alanlarını bir arada ele almasıyla önem teşkil eden çalışmada, Türkiye Süper Lig kulüplerinin futbolcu transfer işlemlerinden kaynaklanan ithalat ve ihracat miktarındaki değişimlerin analizi ile futbolda dış ticaretin belirleyicileri tespit edilerek, bu belirleyicilerin Türkiye'nin futboldaki dış ticareti üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2001-2020 yıllarını kapsayan dönem için Türkiye'nin futboldaki ithalat ve ihracatının belirleyicilerinin inceleneceği tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde futbol ekonomisi ve futbolda dış ticaret birlikte ele alınmış, öncelikle futbolun ekonomik gelişimi, futbol ekonomisinin dönüm noktaları ve endüstrileşme süreciyle ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra futboldaki arz ve talepten bahsedilmiş, futbol kulüplerinin gelir ve gider türleri detaylı bir şekilde ele alınarak, önemli gelir kalemlerinin miktarları grafiklerle birlikte sunulmuştur. Ayrıca çalışmada, futboldaki düzenleyici kurumların uygulamakta oldukları kuralların futbol ekonomisi üzerindeki

etkilerine değinildikten sonra dış ticaret ve küreselleşmenin futbola etkileri değlendirilmiştir. Futbolda ekonomik büyüme ile dış ticaret ilişkisi incelenerek, avantaj ve dezavantajları irdelenmiştir. Futboldaki ölçek ekonomileri değlendirilmiş, bazı uygulamalar ve değlişimlerin futbolun dış ticareti üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir.

Literatür araştırması şeklinde gerçekleştirilmiş olan ikinci bölümde; dünyada ve Türkiye’de futbol ekonomisi ve dış ticarete ilişkin literatür taramaları gerçekleştirilerek, çalışmalar hakkında detaylı bilgi verilmiş ve genel değlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın uygulama kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise ilk olarak analizlerin amacı ve önemi açıklanmıştır. Daha sonra çalışmanın veri seti ve yöntemi açıklanmış, uygulanan analizler hakkında bilgiler verilmiştir. Türkiye’nin futbolcu ihracat ve ithalatının belirleyicilerinin tespit edilebilmesi amacıyla, Türkiye Süper Lig kulüplerinin toplam verileri kullanılarak uygulanan zaman serisi analizleri sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmiş ve değlendirmeler yapılmıştır. Ardından kulüp gelirleri, şampiyonluk ve UEFA şampiyonlar Ligi’ne katılma gibi kulüp bazlı değlişkenlerin de incelenebilmesi için Türkiye Süper Lig’in futbolcu ithalatının büyük kısmını oluşturan Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor kulüplerinin verileri kullanılarak uygulanan panel veri analizi sonucunda tespit edilen Türkiye’nin futbolcu ithalatındaki belirleyicileri açıklanmış ve ulaşılan bulgular değlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışmada uygulanan analizler neticesinde tespit edilen belirleyicilerle ilgili genel değlendirmeler yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

FUTBOL EKONOMİSİ VE FUTBOLDA DIŞ TİCARET

1.1. FUTBOL EKONOMİSİ

Futbol; 1866 yılında İngiltere’de gerçekleşen ilk resmi karşılaşmadan beri bilinirliğini artıran, milyonlarca insanı ardından sürükleyen ve eğlence, medya, bahis, tekstil, turizm, ulaşım vb. sektörleri içerisinde bulunduran büyük bir endüstri halini almıştır (Orçun ve Demirtaş, 2015: 114).

Futbol endüstrisinin temelini oluşturan futbol kulüpleri, belirli piyasa kurallarına uyarak, belirli koşullar içerisinde maksimum kazanç ve fayda elde etmek istemektedirler. İktisadi araştırma alanlarının farklı bir faaliyet alanı olan futbol ekonomisi; üretimin, tüketimin, dağılımın ve gelişimin aşamalarını dikkate alarak incelemekte ve tespit edilen bağlantıları tanımlamaktadır (Güreş, 2006: 14).

Futbol kulüplerinin firmalara benzetildiği bu ekonomide futbol müsabakaları çıktı (ürün) olarak kabul edilmektedir. Futbolcular, üretim faktörlerinin emek bölümünü; stadyum ve tesisler ise sermaye bölümünü oluşturmaktadır. Futbol kulüpleri, bu emek ve sermayeyi bir araya getirerek, satılabilir bir ürün ve hizmet olan futbol karşılaşmalarını üretmektedir (Yiğit, 2018: 5).

Futbol kulüpleri ile liglerin ana faktörü olan ve futbolun emek kısmını oluşturan futbolcular, endüstrinin tedarikçisi konumundadır. Futbolcuların futbol ticaretine katılma konusundaki ilgileri ve mesleki becerileri futbol kulübünün veya ligin başarısını ve karlılığını etkiler. Futbol okulları çeşitli futbol ligleri için profesyonel futbolcuları tedarik eden tedarikçiler olarak ele alınabilir. Endüstrilerin temel unsurlarından bir diğeri olan tüketiciler ise futbol endüstrisi içerisinde yer alan taraftarlardır. Futbolcular kulüpler için reklam ve sponsorluk anlaşmalarında rol almasıyla futbol endüstrisinde müşteri niteliği de taşımaktadır. Profesyonel futbolda, oyuncunun bir müşteri olarak rolü daha az önem taşımaktadır. Ancak oyuncu hala futbol iş sisteminde yaratılan ürünün kullanıcılarından biri olmaya devam etmektedir (Karpavicius ve Jucevicius, 2009: 87).

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında bu bölümde futbol ekonomisi hakkında genel bir bilgi verildikten sonra futbol kavramı, futbolun tarihsel gelişimi, futbolun ekonomik gelişimi ve endüstrileşme süreci, futbol ekonomisinde arz ve talep, futbol ekonomisinde gelir ve gider kalemleri ve futbol ekonomisinde dış ticaretin belirleyicileri olan yabancı futbolcu

kuralları, kur değişmeleri, UEFA mali kriterleri ve Finansal Fair Play ile kulüplerin gelir düzeyleri incelenecektir.

1.1.1. Futbolun Ekonomik Gelişimi ve Endüstrileşme Süreci

Günümüzdeki kurumsal futbolun temelleri 19.Y.Y.'nin ilk yarısında futbolun beşığı olarak kabul edilen İngiltere'nin devlet üniversiteleri ve yüksekokullarında atılmıştır. Futbol kulüplerinin oluşumu, futbolun popülaritesinin öğrencilerin sosyal yaşamı ve eğitimi ile beraber üniversite sınırlarını aşması sonucu ortaya çıkmıştır. 1848 yılında Cambridge üniversitesinde ilk futbol müsabakası oynanmış, 1863 yılında ise İngiltere Futbol Federasyonu (FA) kurulmuştur (Aydın, 2008: 3).

İngiltere Futbol Federasyonu'nun kuruluşundan sonra 1871 yılına kadar futbol amatör olarak oynanmaktaydı. 1871 yılında Federasyon Kupası maçlarının başlamasıyla beraber maç bileti satışlarından gelir elde edilmesi, futbolda profesyonel yapıya geçilerek ücret karşılığı oyuncu oynatabilmenin en önemli nedenlerinden biri olmuştur (Buraimo, vd., 2006: 29).

1876 yılında Britanya'da oynanan maçlar sonrası futbolculara profesyonel anlamda ilk ödemeler yapılmış ve FA tarafından 1885'te profesyonellik ilkesi kabul edilmiştir. Böylece ligin 1888'de oluşumunda ana sebep ortaya çıkmıştır (Williams ve Neatrou, 2002: 1).

Kulüplerin düzenli bir şekilde ödemeler yapması ve futbolcuların bu düzenli ödemeleri hak etmesi için, oyunların oynanabileceği düzenli bir sistem gerekmektedir. 1888'de Aston Villa Kulübü Başkanı'nın belirli bir oyun düzeni olan bir lig kurulması teklifi üzerine 12 kulübün katılımıyla dünyadaki ilk profesyonel lig kurulmuştur (Akşar ve Kutlu, 2006: 39).

Bu gelişmelerin ardından transfer kısıtlaması ve maksimum ücret uygulamaları 1960'lı yıllara kadar futbol ekonomisine yön vermişlerdir (Çakmak, 2019: 19).

1885 yılında uygulanmaya başlayan transfer kısıtlaması uygulamasında; futbolcular, takımlarının onayı olmadan diğer bir takıma transfer yapamamaktaydı. Futbol kulüpleri, oyuncularının onayı olmadan, her bir sezon için FA'ya futbolcularının kontratlarını tescil ettirmektedir. Bu uygulama, İngiltere'nin Newcastle United kulübünün transfer olmasını engellediği futbolcusu George Eastham'ın başvurusunun neticesinde Yüksek Mahkeme'nin kararıyla 1963 yılında iptal edilmiştir. Alınan bu karara göre, futbolcuların kulüpleriyle

sözleşmelerini uzatmaması durumunda farklı bir kulübe transfer olmalarına olanak tanınmış fakat, futbolcuların kontratlarının bittiği takımlardan onay almaları koşulu şart koşulmuştur. Söz konusu durum, futbolcuların kulüplerle pazarlık güçlerini azaltarak transfer fiyatlarının artmasına engellemiştir (Dobson ve Goddart, 2001: 181).

Maksimum ücret uygulamasında ise futbol kulüpleri futbolcularına FA tarafından kararlaştırılan ücretin üzerinde ücret ödemesi yapamamaktadır. Haftalık maksimum ücret 1901'de haftalık 4 Sterlin olarak belirlenmiş, 1958'de ise haftalık 20 Sterlin'e yükseltilmiştir. Bu uygulama döneminde kararlaştırılan tutardan fazla ödeme yapan takımlar cezalandırılmıştır. Futbolcuların 1960 yılında daha fazla ücret istemeleri ve grev tehdidinde bulunmalarıyla FA 1961 yılında maksimum ücret uygulamasını yürürlükten kaldırmıştır. Maksimum ücret uygulamasının iptali ile birlikte futbolcu ücretleri yüksek oranda artış göstermiştir (Çakmak, 2019: 28).

1960'tan sonraki dönemde sponsorların yanı sıra yayıncılık sektörünün futbolla ilişki kurması, özellikle de 1990 sonrasında yaşanan gelişmeler çok fazla finans kaynağına sahip olmayan ve giderlerini büyük ölçüde yaptığı transferler ile maç günü hasılatlarından elde etmiş olduğu gelirler tarafından karşılayan futbol kulüplerinin gelir yapısında büyük değişimlere sebep olmuştur. Yaşanan bu değişimlerinin en önemli nedenlerinden biri belki de en önemlisi Bosman Kararı olarak bilinen olaydır (Horasan, 2007: 26). Bu kararla futbol kulüplerinin transfer sistemleri değişmesiyle ve futbolda endüstrileşme için kritik bir aşama katedilmiştir (Dobson ve Goddart, 2001: 181).

1.1.1.1. Bosman Kararları ve Transfer Sistemi

Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (ATAD)'nın 15 Aralık 1995'te açıkladığı karar ile başlangıçta futbolda, daha sonradan ise diğer sporlarda transfer yönetmeliğinin kısıtlı bir zamanda değişmesine ve bununla bağlantılı şekilde futbolun liberal devriminin başlangıcına sebep oluşturan Bosman Kararları alınmıştır. Bu önemli kararın alınma süreci şu şekilde gerçekleşmiştir:

Jean-Marc BOSMAN, 1990 yılında kulübü ile olan kontratının bitmesi ile beraber Royal Liege Futbol Kulübü (FC)'nden Dunkirk Kulübü'ne transferini talep etmiştir. Transfer sürecinde Bosman'ın kulübünün fazla transfer ücreti talep etmesiyle Bosman hukuki mücadelesini başlatmıştır. 1995' de Lüksemburg Yüksek Mahkemesi tarafından alınan Bosman Kararları neticesinde kulübü ile sözleşmesi sona eren futbolcular tercih ettikleri kulüp ile yeni sözleşme imzalayabilme serbestliğine kavuşmuşlardır. Söz konusu bu

karar sonucunda özellikle yabancı futbolcular serbest dolaşma hakkını elde etmiş ve bu karar yeni gelişmelere neden olmuştur. Bosman kararlarının başka bir neticesi ise “futbolcuların sözleşme süreleri sonunda serbest kalmaları ve Avrupa Birliği (AB) vatandaşı futbolcuların AB ülkelerinde oynanan liglerdeki yabancı kısıtlamasının dışında kalmasıdır.” Bosman kararları şu şekildedir (Akşar, 2005a: 12):

- İlk olarak futbol iktisadi bir faaliyet alanı şeklinde değerlendirilmelidir ve profesyonel nitelik taşıyan bütün sportif dallar finansal faaliyet alanı olarak görülmek zorundadır.
- AB vatandaşı olan futbolcuların, kontrat sürelerinin sona ermesinin sonra bonservis şeklindeki kısıtlamalar ile transferin önlenmesinin herhangi bir hukuksal temeli yoktur.
- AB vatandaşı olan futbolcuların milliyetlerine bağlı olarak gerçekleştirilen sınırlamaların, milli takım haricinde gerçekleştirilmesi yasal değildir.
- Bu hususta futbol kulüplerinin arasındaki rekabetin engellenmesine sebep olacak sportmenlik anlaşmaları Avrupa Komisyonu en sert biçimde cezalandıracaktır. Bu kararlar daha sonraki gelişmeler içinde kaynak niteliğindedir.

Bosman kararlarının alınması sonucunda futbol dünyasında AB üyesi ülkelerde uygulanmakta olan yabancı futbolcu sınırlamaları ve bonservis sistemi uygulamalarına son verilmiştir (Horasan, 2007: 28).

Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği (FIFA), Avrupa Futbol Komisyonu'nun ve kulüp yöneticilerinin istekleri arasında orta bir yol bulmuş ve 2001 yılında uluslararası transfer yönetmeliğini yürürlüğe koymuştur. Söz konusu bu yönetmeliğe göre; sözleşmesi sona ermeden kulübünden ayrılmak isteyen futbolcuların bonservis ücretleri, futbolcunun sözleşmesinde yer alan kalan dönem alacağını gösteren bir şekilde hesaplanmalı, transferlerle alakalı problemlerinin çözülmesi için Uluslararası Futbol Tahkim Kurulu oluşturulmalı, transferler sadece ilan edilen transfer dönemlerinde yapılmalı ve 23 yaş altı futbolcular için kulüplerine yetiştirme bedeli ödenmelidir (Akşar ve Kutlu, 2006: 169).

FIFA'nın almış olduğu bu kararlar, Avrupa Komisyonu'nu şimdilik tatmin etmiş gözükse de işgücünün dolaşımını tamamen serbest hale getirmediği için AB Hukuku'na aykırıdır ve ileride ATAD'a yapılacak bir şikâyette serbest dolaşım tekrar gündeme gelebilecektir (Deloitte, 2007: 5).

Bosman kurallarına ilişkin UEFA Kurallarını, Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) hemen uygulamaya koymuştur. Böylece kontratı sona eren futbolcular, Türkiye içerisinde serbest dolaşım hakkı elde etmişlerdir. Bu durum yabancı kısıtlaması nedeniyle Avrupa Kupaları'nda yer alan Türk kulüplerinin haksız rekabet koşulları altında mücadele etmesine sebep olmaktadır. Şampiyonlar Ligi'nde yer alan futbol kulüplerinin büyük bir çoğunluğu takımlarında istedikleri kadar yabancı futbolcu oynatabilmektedir (Akşar, 2005a: 13).

1.1.1.2. Futbol Kulüplerinin Şirketleşmesi

Modern futbolun doğduğu yer olan İngiltere'de futbol kulüpleri 1880'li yıllarda amatör ruhla faaliyetlerini yürütmekteyken; stadyum, maç günü gelirleri ve futbolcu ücretlerinin yönetim işleminin profesyonel bir şekilde yürütülmeye başlanmasıyla birlikte kulüplerin şirketleşmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, Small Heath (Birmingham City ismini almıştır) kulübü, 1880'de şirketleşerek, şirketleşmeyi gerçekleştiren ilk futbol kulübü olma özelliğini kazanmıştır. Fakat futbolun endüstri halini aldığı döneme kadar kulüplerin büyük kısmı eski yönetim anlayışıyla işlemlerini yürütmeye devam ederek şirketleşmemişlerdir (Dobson ve Goddard, 2001: 377).

Futbol kulüpleri şirketleşmeyle birlikte aynı zamanda toplumda yardım derneği olarak da faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu durum toplum projeleri olarak yürütülmüş ve bu amaç için birkaç kulüp bağımsız olarak çalışmıştır (Fenn, 2007: 123).

1980'li yıllarda futbolda endüstrileşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte kulüplerin gelir-gider yapılarında ve miktarlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Futbol kulüpleri, gelişen ve değişen futbol ekonomisinde daha etkin bir rol üstlenebilmek için, gelir ve giderlerini profesyonel yönetim anlayışıyla sürdürebilmek için şirketleşmek mecburiyetinde kalmışlardır. Kurumsallaşma ve profesyonelleşme hususlarında kulüplere büyük kazanımlar sağlayacak olan şirketleşme, kulüplerin gelir kaynaklarında artışlar sağlamaktadır (Akşar, 2005a: 219).

Bu amaçlar doğrultusunda futbol ve ekonomi ilişkisinin oluşturduğu paydan yüksek hak elde etme amacıyla futbol kulüpleri şirketleşmeye başlamışlardır. Şirketleşmeyi tamamlamak kulüplere, dernek vasfından kurtulma ve sermaye piyasalarına açılabilme gibi imkanlar sağlamıştır. Türkiye'deki futbol kulüplerinin büyük bir kısmı işlemlerini Avrupa'daki gibi dernek şeklinde yürütmektedir. Dernek şeklinde devam etmenin vergi açısından ve yasal konularda avantajlarının olmasıyla futbol kulüpleri, finans kaynaklarını

artırabilmek ve yeni gelirler oluşturabilmek adına şirketleşme faaliyetlerine yönelmektedirler (Akşar, 2005b).

1.1.2. Futbol Ekonomisinde Arz ve Talep

Ekonomi genel anlamıyla, toplumların ve bireylerin, ürün ve hizmet taleplerinin karşılanmasıyla ilgilidir. Bir ürün veya hizmetin arzı sabitken, fiyatı düşüş gösterirse talebi artar, fiyatı artış gösterirse talebi azalır. Yani buradan da anlaşılacağı gibi; fiyat ve talep arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Fakat futbol sektörel yapısı gereği, kendisine özgü sosyolojik ve ekonomik özellikleri (tarafdar sadakati, emek yoğun hizmet sektörü ve irrasyonel talep vb.) sebebiyle rekabetçi sektör modellerinden ayrışır. Buna göre; futbol endüstrisinin üç temel özelliğini vurgulamak gerekmektedir (Kutlu, 2006: 32).

- Futbol sektörünün kendine has özellikleri: Futbol endüstrisinde diğer sektörlerde olduğu gibi rakip takımları yok edip varlığını korumaktansa rakiplerin belki de nispeten güçlü ve prestijli olmaları istenir. Yani gelişebilmek için güçlü rakipler ile mücadele içerisinde bulunmak gerekmektedir.
- Diğer sektörlerde temel olan firma olgusunun futbol sektöründe geçersizliği: Futbol kulüpleri, ekonomik ve sportif başarıyı bir arada sağlamak zorundadırlar. Diğer şirketlerde olduğu gibi sadece kâr maksimizasyonunu sağlamayı amaçlayamazlar. Bunun sebebi sosyal grupları temsil ediyor olmalarıdır.
- Futbol sektörünün müşterilerinin özgün davranışları: Futbol sektöründe taraftarlar (müşteriler) kulüplerine bağlılıklarından dolayı performanstan bağımsız olarak marka sadakatine sahiptirler.

Aşağıdaki tablo 1 rekabetçi pazar sektörü ile futbol sektörü arasındaki farklılıkları göstermektedir:

Tablo 1
Rekabetçi Pazar Sektörü ve Futbol Sektörünün Karşılaştırılması

Rekabetçi Pazar Sektörü	Futbol Sektörü
Alıcı ve satıcı açısından pazar giriş ve çıkışı için kısıtlama bulunmaması	Ligin yapısı sebebiyle pazar giriş ve çıkışın sınırlanması ve düzenlenmiş oluşu
Tekelciliğin olmaması	Ligin yapısının futbol sektöründe doğal bir tekel oluşturması
Tam bilgi sahibi olmak ve Asimetrik bilgi bulunmaması	Taraftar ve yöneticilerin takım ile transferlerin performansları hakkında bütün bilgilere sahip olmayışı
Talebin fiyat ve kalite konusunda esnek oluşu	Müşterileri olan taraftarların aldıkları hizmetlerinin kalite ve fiyatından bağımsız olarak markaya karşı sadakat sahibi olmaları
Kesinlik içermesi	Arz kesin bir nitelik taşıırken talebin kesin nitelik taşımaması
Faktör fiyatlarının sektörün dışından belirlenmesi	Emek yoğun olan futbol sektöründeki ücretlerin sektör koşulları kapsamında belirlenmesi
Dışsallıkların bulunmaması	Medya sektörü gibi farklı dışsallıklar barındırması
Kamu malı olmaması	Bazı futbol hizmetleri ve olanaklarının devlet tarafından sağlanması
Devlet müdahalesi olmaması	Federasyonlar özerk yapıda kurumlar olsa da belli miktarda devlet müdahalesinin olması

Kaynak: Kutlu, 2006: 32

Futbol sektöründe üretimi gerçekleştiren nihai ürün futbol müsabakalarıdır. Bu ürünün taraftara (müşteri) sunulabilmesi için, diğer sektörlerden farklı olarak rakiplere ihtiyaç duyulmaktadır. Rekabet içerisinde olan kulüp sayısı ne kadar fazla veya aralarındaki rekabet ne kadar güçlü ise seyirci (müşteri) de o kadar fazla olur (Horasan, 2007: 38). Yani, diğer sektörlerde nihai bir ürünün üretim ve satış aşamalarında rekabet mevcutken, futbol sektöründe rakiplerle ortak bir şekilde üretim ve satış işlemi gerçekleştirilir. Ayrıca, diğer

sektörlerden farklılık gösteren futbol sektörü aynı müsabaka ürününün tüketilmesi sonucu bir kısım müşteri (tarafar) mutluluk ve sevinç oluştururken, diğerk kısım müşteri (tarafar) için ise hayal kırıklığı ve üzüntü oluşturmaktadır. Aynı ürününün tüketimi sonucunda tüm müşterilerin fayda düzeyi aynı olmamaktadır. Müşterilerin yüksek performans ve mutluluk beklentisi içinde olması, ücret ödeyerek bilet ve şifreli yayın satın almalarındaki temel amaçtır (Kutlu, 2006: 33).

1.1.3. Futbol Kulüplerinin Gelir ve Gider Yapıları

Futbolun endüstriyelşmesiyle birlikte futbol kulüpleri birer ticari işletmeye dönüşmüşlerdir. Temel hedefi başarı kazanmak olan futbol kulüpleri aynı zamanda ekonomik istikrarlarını da sürdürmek zorundadırlar. Bu sebeple futbol kulüpleri başarıyı yakalayabilmek ve ekonomik dengeyi koruyabilmek için gelir-gider dengesini iyi yönetmeleri gerekmektedir.

1.1.3.1. Gelir Türleri

Futbol ekonomisinin ticari gelirler, yayın gelirleri ve maç günü gelirleri olmak üzere 3 temel gelir türü vardır. Borsa, bahis, transfer ve UEFA gelirleri ise futbol kulüplerindeki diğerk gelir kalemlerini oluşturmaktadır. Bu kısımda, futbol ekonomisindeki gelir türleri detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1.1.3.1.1. Maç Günü Gelirleri

Stadyumlar; futbolun insanların sosyal hayatlarında önemli bir yer tutması ile birlikte kombine bilet, loca ve maç günü bilet satışlarını kapsayan stadyum gelirlerinin yanı sıra insanların alışveriş, yeme içme, müze gezisi gibi farklı sosyal aktiviteler de yapabildiği yaşam merkezleri haline almıştır. Stadyumlardaki bu gelişimle beraber stadyumlar kulüpler için çok daha büyük bir gelir kaynağı haline dönüşmüştür (Demirci, 2017: 20).

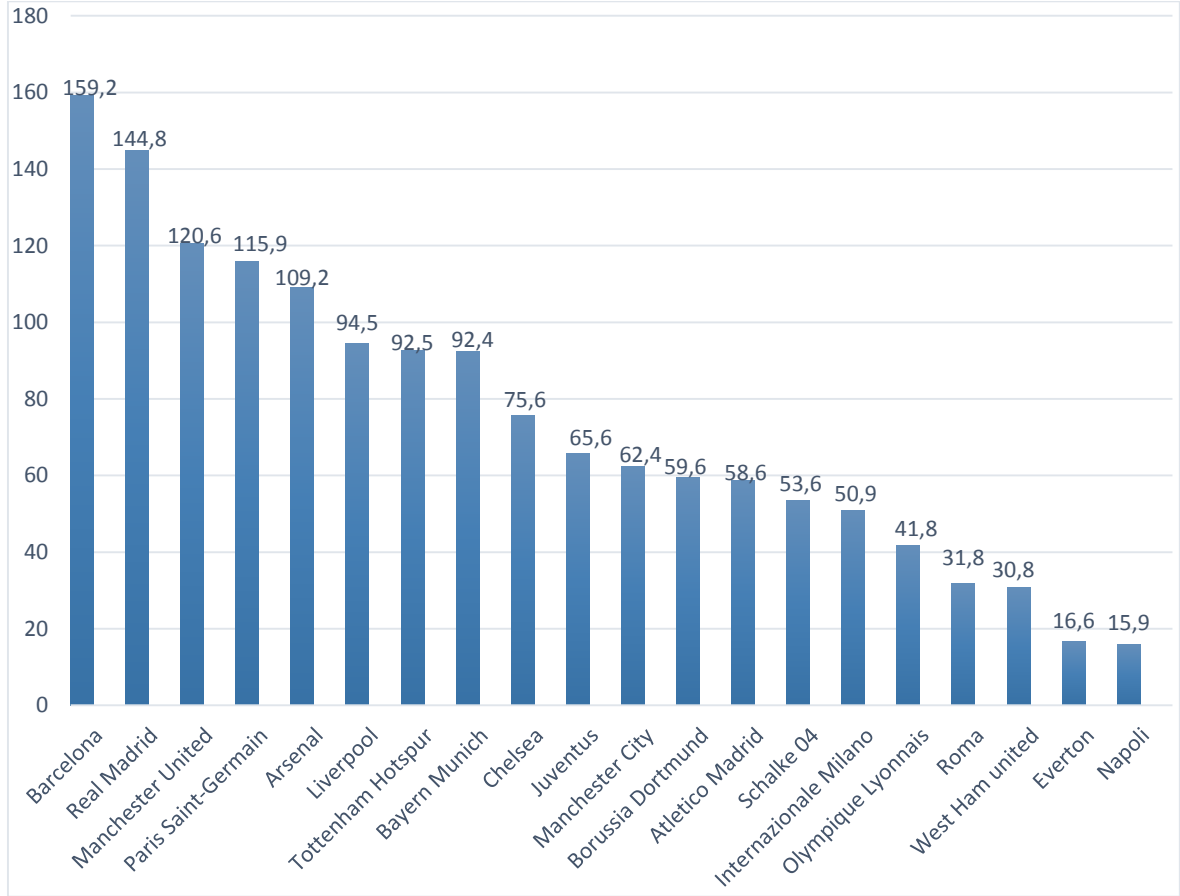
Maç günü gelirleri, futbolun endüstrileşmesinden önce kulüplerin en önemli gelir kaynağıyken, endüstrileşme ile birlikte naklen yayın ve ticari gelirlerdeki yaşanan yüksek artışlarla birlikte toplam gelirler içerisindeki payı giderek azalan bir gelir kalemi olmuştur. Futbol kulüpleri maç günü gelirlerini artırabilmek için stadyum kapasitelerini artırma çalışmaları yapmakta yeni statlar inşa etmektedirler (Sanchez vd., 2019: 333).

Maç günü gelirlerinin stadyum kapasitesi ile sınırlı olması ve stadyum geliştirmelerinin maliyetli olması sebebiyle maç günü gelirlerini artırmak diğerk gelir kalemlerine göre daha zordur. Popülerlik, sportif başarı, stadyum, taraftarlık kültürü ve etkili

kulüp yönetim performansı gibi faktörler maç günü gelirlerindeki değişimlere etki etmektedir. Sportif başarının maç günü gelirlerinin artırılmasında önemli bir etken olduğunu gösteren en önemli örnek ise Şampiyonlar Ligi'ne katılım gösteren kulüplerin maç günlerinde daha yüksek gelir elde etmeleridir (Ivarsson, 2017: 34-35).

Şekil 1

2018-2019 Futbol Sezonunda Maç Günü Gelirlerinde Zirvede Yer Alan Kulüpler (Milyon Euro)

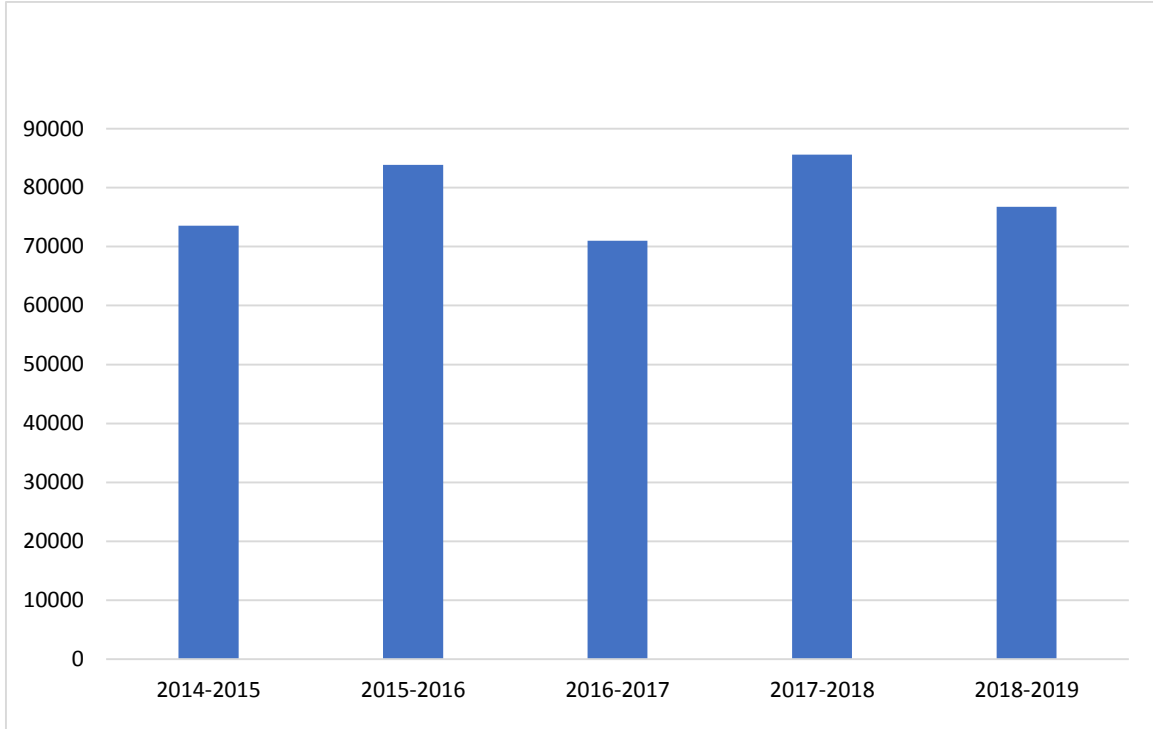
Kaynak: Deloitte Football Money League 2020

Dünyanın en çok maç günü geliri elde eden kulüpleri incelendiğinde (Şekil 1) 2018-2019 futbol sezonunda toplam 1,49 milyar Euro maç günü geliri elde eden 20 futbol kulübü içerisinde ilk sırayı 159,2 milyon Euro geliriyle Barcelona almıştır. Barcelona'yı 144,8 milyon Euro geliriyle Real Madrid ve 120,6 milyon Euro geliriyle Manchester United takip etmektedir. Şüphesiz ki ilk 3 sırayı alan bu kulüplerin stadyum kapasitelerinin büyüklüğü ve taraftar sayılarının çokluğu sayesinde dünyanın her yerinden stadyumlarına seyirci çekmeleri bu durumun en önemli sebepleri olarak gösterilebilecektir. Barcelona 99.354 seyirci kapasiteli stadyumu ile Avrupa'da hem kapasite bakımından hem de elde edilen gelir bakımından zirvede yer almaktadır. Türkiye'de en fazla maç günü hasılatı kazanan kulüp

olan Galatasaray ise 52.223 koltuk kapasitesiyle Türkiye'nin en büyük ikinci stadyumuna ve Türk futbol kulübüne ait olarak kullanılan en yüksek kapasiteli stadyuma sahip olan kulüptür.

Şekil 2

Spor Toto Süper Lig Kulüpleri'nin Son 5 Sezon İçin Maç Günü Gelirleri Toplamı (Milyon Euro)

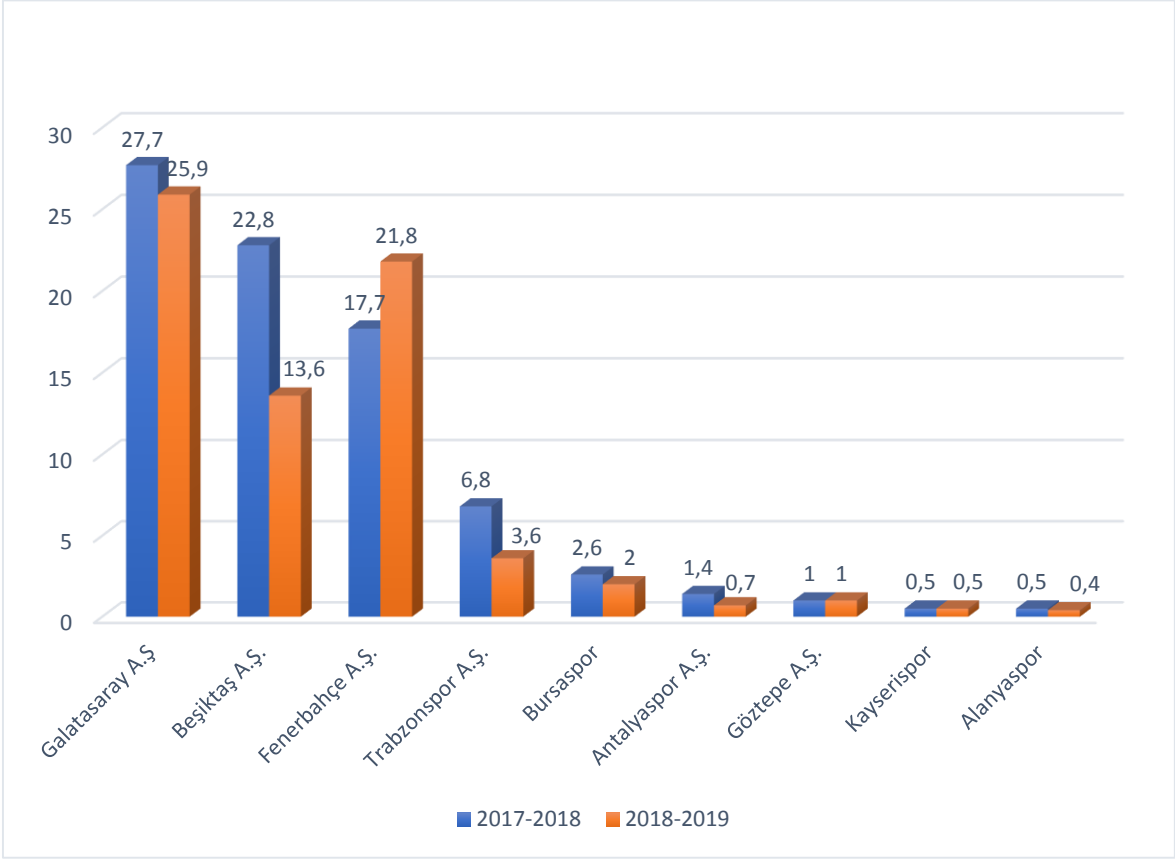
Kaynak: Aktifbank Futbol Ekonomisi Raporu 4, 2019

*TL olarak yer alan veriler ilgili dönemdeki ortalama Euro kuru esas alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Şekil 2 incelendiğinde; 2014-2015 futbol sezonu için 73,5 milyon Euro seviyesindeki maç günü gelirleri, gösterdiği %14'luk artış ile birlikte 2015-2016 futbol sezonunda 83,8 milyon Euro rakamına ulaşmıştır. 2016-2017 futbol sezonunda, Spor Toto Süper Lig kulüplerinin maç günü gelirlerinin toplamı %15 azalarak 70,9 milyon Euro seviyesine inmiştir. 2017-2018 futbol sezonunda bilet, kombine ve loca satışlarıyla gelirlerde %20 artış sağlanarak 85,5 milyon Euro gelir elde edilmiştir. Bu rakam 2018-2019 futbol sezonunda ise %12 azalarak 76,2 milyon Euro seviyesine çıkmıştır. Bu sezonda maç günü gelirleri TL olarak artmış olmasına rağmen yaşanan yüksek döviz kuru artışıyla birlikte kulüplerin Euro olarak elde ettikleri gelirler azalmıştır.

Şekil 3

2017-2018 ve 2018-2019 Futbol Sezonlarında Bazı Süper Lig Kulüplerinin Maç Günü Gelirleri (Milyon Euro)

Kaynak: Aktifbank Futbol Ekonomisi Raporu 4, 2019

*TL olarak yer alan veriler ilgili dönemdeki ortalama Euro kuru esas alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Şekil 3'te görüldüğü üzere maç günü geliri olarak 27,7 milyon Euro elde eden Galatasaray, 2017-2018 futbol sezonunda toplam 85,5 milyon Euro maç günü geliri elde eden Süper Lig kulüpleri içinde en yüksek maç günü geliri elde eden kulüp olmayı başarmıştır.

2018-2019 futbol sezonunda toplam 76,2 milyon Euro maç günü geliri elde Süper Lig'in maç günü hasılatının %85'i 4 büyük kulübündür. 2018-2019 futbol sezonunda da 2017-2018 futbol sezonunda olduğu gibi ligde en fazla maç günü gelirini elde eden kulüp Galatasaray olmuştur. Bu sezonda maç günü gelirleri toplamının %34'ünü Galatasaray elde etmiştir. Maç günü gelirlerinin Avrupa Türkiye en çok gelir elde eden kulüplerin karşılaştırılması yapıldığında Avrupa kulüplerinin 5-6 kat fazla maç günü geliri elde ettiği görülmektedir. Süper Lig'den hiçbir kulüp, bu gelir kaleminde zirvede yer alan 20 futbol

kulübü arasına girmeyi başaramamıştır. Bu 20 kulübün toplam gelirinin Türkiye Süper Lig'in gelirinden 19-20 kat fazla olduğu görülmektedir.

1.1.3.1.2. Naklen Yayın Gelirleri

Futbol ekonomisinin gelişmesinde ve futbolun endüstri halini almasında en önemli etkilerden biri medyanındır. Naklen yayınlar öncesinde kulüp hasılatlarının büyük bir bölümünü transfer ve maç günü gelirleri oluşturmaktayken, günümüzde naklen yayınlardan elde edilen gelirlerde meydana gelen yüksek artışla beraber yayın gelirlerine bağlı olarak reklam ve sponsorluk gelirlerinin de artmasıyla tüm gelirlerin büyük bir kısmını bu gelir kaynakları oluşturmaktadır (Akşar, 2005a: 25).

Yayın haklarının satılması ile futbol televizyon aracılığıyla para kazanmaya başlamıştır. Ulusal futbol federasyonları veya ligler düzenledikleri yayın ihaleleri ile en yüksek fiyatı veren şirkete maçların yayın hakkını satmaktadırlar (Ahtiainen, 2018: 15).

Turnuva büyüklük düzeyi ile izleyici kitle büyüklüğü, medya tarafından turnuvaya gösterilen özen, izleyici bağlılıklarının türü ve seviyeleri ile bütçe sınırlamaları futbol müsabakalarından elde edilen yayın gelirlerinin büyüklüğüne etki eden temel unsurlardır. Turnuvaların büyüklüğüyle izleyici kitlesinin genişliği doğrudan ilişki içerisindedir. Büyük turnuvaların sportif kalite düzeyinin yüksek olması izleyici kitlesini artıran bir faktördür. Medyanın turnuvaya verdiği önem doğrultusunda maçın naklen yayınlanacak olması ve medyada gündem olma süresinin fazla olması futbolcuların daha fazla göz önünde bulunacak oluşturu sahip olduğu kalite ve yeteneklerini daha fazla sergileme konusunda eğilimini yukarı çekmektedir. Futbol kalitesinin yüksek olması, beraberinde izleyici kitlesinin büyüklüğünü artırarak medyanın elde ettiği kazancın artmasını sağlamaktadır. Turnuvadaki sportif kalite, takımlarda bulunan futbolcuların yetenekleri ile direkt ilişki içerisindedir (Jeanrenaud ve Kesenne, 2006: 30).

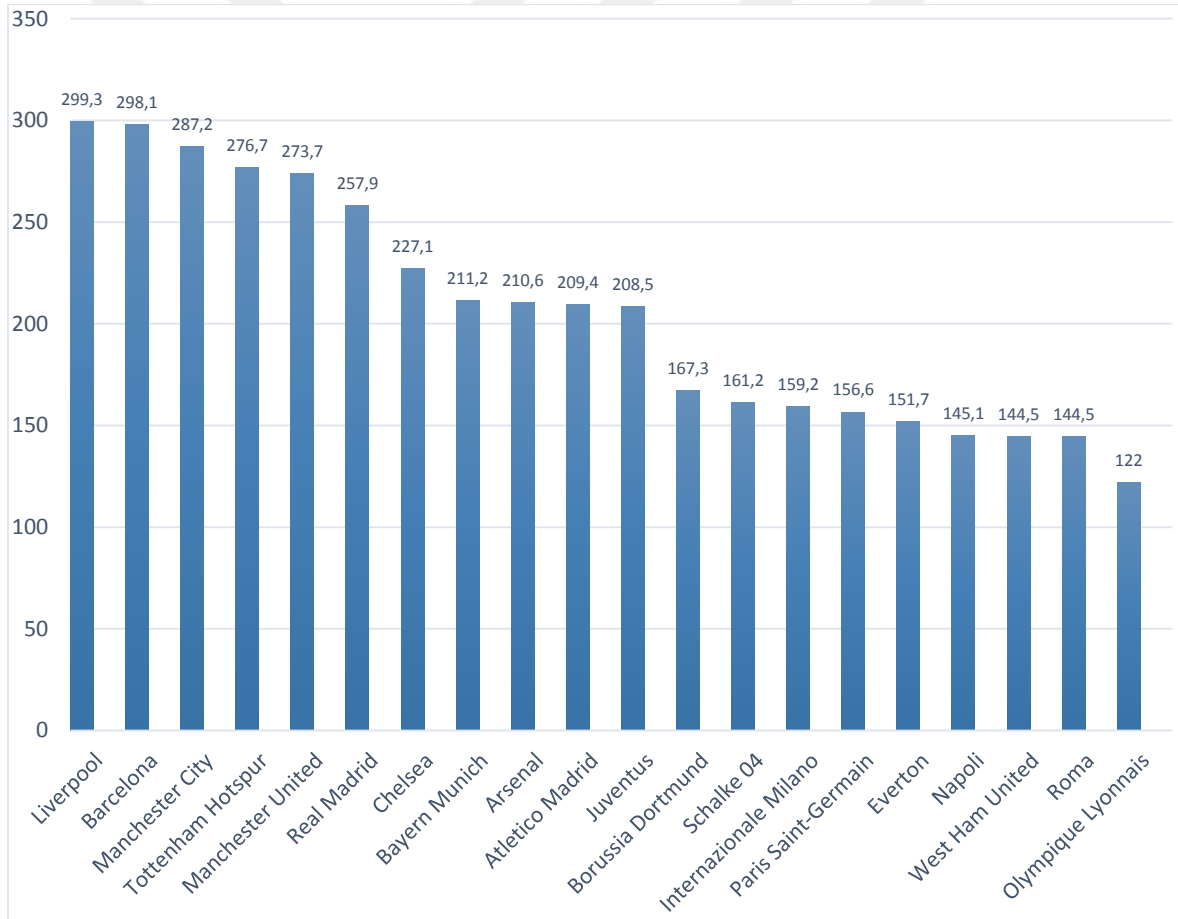
Avrupa'nın pek çok ülkesi ve Türkiye'de yayın haklarının satılmasından sağlanan gelirler, bir havuz sistemiyle şampiyona veya turnuvaya katılım gösteren tüm kulüplere bölüştürülmektedir (Deloitte, 2007: 8).

Yayın hakkı gelirlerinin futbol kulüpleri arasındaki bölüşümü ise ligden lige farklılıklar barındırmaktadır. Yayın gelirlerinin dağıtımı; eşit paylaşım, yayınlanma süresi ve sportif performans faktörlerine göre belirlenmektedir. Yayın gelirinin bir kısmının lige katılan her takıma eşit şekilde paylaşılması eşit paylaşım olarak adlandırılmaktadır. Bu

sayede sportif başarı kazanamayan küçük kulüplerinin de rekabet güçlerini koruyabilmesi sağlanmaktadır. Yayınlanma süresin de ise gelirin bir kısmı, futbol kulüplerinin müsabakalarının yayınlanma sürelerine göre paylaştırılarak dağıtılmaktadır. Bu dağıtımda popülerliği ve taraftar sayıları daha fazla olan futbol kulüpleri daha çok gelir kazanırken, daha küçük nitelikteki futbol kulüpleri gelirin daha az bir kısmını elde etmektedir. Bu paylaşımın büyük takımların avantajına olduğunu ve liglerdeki rekabetçi dengeyi bozduğu söylenilebilir. Diğer bir faktör olan sportif performans da ise kulüpler sportif başarılarına göre gelir paylaşımından pay elde etmektedir (Ahtiainen, 2018: 15).

Şekil 4

2018-2019 Futbol Sezonunda Naklen Yayın Gelirlerinde Zirvede Yer Alan Kulüpler (Milyon Euro)

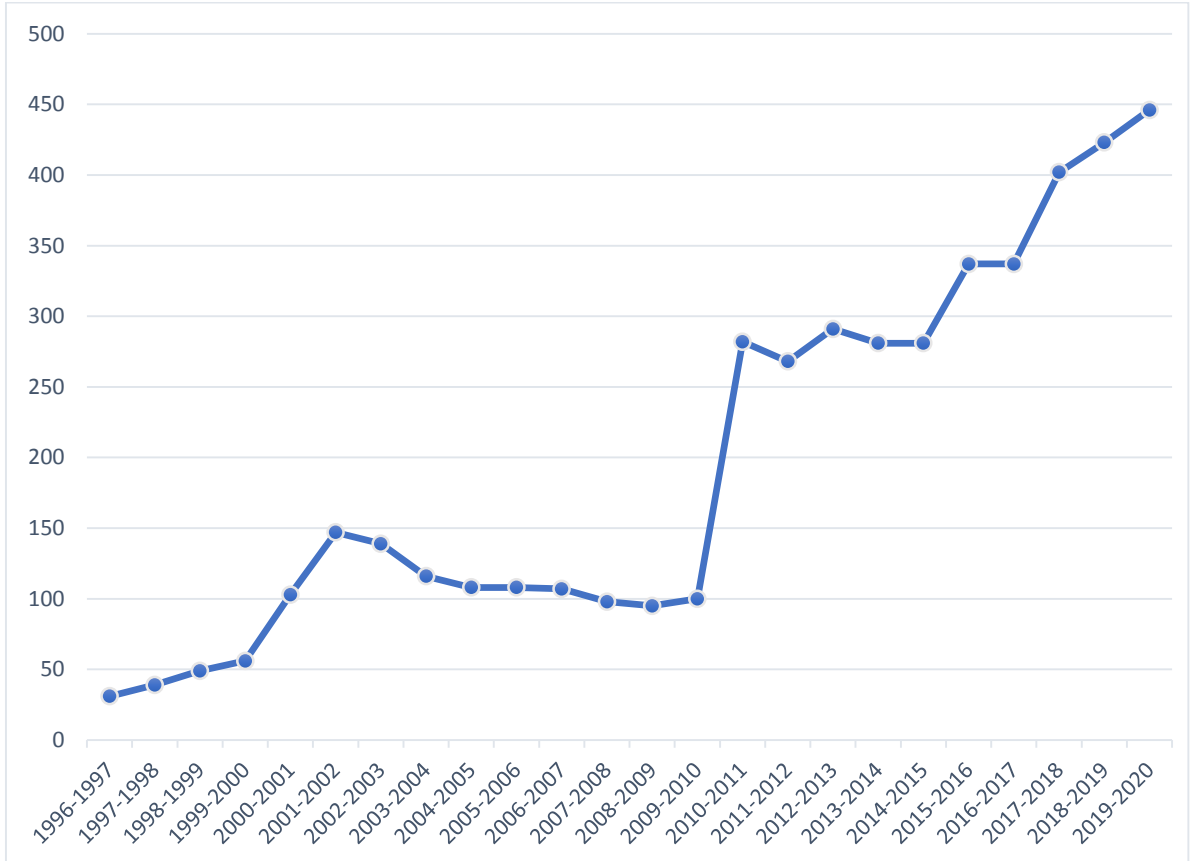

Kaynak: Deloitte Football Money League 2020

2018-2019 futbol sezonunda naklen yayın gelirlerinde zirvede yer alan 20 futbol kulübü toplam 4,11 milyar Euro gelir elde etmiştir. Naklen yayın gelirlerinde zirvede 299,3 milyon Euro gelire Liverpool yer almaktadır. 298,1 milyon Euro geliriyle Barcelona ve 287,2 milyon Euro geliriyle Manchester City Liverpool’u takip etmektedir. En çok izlenen

lig olan ve imzalanın tarihi naklen yayın anlaşmasıyla birlikte dünyanın en çok naklen yayın geliri elde eden ligu olan İngiltere Premier Lig (EPL) rakipleriyle arayı açarak listeye 8 kulüp birden sokmayı başarmıştır. İlk 5 kulübünün 4'ünün İngiliz kulübü olması ayrıca dikkat çekmektedir (Şekil 4).

Şekil 5
Türkiye'de Futbol Naklen Yayın Gelirleri (Milyon Euro)

Kaynak: Aljazeera, (2016)

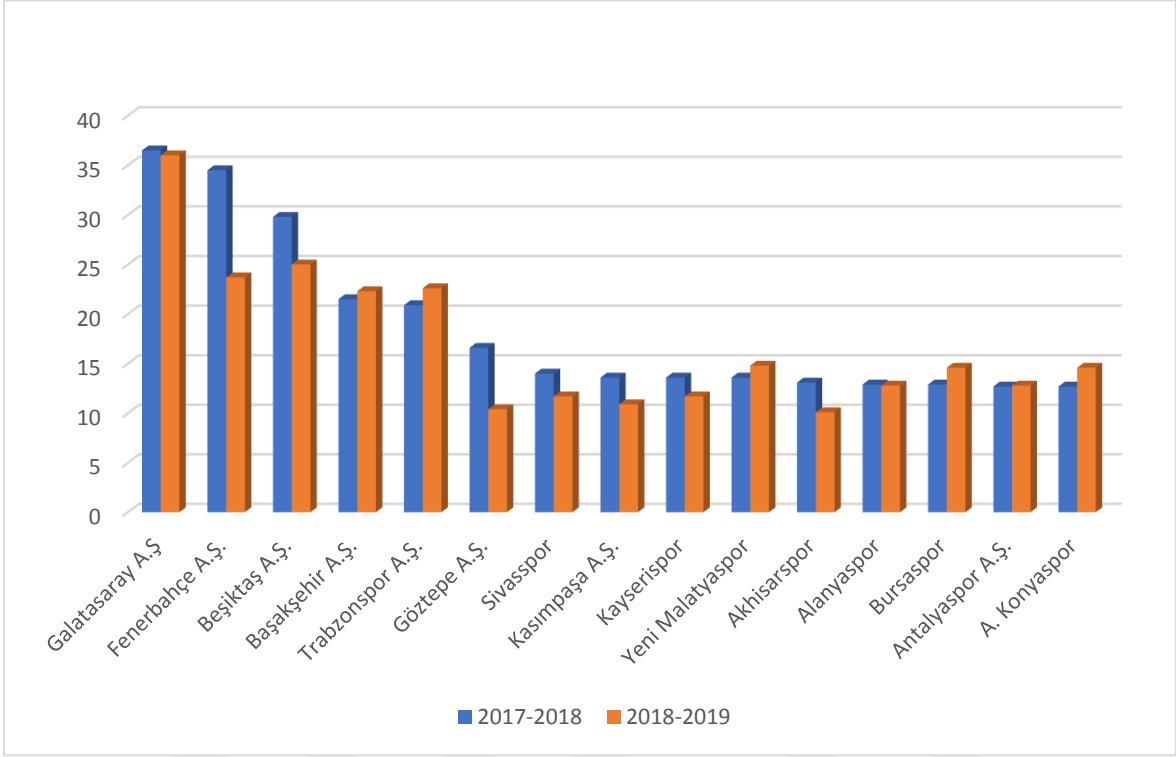
*Dolar olarak yer alan veriler ilgili dönemdeki ortalama Euro-Dolar paritesi esas alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Şekil 5'te görüldüğü üzere, Türkiye'de naklen yayından elde edilen gelirler 1996-1997 futbol sezonunda 31 milyon Euro ile başlarken 22 yıllık süreçle birlikte 446 milyon Euro seviyesine ulaşmıştır. Naklen yayın gelirleri konusunda özellikle son 10 yılda büyük bir artış olması dikkat çekmektedir.

TFF elde etmiş olduğu bu geliri, kendisinin ve alt liglerin payını ayırdıktan sonra katılım payı, performans payı ve şampiyonlar payı esaslarına göre Süper Lig kulüplerine dağıtmaktadır (Habertürk, 2019).

Şekil 6

2017-2018 ve 2018-2019 Futbol Sezonlarında Bazı Süper Lig Kulüplerinin Naklen Yayın Gelirleri (Milyon Euro)

Kaynak: Aktifbank Futbol Ekonomisi Raporu 4, 2019

*TL olarak yer alan veriler ilgili dönemdeki ortalama Euro kuru esas alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Spor Toto Süper Lig’de yer alan kulüplerin son iki sezondaki naklen yayın gelirleri incelendiğinde (Şekil 6) Süper Lig 2017-2018 futbol sezonunda 302 milyon Euro’nun üzerinde naklen yayın geliri elde ederken, bu gelir 2018-2019 futbol sezonunda TL olarak artış yaşanmasına rağmen yükselen döviz kuru sebebiyle 281 milyon Euro seviyesine gerilemiştir. Sezon sonunda 22. şampiyonluğunu elde eden Galatasaray, Süper Lig ve Ziraat Türkiye Kupası gelirleri toplamında 36 milyon Euro yayın geliri elde ederek, 18 futbol kulübü arasında en çok naklen yayın geliri kazanan futbol kulübü olmayı başarmıştır. Ancak Süper Lig kulüplerinin naklen yayın gelirleri Avrupa’nın çok gerisinde kalmıştır. Süper Lig kulüpleri zirvede yer alan 20 kulüp arasına girememiştir. Avrupa ve Türkiye’de naklen yayın gelirlerinde zirvede yer alan kulüpler karşılaştırıldığında Avrupa kulüplerinin 8-9 kat daha fazla gelir elde ettikleri görülmektedir. Bu 20 kulübün toplam naklen yayın gelirinin ise Türkiye Süper Lig’in naklen yayın gelirinden 16-17 kat fazla olduğu görülmektedir.

1.1.3.1.3. Ticari Gelirler

1980’li yıllarda reklam ve sponsorlardan gelirlerin elde edilmeye başlanması ve 1990 sonrasındaki dönemde kulüplerin medya haklarını pazarlayarak satması futbolun endüstri halini almasındaki dönüm noktalarıdır. Kulüplerin bu dönemden önceki en önemli gelir kaynakları sezonluk kombine ve bilet satışlarıyken bu dönemden sonra markalarla gerçekleştirilen işbirlikleri, reklam ve sponsorluklar, halkla ilişkiler projeleri ve lisanslı ürünlerin satışlarıyla birlikte aralarında rekabete başlamışlardır. Ticari gelirler olarak belirtilen söz konusu gelirler, futbol endüstrisine etki eden en önemli finansman unsurlarından biri haline gelmiştir (Aktifbank, 2018: 68).

Kulüplerin ticari gelirlerini, reklam ve sponsorluk gelirleri ile isim haklarını kullanarak yaptıkları ürün satışı gelirleri oluşturmaktadır (Deloitte, 2019: 3). Maç günü hasılatının büyük oranda stadyum kapasitesine, naklen yayın gelirlerinin de uzun süreli sözleşmelere bağlı olmasından dolayı çok fazla geliştirilebilmesi mümkün değildir. Ancak etkili yönetsel kararlar ve doğru stratejiler uygulanması neticesinde ticari gelirlerde büyük oranlarda artışlar sağlanabilir (KPMG, 2019: 3).

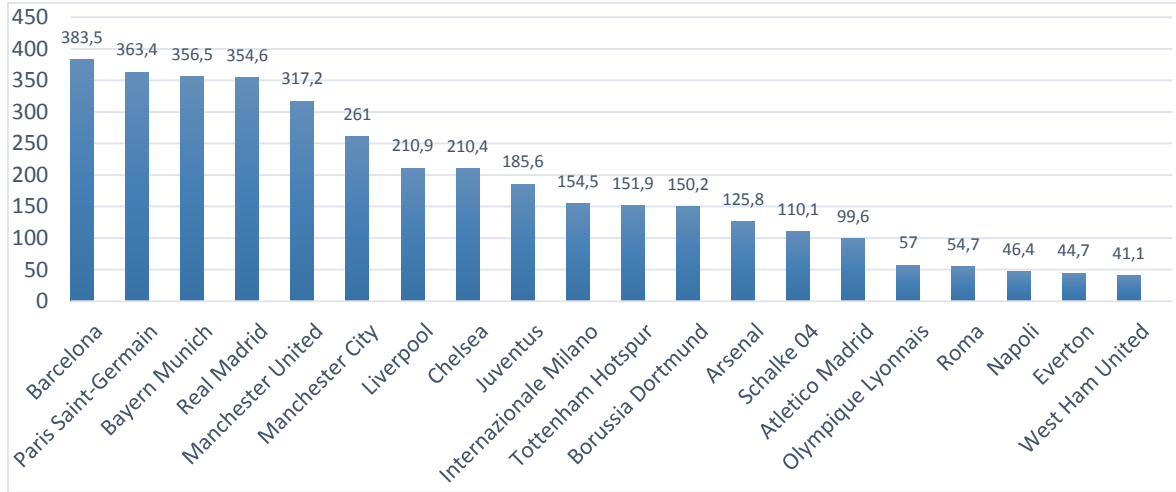
Günümüzde ticari gelirlerin büyük bölümünü reklam ve sponsorluk gelirleri oluşturmaktadır. Sponsorluk faaliyetleri, futbolun endüstrileşerek yaygınlaşmasına ve endüstriyel futbolun gelişiminin devamına olanak tanımaktadır (Akşar, 2005a: 284). Futbol kulüplerine sponsor olan firmalar, tanıtımlarını yapmanın yanı sıra ürün ve hizmetleri hakkında imaj oluşturmak istemektedirler (Güreş, 2006: 142).

Kulüplerin ticari gelir elde ettiği bir diğer alan ise lisanslı ürünlerden ettiği gelirlerdir. Logolu ürünlerinin üretim ve satış hakkını devreden futbol kulüpleri, bu şekilde isim hakkı gelirleri elde ederler. Marka tescil işlemi gerçekleşen kulüp logo ve isimlerini taşıyan taraftar ürünleri ile diğer her türlü spor malzeme ve giysilerinin satılmasıyla elde edilen gelirler, lisanslı ürünlerden elde edilen ticari gelirler olarak adlandırılmaktadır. Bu gelir kalemi futbol markalarının taraftarlarıyla buluşmasında en kritik araçlardan olmakla birlikte, futbol kulüplerinin elde etmiş olduğu sportif başarılar bu markaların tanınırlığını artırmaktadır (Akşar ve Kutlu, 2006: 10).

Temel faaliyet alanları göz önüne alındığında futbol kulüpleri hizmet işletmesi niteliği taşımaktadır. Forma ve lisanslı ürünlerin satışları, futbol kulüplerinin temel faaliyet alanları olarak değerlendirilebilecekken, bu ürünlerin satılmasından futbol kulüplerinin kazanımları sadece maddi anlamda olmamaktadır. Bu ürünlerin satışları ve taraftarların

kullanmasından dolayı futbol kulüplerinin marka değerleri üzerinde de artırıcı bir etkisi mevcuttur (Demirci, 2017: 20).

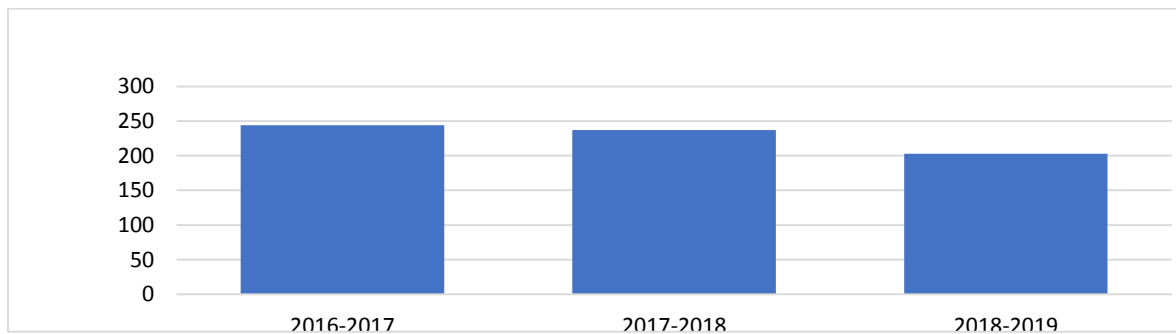
Şekil 7
2018-2019 Futbol Sezonunda Ticari Gelirlerde Zirvede Yer Alan Kulüpler
(Milyon Euro)

Kaynak: Deloitte Football Money League 2020

Şekil 7 incelendiğinde 2018-2019 futbol sezonunda toplam 3,67 milyar Euro ticari gelir elde eden ve bu alanda zirvede yer alan 20 futbol kulübü içerisinde 383,5 milyon Euro geliriyle Barcelona ilk sırayı aldığı görülmektedir. 363,4 milyon Euro geliriyle Paris Saint-Germain ikinci sırada yer alırken, üçüncü sırada 356,5 milyon Euro geliriyle Bayern Munich yer almaktadır.

Şekil 8
Süper Lig'in Son 3 Futbol Sezonunda Elde Ettiği Toplam Ticari Gelirler
(Milyon Euro)

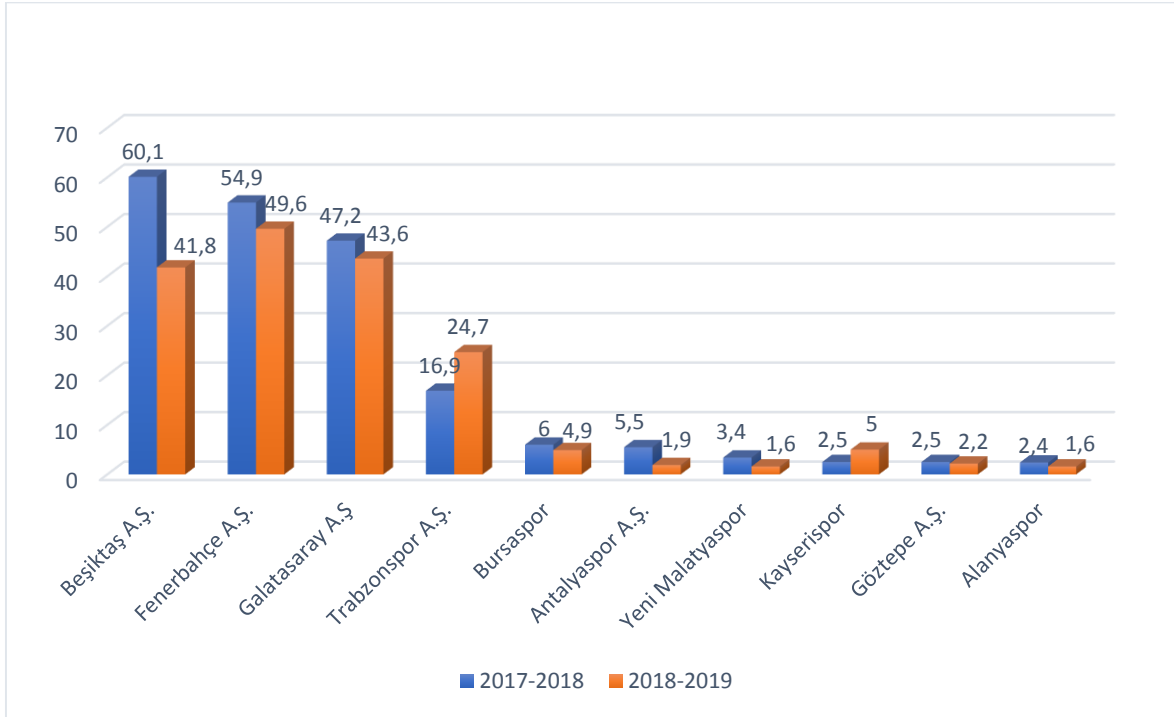
Kaynak: Aktifbank Ekolig Futbol Ekonomisi Raporu 4, 2019

*TL olarak yer alan veriler ilgili dönemdeki ortalama Euro kuru esas alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Süper Lig'in 2016-2017 futbol sezonunda toplam 244 milyon Euro ticari gelir elde etmiştir. Ticari gelirlerde Süper Lig, 2 sezon üst üste 200 milyon TL artış sağlamayı başarmasına rağmen kurdaki yükselmelerden dolayı Euro cinsinden geliri azalmıştır. 2017-2018 sezonunda 237 milyon Euro, 2018-2019 sezonunda ise 203 milyon Euro seviyesine gerilemiştir (Şekil 8).

Şekil 9

2017-2018 ve 2018-2019 Futbol Sezonlarında Bazı Süper Lig Kulüplerinin Ticari Gelirleri (Milyon Euro)

Kaynak: Aktifbank Ekolig Futbol Ekonomisi Raporu 4, 2019

*TL olarak yer alan veriler ilgili dönemdeki ortalama Euro kuru esas alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Kulüp bazında ticari gelirler incelendiğinde (Şekil 9) her iki futbol sezonu için de 4 büyükler Süper Lig'in en yüksek gelir elde eden kulüpleri olmuşlardır. 2017-2018 futbol sezonunda en fazla ticari gelir elde eden kulüp 60,1 milyon Euro ile Beşiktaş olurken, Beşiktaş'ı 54,9 milyon Euro ile Fenerbahçe takip etmektedir. 47,2 milyon Euro ticari geliriyle Galatasaray 3. sırada yer alırken, 16,9 milyon Euro ticari geliriyle Trabzonspor 4. sırada yer almaktadır. 2018-2019 futbol sezonuna bakıldığında 4 büyükler 159 milyon Euro'yu aşan toplam gelirleriyle ticari gelirleri domine ettiği görülmektedir. En fazla ticari gelir elde eden kulüp Fenerbahçe olmuştur. Süper Lig kulüplerinin ticari gelirleri Avrupa'nın çok gerisinde kalmıştır. Avrupa ve Türkiye'de ticari gelirlerde zirvede yer alan kulüpler

karşılaştırıldığında naklen yayın gelirlerinde de olduğu gibi Avrupa kulüplerinin 8-9 kat gibi önemli bir farkla önde oldukları görülmektedir. Ticari gelirlerde zirvede yer alan 20 kulüp arasına Süper Lig kulüpleri girmeyi başaramamıştır. Bu 20 kulübün toplam ticari gelirinin ise Türkiye Süper Lig'in ticari gelirinin 18 katı olduğu görülmektedir.

1.1.3.1.4. Bahis Oyunları Gelirleri

Futbol endüstrisinde futbol kulüplerinin gelir kaynaklarından bir diğeri ise taraftarların gerçekleşen futbol müsabakaları üzerine oynadıkları bahislerdir. Futbol kulüpleri oynanan bu bahisler sonucunda isim hakları üzerinden gelir elde etmektedirler (Aydın, 2008: 54). Futbol müsabakalarına bahis oynayan taraftarlardan kazanılan bahis gelirlerinin belirli kısmı isim hakkı olarak futbol kulüplerine dağıtılmaktadır (Akşar, 2010: 207).

Bahis oyunları; pek çok ülkede devlet kontrolünde oynanmasına rağmen Avrupa'daki hukuki gelişmeler, bahis oyunlarının devletin tekelinden çıkmasını sağlamıştır. Bu durum rekabet ortamının oluşmasını sağlayarak futbol federasyonlarının da bahis şirketleri kurarak sektöre dahil olmasını sağlamıştır (Horasan, 2007: 47).

Türkiye'de bahis, Spor Toto Teşkilatı tarafından düzenlenmektedir. 29 Nisan 1959'da çıkarılan kanun ile spor yatırımlarına kaynak aktarmak için Spor Toto Teşkilatı kurulmuştur. Bünyesinde "Spor Toto ve İddia" olmak üzere iki farklı oyun bulundurmaktadır. Spor Toto'nun giderek yaygınlaşmasının ardından "iddia" 2004'te yürürlüğe girmiştir. Bu yaygınlaşmayla beraber, ülke genelinde futbol ile ilgilenmeyen kişiler, kazanma umuduyla birlikte futbola ilgi duymaya ve takip etmeye başlamışlardır. Spor Toto Teşkilatı'nın kurulması ve oyunun ülke genelinde yaygınlaşması ve elde edilen gelirle beraber, şehirlerdeki futbol stadyumlarının ve spor merkezlerinin sayısı ciddi oranda artış göstermiştir (Spor Toto Teşkilat Başkanlığı, 2020).

1.1.3.1.5. Transfer Gelirleri

Futbolcunun bonservis olarak adlandırılan oynama hakkının, kulübü tarafından başka bir kulübe satılması veya kiralanması sonucunda elde edilen gelirler transfer gelirleri olarak adlandırılmaktadır (Başaran ve Atay, 2003: 130).

Transfer gelirleri transfer piyasasındaki dalgalanmalara bağlıdır (Horasan, 2007: 40). Futbol kulüplerinin ana amaçları sportif başarı olduğu için transfer gelirleri üzerindeki amaçları diğer gelir kalemlerine göre daha düşüktür. Ancak proje takımlar olarak

adlandırabileceğimiz futbol kulüplerinde ise önemli gelir kaynaklarından birisidir. Kurdukları profesyonel ekiple yetenekli futbolcu adaylarını keşfederek gelişimlerine katkıda bulunur ve yüksek bedellerle satarak kulüplerine gelir kazandırır. Altınordu Futbol Kulübü, Türkiye’de bu olayı gerçekleştiren en önemli kulüplerden birisidir (Güler, 2019: 26).

1.1.3.1.6. Turnuva Gelirleri

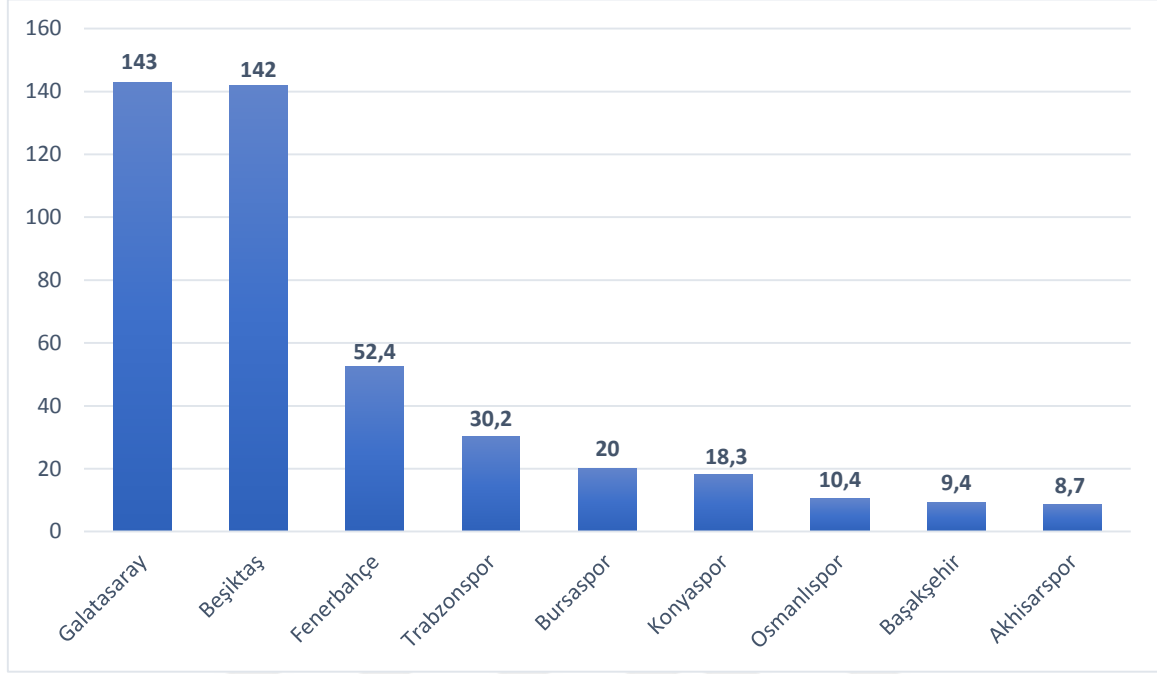
Turnuva gelirleri UEFA, FIFA gibi uluslararası ve TFF, The FA gibi ulusal düzeydeki düzenleyici kurumların, organize ettikleri turnuvalardan futbol kulüplerinin elde ettiği gelirlerdir (Güler, 2019: 31).

UEFA tarafından düzenlenen ve futbol kulüpleri için en popüler ve ciddi gelir kaynağı getiren Şampiyonlar Ligi ile bir alt klasman turnuvası olan Avrupa Ligi, turnuva gelirlerine verilebilecek en önemli örneklerdir. UEFA’nın kulüplere dağıttığı gelirlerde yıllar boyunca büyük artışlar gözlenmekte olup söz konusu bu artışın 2009-2017 yılları arasında %228 oranında gerçekleştiği belirtilmiştir (UEFA, 2017: 54). 2017-2018 futbol sezonunda toplam 2,8 milyar Euro düzeyinde gelir elde eden UEFA, bu gelirlerin %90’lık kısmını düzenlemiş olduğu turnuvalar olan Şampiyonlar Ligi ve Avrupa Ligi’nden kazandığı gelirlere borçludur (UEFA, 2017/18: 2).

UEFA elde etmiş olduğu gelirlerin büyük bir kısmını turnuvalarında yarışan futbol kulüplerine dağıtmaktadır. Şampiyonlar Ligi ve Avrupa Ligi’ne katılım gösteren futbol kulüpleri belirli kriterlere göre gelir elde etmektedir. UEFA gelirleri; gruplara katılım, turnavadaki performans, takım katsayısı ve havuz geliri olarak dört farklı kategoriye göre dağıtmaktadır. Düzenleyici kurum olan UEFA 2018-2019 futbol sezonunda Şampiyonlar Ligi’nde parasal ödülün dağıtım koşullarında değişikliği gitmiştir. Bu değişiklik ile kulüplerin pazarlama havuz gelirlerinden aldığı pay azaltıldı ve takım katsayısı reytingine göre yeni dağıtım yöntemi uygulanmaya başlandı. Yeni formata göre, gelirlerin %25’i katılıma, %30’u turnuva performansına, %30’u takım katsayısına, %15’i ise yayınlanma oranına göre dağıtılacaktır. Avrupa Ligi gelirleri ise %25’i gruplara katılan takımlara, %30’u turnuva performansına, %15’i takım katsayısına, %30’u ise yayınlanma oranına göre olacak şekilde dağıtılmaktadır (UEFA, 2018/19).

Şekil 10

Süper Lig Kulüplerinin Son 10 Yılda Avrupa Kupalarından Elde Ettiği Gelir Miktarı (Milyon Euro)

Kaynak: NTV, 2019

Son 10 yılda Türk kulüplerinin Avrupa Kupaları'ndan elde ettikleri gelirler incelendiğinde (Şekil 10) toplam 434,4 milyon Euro gelir elde edildiği görülmektedir. Bu pastadan en büyük payı 143 milyon Euro ile Galatasaray alırken hemen ardından 142 milyon Euro gelir elde eden Beşiktaş gelmektedir.

1.1.3.1.7. Borsa Gelirleri

Serbest piyasa ekonomisinin koşullarına adapte olabilmek adına şirket olan futbol kulüplerinin, dünya genelinde hisse senetleri halka arz edilerek, alternatif finansman yöntemlerine göre daha düşük maliyetli ve daha uzun vadeli bir kaynak oluşturdukları görülmektedir. Oluşturulan bu kaynağın yanı sıra futbol kulüplerinin halka açılımı gerçekleştikten ve hisse senetlerinin borsada işlem görmeye başlamasının ardından sahip olduğu hisseleri teminat olarak gösterilerek borç senedi ihracının yapılabilmesi ve kredi kullanılabilmesi gibi finansman kaynaklarından faydalanarak kulüplerine gerekli finansmanı sağlayabileceklerdir (Devecioğlu, 2004: 12).

İngiltere'de futbol kulüpleri, stadyum yatırımlarına kaynak oluşturmak ve artan transfer harcamalarını karşılayabilmek adına borsaya kote olmuşlardır. Taraftarlarının

kulüplerine olan bağlılığını göz önüne alan kulüpler, hisselerini yüksek fiyattan halka arz ederek büyük bir kazanç sağlamışlardır. Başlangıçta, kulüpler ve yatırımcılar halka arz işleminden karşılıklı fayda sağlamış olsalar da uzun dönemde pahalı transferler ve yüksek ücretler nedeniyle faaliyet zararı kaydeden futbol kulüplerinin hisselerinin değeri hızla düşmüş ve hisselerine olan talep azalmıştır (İkiz, 2010).

Türkiye’de ise genelde dernek olarak örgütlenmiş olan futbol kulüplerinin yürüttüğü sportif faaliyetler, diğer ülkelerde de olduğu şekilde çok önemli bir mali faaliyet konusu oluşturmaktadırlar. Türkiye’de büyük kulüplerin yanı sıra diğer bazı kulüpler, gelirlerini artırmak amacıyla söz konusu faaliyetleri üstlenerek şirketleşme çalışmalarını başlatmışlardır. Türk kulüpleri Avrupa kulüplerini örnek olarak belirlemişlerdir. Halka arzı Türkiye’de ilk gerçekleştiren kulüpler, Galatasaray Spor Kulübü ve Beşiktaş Jimnastik Kulübü olmuştur (Aydın, 2008: 54).

1.1.3.2. Gider Türleri

Futbol kulüplerinin giderlerini; futbolcu, teknik ekip ve çalışan maaşları, futbolcu transfer harcamaları ile genel yönetim giderleri, finansman giderleri ve vergi giderleri oluşturmaktadır.

1.1.3.2.1. Futbolcu ve Teknik Ekip Ücretleri

Günümüzde, futbol kulüplerinin en önemli gider kalemini ücret ödemeleri oluşturmaktadır. Futbol kulüpleri teknik ekiplerle yıllık garanti ücret veya aylık maaş şeklinde anlaşmalar yaparken, futbolcularına yapılan sözleşmelere göre ücret ödemesi yapmaktadır. Futbolcu sözleşmeleri birkaç farklı şekilde yapılabilmektedir. Futbolcuların oynadıkları maç sayılarına bakılmaksızın ödenen garanti ücretler, maç başı olarak adlandırılan ve futbolcuların oynadıkları maç başına aldıkları ücretler ve her iki durumu bir arada bulunduran garanti ücret + maç başı olacak şekilde sözleşmeler yapılabilmektedir. Garanti ücret + maç başı şeklinde yapılan sözleşmeler en yaygın şekilde kullanılan sözleşmelerdir (İkiz, 2005: 8).

Futbol şirketlerinin mali tabloları incelendiğinde giderlerinin büyük bir bölümünü bu gider kaleminin oluşturduğu gözlenmektedir. Bu duruma ek olarak futbol kulüplerinin şirketleşme sürecine girmesine neden olan en önemli nedenlerden birinin ise futbolcu ücretleri ve transfer harcamalarının karşılanabilme ihtiyacı olduğu söylenebilir (Aytekin

2012: 33). Bugün bakıldığında Avrupa liglerinde mücadele eden futbol kulüplerinin toplam gelirlerinin %60'ını ücret ödemelerine harcadıkları görülmektedir (UEFA, 2017: 71).

1.1.3.2.2. Transfer Harcamaları

Futbol kulüpleri transfer çalışmaları kapsamında, kulüplerine faydalı olabileceğini düşündükleri futbolcuları belirli bir transfer bedeli karşılığında başka bir kulüpten bonservisini satın alarak veya kiralayarak bünyelerine katmaktadırlar. Şüphesiz, futbol kulüpleri kıt kaynaklarını en verimli şekilde kullanarak transfer harcamalarından maksimum faydayı sağlamayı amaçlamaktadırlar (Ersoy vd., 2016: 134).

Sportif başarının temel kaynağının kaliteli futbolcu olması ve popüler futbolcu transferlerinin medya ve taraftarların büyük ilgisini çekerek taraftar sayısında görülebilecek artış ve bununla birlikte reklam, sponsorluk ve maç günü gelirlerinde görülebilecek artışlar futbol kulüplerini yüksek bonservis bedelli transferler yapmaya yöneltmiştir (Ahtiainen, 2018: 20). Oynadığı kulüp ve milli takımında gösterdiği performans, alınan sonuçlar, attığı gol sayısı, yaşı, oynadığı mevki ve oynadığı lig, The CIES Football Observatory 2017/18 sezonu raporuna göre bir futbolcunun değerini belirleyen faktörler olarak gösterilmiştir (Poli vd., 2018: 96).

1.1.3.2.3. Genel Yönetim Giderleri, Finansman Giderleri ve Vergi Giderleri

Futbol kulüplerinin; genel yönetim ve finansman giderleri, transfer harcamaları ve futbolcu ücretleri ile kıyaslandığında maliyetinin daha kısıtlı bir kısmını kaplamaktadır.

Genel yönetim giderleri, kulübün faaliyet alanına dair oluşmuş olan gider ve maliyetleri içermektedir. Maç günü giderleri, tesis ve stadyum kiralama giderleri, kullanılan teknik malzemelerin maliyetleri, kulübün reklam ve pazarlama giderleri, kulüp tarafından kullanılan tesislerin giderleri ve yönetim giderleri bu gider kalemine örnek teşkil etmektedir (Ahtiainen, 2018: 20).

Futbol kulüplerinin, faaliyetlerinin yürütülmesinin sağlanması için sportif ve mali konularda profesyonel çalışanlardan oluşturdukları ekiplerin maliyetleri de genel yönetim giderleri olarak ele alınmaktadır. Genel yönetim giderlerine ayrılan bütçe amatör spor kulüplerinde oldukça düşük seviyelerdeyken, profesyonel futbol kulüplerinde, genel yönetim giderleri daha yüksek seviyelerdedir. Genel yönetim giderlerine büyük miktarda kaynak ayırmış olan futbol kulüplerinin kurumsal ve mali yapısının güçlü olduğu bilinmektedir (Güven, 2010: 49).

Finansman giderleri ise, futbol kulüplerinin faaliyetlerinin sürdürülebilirliği adına gerekli olan finansmana ilişkin kullanılan kaynakların maliyetini ifade etmektedir. Futbol kulüplerinin diğer bir gider kalemi ise devlete ödemiş oldukları vergilerdir (Ahtiainen, 2018: 20).

1.1.4. Düzenleyici Kurumların Futbolcu Transfer İşlemlerine Etkisi

Futbolun düzenleyici kurumları olan UEFA ve TFF getirdikleri kurallar ile futbolcu transfer işlemlerine yön vermektedirler. Bu bölümde uluslararası düzenleyici kurum olan UEFA tarafından getirilen UEFA Mali Kriterleri ve Finansal Fair Play kararları (FPP) ile ulusal düzenleyici kurum olan TFF tarafından getirilen yabancı futbolcu sınırlamalarından bahsedilecektir.

1.1.4.1. UEFA Mali Kriterleri ve Finansal Fair Play Kararları

UEFA Mali Kriterleri'nin temel amacı futbol kulüplerinin uzun dönemli rekabet edebilmesini sağlamaktır. UEFA'nın mali disiplini sağlayabilmek için edindiği amaçları şu şekildedir (Preuss vd., 2014: 6):

- Kulüplerin gelirinde artış sağlamak,
- Uzun dönemde kulüplerin sosyal sorumluluk farkındalıklarını artırarak bu yönde harcama yapmalarını sağlamak,
- Kulüpleri sürdürülebilir ekonomik yapıya kavuşturmak,
- Kulüplerin mali yapılarını kuvvetlendirerek, paydaşlarına güvenilir mali tablolar sunmak,
- Kulüplerin Finansal Fair Play'e uyum göstermesini sağlamak.

UEFA tarafından 2004-2005 sezonunun ardından geçerlilik kazanmak üzere öncelikle kulüp lisanslama sistemini getirilmiştir. Söz konusu bu sistem ile hukuki, yönetsel ve tesisleşme alanlarında başarı yakalanmasıyla birlikte UEFA tarafından mali kriterlerin yanına Finansal Fair Play kriterleri eklenmiştir (Peeters ve Szymanski, 2012: 2).

Kulüplerin futbol yatırımlarına özen göstermeleri, kendi kaynaklarıyla sürdürülebilirliklerini sağlamaları ve gelir-gider dengelerini korumaları amacı ile UEFA tarafından FPP düzenlenmiştir (Geey, 2011: 1). Daha geniş bir şekilde açıklamak gerekirse FPP'nin 6 amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar şu şekildedir (Preuss vd., 2014: 5):

- Kulüplerin ekonomik ve finansal yeteneklerini geliştirmek, şeffaflıklarını ve güvenilirliklerini artırmak,
- Kulüplerin; oyuncularına, vergi otoritelerine ve futbol kulüplerine olan sorumluluklarını zamanında yerine getirebilmesini sağlayarak alacaklı haklarının korunmasına gerekli özeni göstermek,
- Kulüpleri, gelirleri temelinde faaliyet göstermeye teşvik etmek,
- Avrupa futbolunun uzun vadeli uygulanabilirliğini ve sürdürülebilirliğini korumak,
- Finansman yapısında disiplin oluşturularak rasyonelliği sağlamak,
- Futbolun uzun vadeli yararını sağlayacak harcamaları teşvik etmek.

2010 yılında onaylanmış olan FFP'nin ilk uygulamaları 2011 yılında görülmüştür. UEFA tarafından uygulanmış olan ilk kural ise UEFA'nın düzenlediği organizasyonlara katılım hakkı kazanmış futbol takımlarının kulüpler ve sporcularına borçları olmadığını kanıtlamaları ve o döneme ait vergi borçlarının bulunmadığını ibraz etmelerinin istenmesidir. 2013 yılı itibariyle ise futbol kulüpleri başabaş kuralıyla da değerlendirmeye başlanmıştır. Özü itibariyle gelir gider dengesini ifade eden başabaş kuralı kulüpleri borçsuz bir yapıya sokmak ve rekabet ortamında adil mücadelenin sağlanmasını hedeflemektedir (Saban ve Demirci, 2016: 28).

UEFA, Finansal Fair Play kapsamında kulüp mali yapılarını her dönem itibariyle izlemektedir. Kulüp Finansal Kontrol Kurulu'nun görevleri arasında, lisans adaylarının izleme dönemindeki yükümlülükleri ilk bölümde bulunurken, ikinci bölümde izleme gereklilikleri bulunmaktadır. Lisans adayının denk hesap şartlarına uyup uymadığının değerlendirilmesinin yapıldığı dönem ise izleme dönemi şeklinde isimlendirilmektedir (Karadeniz vd., 2016: 258).

İzleme dönemiyle UEFA, muhasebenin temel ilkelerinden olan dönemsellik ilkesini göz önüne alarak raporlama dönemini "T Dönemi" olarak adlandırmıştır. UEFA müsabakalarının başladığı yılda kapanan raporlama dönemine "T Dönemi"; UEFA kulüp müsabakalarının başlamış olduğu dönemden önce kapanan raporlama dönemine "T-1 Dönemi"; "T-1" döneminden önceki raporlama dönemi olarak ise "T-2 Dönemi" belirlenmiştir. Yani UEFA, kulüp izleme dönemini T, T-1 ve T-2 olarak üç döneme

ayırımıdır. Örneğin, 2018-2019 futbol sezonunun değerlendirilmesinde izleme periyodu 2018’de (T raporlama dönemi), 2017’de (T-1 raporlama dönemi) ve 2016’da (T-2 raporlama dönemi) sonlanan raporlama periyodlarını kapsamaktadır (Aktaş ve Mutlu, 2016: 239).

UEFA, izleme döneminde kulüplerin FFP’nin temel kuralı gelir ve gider dengelerini sağlayıp sağlamadıklarını incelemektedir. Bu kural, denk hesap şartı veya başabaş kuralı olarak da adlandırılmaktadır. UEFA’nın FFP talimatlarının altında sunmuş olduğu başabaş kuralı, futbol kulüplerinin varlıklarının öz sermayelerine dayanarak büyümesi gerekliliğini belirtmektedir (Karadeniz vd., 2016: 255). UEFA, denk hesap şartı uygulamasıyla hesaplama konusunu oluşturmakta olan kalemleri “ilgili giderler” ve “ilgili gelirler” olarak belirlemiştir. Bu veriler, lisans adaylarının lisans başvurusunda bulunduğu, bağımsız denetime tabi tutulmuş yıllık finansal tablolardan elde edilmektedir (Saban ve Demirci, 2016: 30). Denk hesap şartı ayrıca futbol kulüplerinin gelirleriyle giderleri arasındaki dengenin sağlanması anlamına da gelmektedir. UEFA’nın denk hesap şartları kapsamında futbol kulüplerinin uyması gereken finansal tutarlar aşağıdaki tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2
Kabul Edilebilir Sapma Düzeyleri

İzleme Dönemi	Yıl Sayısı	Dahil Edilen Yıllar			Toplam Denk Hesap Tutarı	Kabul Edilebilir Sapma (Milyon €)
		T	T-1	T-2	Öz sermaye Yatırımı	Öz sermaye Dışı Yatırım
2013-14	2	2012-13	2011-12	Yok	45 Milyon €	5 Milyon €
2014-15	3	2013-14	2012-13	2011-12	45 Milyon €	5 Milyon €
2015-16	3	2014-15	2013-14	2012-13	30 Milyon €	5 Milyon €
2016-17	3	2015-16	2014-15	2013-14	30 Milyon €	5 Milyon €
2017-18	3	2016-17	2015-16	2014-15	30 Milyon €	5 Milyon €
2018-19	3	2017-18	2016-17	2015-16	< 30 Milyon €	5 Milyon €

Kaynak: Özevin, 2017: 486

FFP’nin etkisini 2012 yılında hissettirmeye başlamasıyla takımların gelirlerinde %36’lık bir artış olmuştur. Bu artışın beraberinde giderlerde de aynı oranda bir artış getirmesi beklenirken aksine giderlerde %15’lik bir azalma görülmüştür. 2009’da 1,7 milyar Euro olan borcunu, 2011’de 1,1 milyar Euro seviyesine düşüren Avrupa’nın beş büyük

liginde mücadele eden futbol takımları ücret/gelir oranını da 2013-2014 sezonunda %59 seviyesine düşürmeyi başarmıştır (Serby, 2016: 43).

1.1.4.2. Yabancı Futbolcu Sınırlamaları

Ulusal futbol federasyonlarının bazıları uyguladıkları yabancı futbolcu sınırlamaları ile yurt dışından futbolcu transferini sınırlandırarak yabancı futbolcu transferleri için bir tür kota işlemi uygulamaktadırlar. Uygulanan yabancı futbolcu sınırlamalarının ele alınacağı bu bölümde Türkiye’de geçmişten günümüze kadar uygulanan yabancı futbolcu sınırlamalarını ve dünyada günümüzde uygulanan yabancı futbolcu sınırlamaları detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

1.1.4.2.1. Dünya’da Uygulanan Yabancı Futbolcu Sınırlamaları

Günümüzde ülke federasyonları aldıkları kararlar ile farklı yabancı futbolcu kuralları uygulamaktadır. Majör ligler olarak adlandırılabilir olan ve futbol dünyasında söz sahibi bazı ligler de uygulanan yabancı futbolcu kuralları aşağıdaki gibidir;

Tablo 3
Ülkelere Göre Yabancı Futbolcu Sayıları

Ülke	Lig	Yabancı Futbolcu Sınırlaması	Kadroda Bulundurulabilecek Yabancı Futbolcu Sayısı	Sahaya Çıkabilecek Yabancı Futbolcu Sayısı	Şart
İngiltere	Premier Lig	Yok (Şartlı)	Sınırsız (Şartlı)	Sınırsız	Yabancı oyuncuların, milli takımlarında oynama sayıları
İspanya	La Liga	AB pasaportu bulunmayan 3 oyuncu	AB pasaportu bulunmayan 3 oyuncu	AB pasaportu bulunmayan 3 oyuncu	
Almanya	Bundesliga	Yok	Sınırsız (Şartlı)	Sınırsız	Kadroda en az 12 Almanya pasaportlu, 8'i altyapıdan yetişmiş oyuncu bulundurma
İtalya	Serie A	AB pasaportu olmayan 5 futbolcu	AB pasaportu olmayan 5 futbolcu	AB pasaportu olmayan 5 futbolcu	
Fransa	Ligue 1	AB pasaportu bulunmayan 4 futbolcu	AB pasaportu bulunmayan 4 futbolcu	AB pasaportu bulunmayan 4 futbolcu	
Hollanda	Eredivisie	Yok	Sınırsız (Şartlı)	Sınırsız	18,19 ve 20 yaşındaki oyuncular için asgari maaş
Belçika	1. Lig	Yok	Sınırsız (Şartlı)	Sınırsız	Altyapıdan yetişen en az 6 oyuncu bulundurma
Portekiz	Premier Lig	Yok	Sınırsız	Sınırsız	

Kaynak: Sporx, 2020

Tablo 3 incelendiğinde ülke federasyonlarının genellikle yabancı futbolcu sınırlaması uygulamadığı bunun yerine kadro yapılanmasına bazı şartlar getirdiği görülmektedir.

1.1.4.2.2. Türkiye’de Uygulanan Yabancı Futbolcu Sınırlamaları

Tablo 4
Uygulanma Dönemlerine Göre Yabancı Futbolcu Sınırlamaları

Uygulandığı Dönem	Sözleşme İmzalanabilecek Yabancı Futbolcu Sayısı	Müsabaka Listesine Yazılabilecek Yabancı Futbolcu Sayısı
1951-1962	En çok 1 yabancı futbolcu	En çok 1 yabancı futbolcu
1962-1989	En çok 2 yabancı futbolcu	En çok 2 yabancı futbolcu
1989-1996	En çok 3 yabancı futbolcu	En çok 3 yabancı futbolcu
1996-1998	En çok 4 yabancı futbolcu	3+1 kuralı
1998-2000	En çok 5 yabancı futbolcu	En çok 5 yabancı futbolcu
2000-2001	En çok 6 yabancı futbolcu	5+1 kuralı
2001-2005	En çok 8 yabancı futbolcu	5+1+2 kuralı
2005-2007	6 yabancı futbolcu	En çok 6 yabancı futbolcu
2007-2008 Birinci Yarı	7 yabancı futbolcu	6+1 kuralı
2007-2008 İkinci Yarı	8 yabancı futbolcu	6+2 kuralı
2008-2009	10 yabancı futbolcu	6+2+2 kuralı
2009-2010	8 yabancı futbolcu	6+2 kuralı
2010-2011	10 yabancı futbolcu	6+2+2 kuralı
2011-2013	Sınırlama yok	6+2 kuralı
2013-2014	En çok 10 yabancı futbolcu	En çok 6 yabancı futbolcu
2014-2015	En çok 8 yabancı futbolcu	En çok 5 yabancı futbolcu
2015-2017	Sınırlama yok	En çok 11 yabancı futbolcu
2017-2020	Sınırlama yok	En çok 12 yabancı futbolcu

Kaynak: Doğan vd., 2004; Profesyonel Futbol Yönetmeliği, Resmi Gazete, 11193, 1962; NTV, 2017; Habertürk, 2017 ve TFF Statüleri, 2020

1951 yılında TFF tarafından ilk yabancı sınırlaması uygulanmıştır. Söz konusu sınırlamaya göre takımlar kadrolarında yalnızca 1 yabancı futbolcu bulundurabileceklerdi. Türk futboluna resmi olarak transfer olan ilk futbolcu, 1951’de Adalet futbol kulübüne transferi gerçekleşen Oscar Garo olmuştur (Doğan vd., 2004: 32).

29 Ağustos 1962’de 11193 sayılı Resmî Gazete’ de yayımlanan Profesyonel Futbol Yönetmeliği’nin 60. maddesi uyarınca tüm kulüpler kadrolarında en fazla iki yabancı uyruklu profesyonel futbolcunun bulunabileceği kararlaştırılmıştır (Profesyonel Futbol Yönetmeliği, Resmi Gazete, 11193, 1962).

Futbol kulüplerinin kadrosunda bulundurabileceği yabancı futbolcu sayısı 1989-1990 futbol sezonundan itibaren 3 olarak belirlenmiştir. Kural 1996-1997 futbol sezonu ile beraber 3+1 olarak değiştirilmiştir. Söz konusu değişiklikle birlikte kulüpler ilk 11’lerinde 3 yabancı futbolcu oynatabilecek ve 1 yabancı futbolcuyu ise kulübede tutabilecektir. 1998-1999 futbol sezonunun ikinci yarısının ardından kadroda bulundurulabilecek yabancı futbolcu sayısı 5’e çıkarılmıştır. 2000-2001 futbol sezonu ile birlikte ise kural 5+1 olarak değiştirilmiştir. Sahada bulunabilecek 5 yabancı futbolcuya ek olarak takımlar yedek kulübelerinde ilave 1 yabancı futbolcu bulundurabilme hakkı tanınmıştır. Kural 2001-2002 futbol sezonunda tekrar değişerek ilave 2 futbolcu ile daha 5+1+2 olarak revize edilmiştir. Söz konusu sistemde takımlar toplam 8 yabancı futbolcuyla sözleşme yapabilecek, fakat bu futbolculardan 5’ini birlikte sahada bulundurabilecek ve 1’ini kulübede bulundurabilecektir (NTV, 2017).

2005-2006 futbol sezonunda yabancı futbolcu sayısı 6 olarak belirlendi. 2007-2008 futbol sezonunun başlangıcında “6+1” formatına geçilmesinin ardından tekrar bir değişiklik ile ikinci devreden itibaren “6+2” formatına geçilmiştir. 2008-2009 futbol sezonunda “6+2+2” olan kural, sahada 6, kulübede 2 ve tribünde 2 yabancı futbolcu bulundurma şeklindedir. 2009-2010 futbol sezonunda eski sisteme geri dönülerek 6+2 sistemine geçiş yapılmıştır. Kural 2010-2011 futbol sezonunda yine bir önceki sisteme döndü ve 6+2+2 kuralı tekrar yürürlüğe koyuldu (Habertürk, 2017).

2011-2012 sezonunda sözleşme yapılabilecek futbolcu sayısında sınır kaldırılmış, takımlar sınırsız sayıda yabancı futbolcuyla sözleşme imzalayabilmişlerdir. Fakat maçlarda 6+2 kuralı aynı şekilde uygulanmıştır. 8 yabancı uyruklu futbolcu 18 kişilik müsabaka listelerine yazılabilirken, bunların en fazla 6 tanesi aynı anda sahada bulunabilmiştir (TFF, 2011-2012 Statüsü).

Bu kural 2012-2013 futbol sezonunda da aynı şekilde sürdürülmüştür. Fakat TFF tarafından yabancı futbolcu sayısında kademeli şekilde azalmaya gidileceği ve yıllar içerisinde azalmanın ne şekilde olacağına dair bir statü sunuldu. Söz konusu statüye göre:

- 2013-2014 futbol sezonunda en çok 10 yabancı futbolcuyla sözleşme yapabilecek olan takımlar, müsabaka isim listesine sadece 6 yabancı uyruklu futbolcu yazabilecektir.
- 2014-2015 futbol sezonunda en çok 8 yabancı futbolcuyla sözleşme yapabilecek olan takımlar, müsabaka isim listesine sadece 5 yabancı uyruklu futbolcu yazabilecektir (TFF, 2012-2013 Statüsü).

2015-2016 futbol sezonu ile birlikte yürürlüğe giren ve hala uygulanan yabancı futbolcu serbestliği olarak da ifade edebileceğimiz kural; 28 kişilik takım listelerinin belirlenmesi ve bu 28 kişilik listenin en az 14'ü Türkiye A Milli Futbol Takımında oynayabilecek uygunluğa sahip olmalıdır. Bu sisteme göre 18 kişiden oluşan müsabaka listelerine en az 7 tane Türkiye A Milli Futbol Takımında oynama uygunluğu taşıyan futbolcu yazılması zorunludur. Listeye yazılan 7 futbolcunun en az bir tanesi ise kaleci değildir. Takımların söz konusu şartları taşımayan kaleciyi müsabaka listelerine yazmamaları durumunda liste 17 kişiyle sınırlanacaktır. En fazla 14 yabancı futbolcuyla sözleşme yapabilecek olan kulüpler, 18 kişilik maç kadrolarında en az 7 yerli futbolcuyu bulundurmaları zorunda oldukları için, yabancı futbolcuların en fazla 11'ini maç kadrolarında bulundurabileceklerdir. Söz konusu bu kural neticesinde takımlar ilk 11'in tamamını yabancı futbolculardan oluşturabileceklerdir (TFF, 2015-2016 Statüsü).

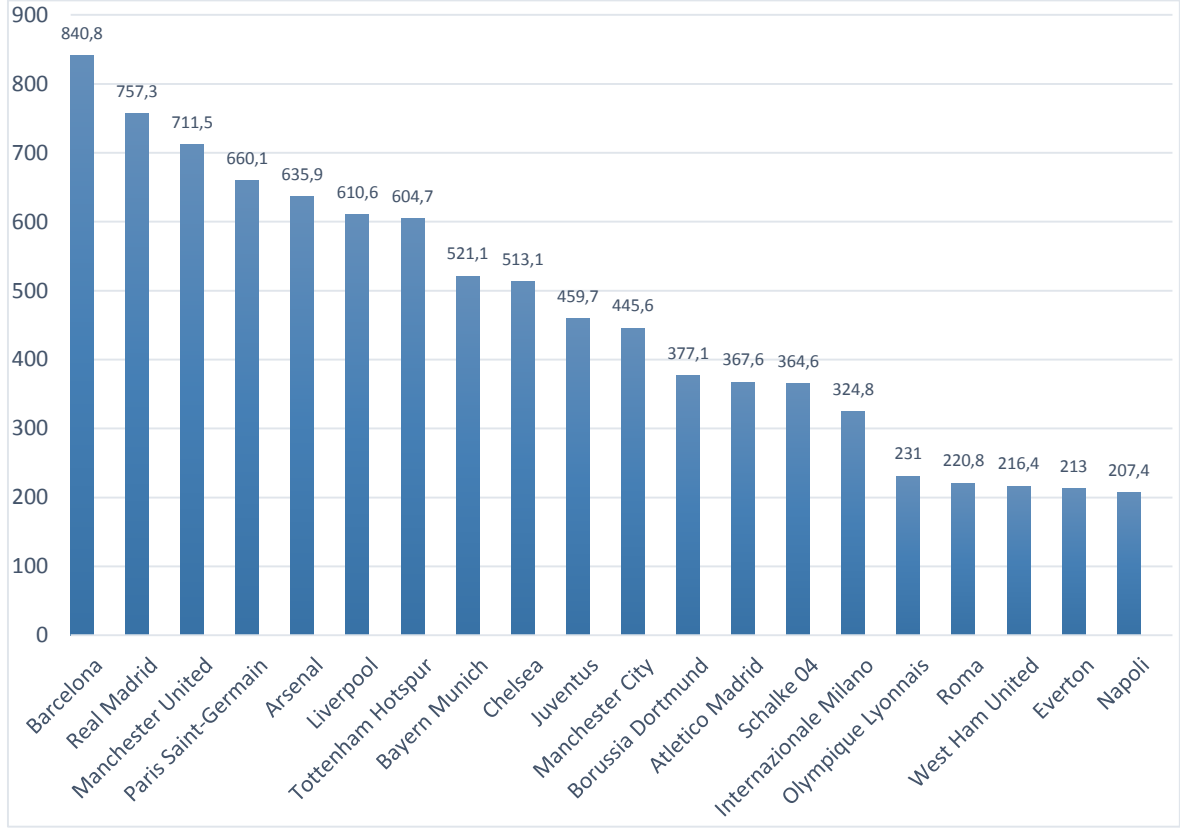
2017-2018 futbol sezonu ile birlikte ise müsabaka listelerinin 18 kişiden 21 kişiye kadar çıkarılmıştır. Listeye 3 futbolcu eklenmesi durumunda en az 2'si, 3'ten az futbolcu eklenmesi durumunda ise bu futbolcuların tümünün Türkiye A Milli Futbol Takımı'nda oynama uygunluğu taşıması şartı aranmıştır. Bu değişiklik ile futbol kulüpleri, 21 kişilik müsabaka listesi vermeleri durumunda 11 yabancı futbolcuyu oynatabilme ve kulübede 1 yabancı futbolcu bulundurabilme hakkına sahip olmuştur (TFF, 2017-2018 Statüsü).

1.1.5. Futbol Kulüplerinin Gelir Miktarları

Yabancı futbolcu kısıtlamaları ve FFP kurallarının ardından transfer işlemlerinde etkili olan bir diğer etken ise futbol kulüplerinin mali yapılarıdır. Bu bölümde transfer işlemleri için gereken kaynak olan kulüp gelirleri detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Şekil 11

2018-2019 Futbol Sezonunda En Fazla Gelir Elde Eden 20 Futbol Kulübü (Milyon Euro)

Kaynak: Deloitte Football Money League 2020

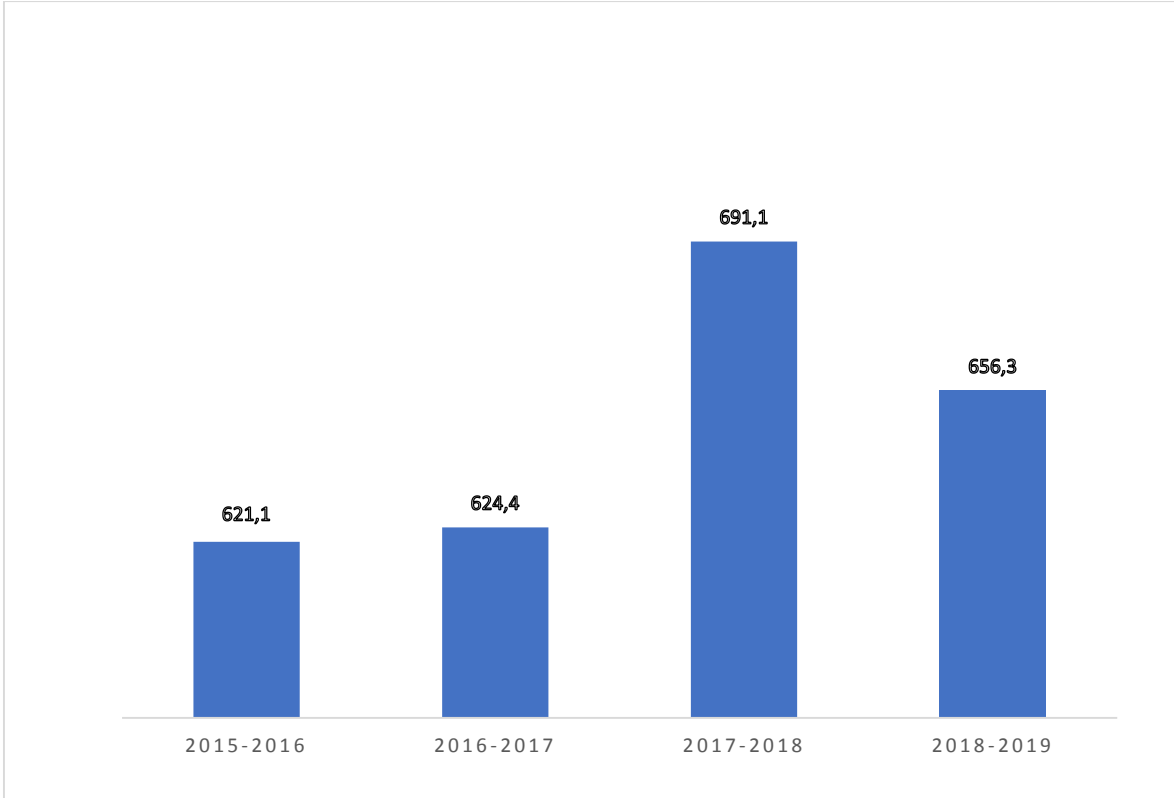
Şekil 11 incelendiğinde; 2018-2019 sezonunda Barcelona'nın 840,8 milyon Euro gelir elde ederek bu alanda zirvede yer aldığı görülmektedir. Barcelona'yı 757,3 milyon Euro gelir elde eden Real Madrid takip etmiştir. Manchester United ise 711,5 milyon Euro gelir elde ederek 3. sırada yer almıştır. Listede 8 İngiliz, 4 İtalyan, 3 İspanyol, 3 Alman ve 2 Fransız kulübü yer almaktadır.

Listede ilk 2 sırayı İspanyol kulüplerinin aldığı görülmektedir. Dünyanın en büyük kulüplerinden olan hatta belki de büyük bir çoğunluğa göre dünyanın en iyi 2 kulübü olan Real Madrid ve Barcelona kulüplerinin finansal anlamda da bu başarıları; kazanmış oldukları başarılar, dünya genelindeki popülariteleri, taraftar sayılarının çokluğu ve bu sayede yapabildikleri yüksek reklam ve sponsorluk anlaşmaları ile ilk 2 sırayı almaları şaşırtıcı olmamaktadır. Listeye en çok takım sokmayı başaran ülke ise İngiltere'dir. İngiltere bu başarısını kuşkusuz liginin dünyanın en iyi ligi kabul edilmesi ve yaptığı yüksek naklen yayın anlaşmasına borçludur. Dünyanın en çok gelir elde eden 20 kulübü; 2018-2019 futbol sezonunda 9,2 milyar Euro gelir etmeyi başarmıştır. 2018-2019 sezonunda elde edilen

gelirlerinin dağılımına bakıldığında; %44 ile naklen yayın gelirleri en büyük paya sahipken, ticari gelirler %40 ile naklen yayın gelirlerine yakın seyretmiş, maç günü gelirleri ise %16 seviyesinde kalmıştır.

Şekil 12

Süper Lig Kulüpleri'nin Son 4 Sezondaki Elde Ettiği Gelirler Toplamı (Milyon Euro)

Kaynak: Aktifbank Ekolig Futbol Ekonomisi Raporu 4, 2019

*TL olarak yer alan veriler ilgili dönemdeki ortalama Euro kuru esas alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Süper Lig'de kulüplerin son 4 sezondaki gelir miktarları incelendiğinde (Şekil 12) 2015-2016 futbol sezonunda ticari, maç günü ve naklen yayın gelirlerinden toplam 621,1 milyon Euro gelir elde edildiği görülmektedir. Süper Lig 2018-2019 futbol sezonu sonu itibariyle gelirlerini TL olarak iki katının üzerine çıkarmasına rağmen yükselen döviz kuru sebebiyle Euro cinsinden toplam gelirlerini 656,3 milyon Euro seviyesine ulaştırabilmiştir. Son dört sezon toplamına bakıldığında ise Süper Lig'in 2,5 milyar Euro'nun üzerinde gelir elde ettiği görülmektedir.

Tablo 5
Dört Büyük Kulübün Gelir Çizelgesi

2015-2016 Futbol Sezonu	Gelir Kalemleri	Galatasaray A.Ş.	Fenerbahçe A.Ş.	Beşiktaş A.Ş.	Trabzonspor A.Ş.	4 Büyüklerin Sezon İçindeki Gelirleri Toplamı
	Naklen Yayın Havuz Gelirleri (Ziraat Türkiye Kupası gelirleri dâhil)	30.044.712€	36.222.496€	30.618.935€	15.085.039€	
	Şampiyonlar Ligi ve UEFA Avrupa Ligi Gelirleri	33.483.143€	13.997.285€	12.295.380€	1.766.571€	
	Ticari Gelirler	61.718.581€	68.471.042€	42.977.616€	7.492.874€	
	Maç Günü Gelirleri	28.725.568€	29.275.792€	14.568.585€	692.264€	
	Toplam Gelir	153.972.004€	147.966.615€	100.460.516€	25.036.748€	
2016-2017 Futbol Sezonu	Gelir Kalemleri	Beşiktaş A.Ş.	Fenerbahçe A.Ş.	Galatasaray A.Ş.	Trabzonspor A.Ş.	4 Büyüklerin Sezon İçindeki Gelirleri Toplamı
	Naklen Yayın Havuz Gelirleri (Ziraat Türkiye Kupası gelirleri dâhil)	29.088.383€	31.060.252€	27.585.507€	16.937.283€	
	Şampiyonlar Ligi ve UEFA Avrupa Ligi Gelirleri	39.486.802€	12.622.390€	2.234.232€	-	
	Ticari Gelirler	53.918.219€	56.490.203€	47.212.854€	18.068.969€	
	Maç Günü Gelirleri	19.005.503€	18.458.651€	17.250.854€	5.101.176€	
	Toplam Gelir	141.498.907€	118.631.496€	94.283.447€	40.107.428€	
2017-2018 Futbol Sezonu	Gelir Kalemleri	Beşiktaş A.Ş.	Galatasaray A.Ş.	Fenerbahçe A.Ş.	Trabzonspor A.Ş.	4 Büyüklerin Sezon İçindeki Gelirleri Toplamı
	Naklen Yayın Havuz Gelirleri (Ziraat Türkiye Kupası gelirleri dâhil)	29.342.541€	36.505.068€	36.661.338€	20.573.625€	
	Şampiyonlar Ligi ve UEFA Avrupa Ligi Gelirleri	44.970.367€	261.270€	1.735.332€	-	
	Ticari Gelirler	60.360.055€	47.304.559€	54.497.512€	16.918.628€	
	Maç Günü Gelirleri	22.812.534€	27.764.702€	17.725.994€	6.871.214€	
	Toplam Gelir	157.488.497€	111.835.599€	110.620.166€	44.363.457€	
2018-2019 Futbol Sezonu	Gelir Kalemleri	Galatasaray A.Ş.	Fenerbahçe A.Ş.	Beşiktaş A.Ş.	Trabzonspor A.Ş.	4 Büyüklerin Sezon İçindeki Gelirleri Toplamı
	Naklen Yayın Havuz Gelirleri (Ziraat Türkiye Kupası gelirleri dâhil)	36.107.706€	25.988.042€	28.332.481€	21.639.851€	
	Şampiyonlar Ligi ve UEFA Avrupa Ligi Gelirleri	36.250.630€	10.981.178€	11.681.211€	-	
	Ticari Gelirler	43.702.362€	49.666.742€	42.043.689€	24.447.954€	
	Maç Günü Gelirleri	25.924.726€	21.862.904€	15.248.502€	3.656.497€	
	Toplam Gelir	141.985.424€	108.498.866€	97.305.883€	49.743.302€	

Kaynak: Aktifbank Ekolig Futbol Ekonomisi Raporu 4, 2019

*TL olarak yer alan veriler ilgili dönemdeki ortalama Euro kuru esas alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Spor Toto Süper Lig'deki 4 büyük kulübün son dört sezondaki toplam gelirleri ve bu gelirler gelir kalemi dağılımına göre incelendiğinde (Tablo 5) Süper Lig'in gerçekleştirdiği ekonomik büyümedeki en önemli pay dört büyükler olarak adlandırılan futbol kulüplerine aittir. Dört büyüklerin sezon içindeki gelirleri toplamalarına bakıldığında son 4 sezonda sırasıyla 427.435.883€, 394.521.278€, 424.307.719€, 397.533.475€ olduğu görülmektedir. Son dört sezonda 2,5 milyar Euro toplam gelire sahip olan Süper Lig'de, toplam 1,6 milyar Euro geliriyle dört büyüklerin gelirlerin büyük kısmına sahip olduğu görülmektedir. Dört büyükler toplam gelirlerin %64'ünü elde etmektedir. Dört büyüklerin son iki futbol sezonunda sahadaki rekabetlerinin yanı sıra birbirleriyle olan gelir elde etme yarışları da dikkat çekicidir.

Galatasaray, 2018-2019 futbol sezonunda UEFA Şampiyonlar Ligi'ne katılması sonucu kazanmış olduğu gelirin de katkısıyla toplam gelirlerini yaklaşık 30 milyon Euro artırarak 141 milyon Euro'ya çıkarmıştır. Gelirlerinde %27 artış sağlayan Galatasaray, Süper Lig'de sahanın yanı sıra ekonomik yarışta da şampiyon kulübü olmuştur. En fazla gelire sahip olan Galatasaray'ın en büyük gelir kaynağını ise ticari gelirlerin oluşturduğu görülmektedir.

2017-2018 futbol sezonunda Fenerbahçe 110 milyon Euro gelire sahip olarak 4 büyük kulübün gelir sıralamasında 3. sırada yer almıştır. 2018-2019 futbol sezonuna bakıldığında ise gelir miktarını 108 milyon Euro seviyesinde olan Fenerbahçe gelir sıralamasında ise 2. sıraya yerleşmiştir. Ticari gelirler, Fenerbahçe kulübün toplam gelirleri içerisinde en büyük paya sahiptir.

2017-2018 futbol sezonunda 157 milyon Euro gelir elde ederek 4 büyük kulüp arasındaki en yüksek kazançta sahip olan Beşiktaş, 2018-2019 futbol sezonundaki gelirlerinde yaşanan düşüşle 97 milyon Euro geliriyle 4 büyük kulübün finansal tablo yarışlarında 3.'lüğe düşmüştür. Bu durumun en önemli sebebi Şampiyonlar Ligi ve UEFA Avrupa Ligi'nden elde etmiş olduğu gelirlerdeki yaşanan azalmadır.

Trabzonspor 2017-2018'de 44 milyon Euro olan gelirlerinde artış sağlayarak 49 milyon Euro'ya ulaştırmayı başarmıştır. Ticari gelirlerde sağlanan önemli artış bu durumun temel sebebidir.

Son 4 futbol sezonunda 4 büyüklerin toplam gelirleri TL bazlı sürekli artmış olmasına rağmen kur değişimleri sebebiyle 2016-2017 futbol sezonunda ve özellikle de 2018-2019 futbol sezonunda Euro cinsinden azaldığı görülmektedir.

1.2. FUTBOLDA DIŞ TİCARET

Mal, hizmet, sermaye ve telif haklarının űlkeler tarafından karŐılıklı bir Őekilde deđiŐimi Őeklinde gerĕekleŐen ticarete dıŐ ticaret adı verilmektedir (Mete, 2013: 9). Bu bađlamda dıŐ ticaret, űlkede űretimi gerĕekleŐen tűm nihai mal ve hizmetlerin yanı sıra sermaye ve telif haklarının diđer űlkeler veya bűlgelerde satıŐı, dađıtımı ya da farklı biĕimlerde yarar sađlamasıyla tűketiciler ya da aracılara sunulma iŐlemlerinin tamamını kapsamaktadır. DıŐ ticareti en temel anlamıyla ele aldığımızda, ithalat ve ihracat faaliyetlerinin toplamının dıŐ ticareti oluŐurmaktadır (Gűltekin ve Savcı, 2008: 1). DıŐ ticareti geniŐ anlamıyla incelediğimizde ise mal ticaretine ek olarak, dıŐ ticaret iŐlemlerinin; uluslararası hizmet ticareti, uluslararası yatırım ile gelir ve giderleri kapsadığı sűylenmektedir. Uluslararası ekonomik iŐlemler aĕısından bakıldığında dıŐ ticaret bűyűk űneme sahiptir. DıŐ ticaretin en temel űnemi űlkenin iĕinde bulunduđu mikro ve makroekonomik yapı ile yakın iliŐki iĕinde olmasıdır. DıŐ ticaret; mikro űlĕekte firmaları etkilediđi gibi makro űlĕekte ulusal ekonomiyi de etkilemektedir. Ek olarak űlkenin ekonomik olarak geliŐmiŐlik seviyesinin belirleyicisinin dıŐ ticaret yapısı olduđu sűylenebilecektir. Yani űlkelerin geliŐmiŐlik dűzeyleri dıŐ ticarete de yansiyacaktır (Utkulu ve Aydemir, 2013: 3-4).

Yukarıdaki aĕıklamalar iŐığında futbolda dıŐ ticaret kavramına bakıldığında zaman; farklı űlkelerin futbol kulűpleri arasında gerĕekleŐen futbolcu transfer iŐlemleri ve naklen yayın haklarının baŐka űlkelere satılması futbolda dıŐ ticaret iŐlemlerine űrnek olarak verilebilecektir. Futbolun kűreselleŐmesi ve endűstri halini almasıyla birlikte dűnya genelinde popűlerliđi ve izlenilirliđi artmıŐtır. Bu artıŐlar neticesinde ligler naklen yayın haklarının satıŐını gerĕekleŐtirerek naklen yayın geliri elde ederken, kulűpler ise lisanslı űrűnlerinin dűnya genelinde pazarlama ve satıŐ ĕalıŐmalarını yűrűterek ticari gelir elde etmektedirler. Futbolda dıŐ ticaretin temelini futbolcu ithalatı ve ihracatı oluŐurmaktadır. Futbol kulűpleri sportif baŐarı, taraftarlarının beklentilerinin karŐılanması ve gelirlerde artıŐ sađlamak iĕin yurtdıŐından yaptıkları transferler futbolcu ithalatını oluŐtururken, yurtdıŐı futbolcu satıŐı yapan futbol kulűpleri futbolcu ihracatını oluŐurmaktadır.

Dűnyada en fazla futbolcu ihracatı yapan űlkelere bakıldığında ise Brezilya, Fransa ve Arjantin'in dűnyadaki futbolcu ihracatından en fazla payı alan űlkeler olduđu gűrűlmektedir. Brezilya bu alanda űnemli bir farkla zirvede yer almaktadır (Poli vd., 2020).

1.2.1. Küreselleşmenin Futbola Etkisi

Dünya ticaretinin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesi çalışmalarına küreselleşme adı verilmektedir. Başta iletişim ve haberleşme olmak üzere teknolojik gelişmeler, küresel ticaretin gelişiminde etkili olmuştur (Seyidoğlu, 2015: 229).

Teknoloji, diğer konularda olduğu gibi spordaki küreselleşmenin de hızlanmasını sağlayan en önemli etkidir. Kitle iletişim araçlarının mesafeleri büyük ölçüde ortadan kaldırması kültürel etkileşimin de kolaylaşmasını sağlamıştır. Toplumsal yapılarda değişim sağlayarak kitle kültürü oluşturmuş, bu durumun sonucu olarak ise kültürün homojen bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra elektronik medyanın da sporun küreselleşmesinde hız kazandıran bir unsur olduğu belirtilmelidir (Akdemir, 2010: 45). Teknoloji ve kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler küreselleşme ve spor sürecini açıklamakta belirtilebilecek tek sebep olmamakla beraber temel sebeplerden birisidir. Günümüzde ulusal ve uluslararası yayın yapmakta olan pek çok kuruluş, tüm dünyadaki sportif müsabakaları ve tanıtımlarını yayınlamaya çok büyük bir izleyici kitlesine ulaşımını sağlamaktadır (Çeyiz ve Özbek, 2014: 492).

"Sporun küreselleşmesi" olgusunu ortaya koyan en önemli unsurlar; ulusların sınırlarının ötesine geçen kurallarının varlığı ve bunun yanı sıra hiçbir ülkeyi ötekileştirmeyen kültürel yaygınlığın bulunmasıdır. Dünyadaki kapitalist sistem sporun küreselleşmesini engellememektedir. Bunun sebebi sporun karşılıklı kazanç ilişkisi içerisinde olduğu kapitalist şirketlerle kaçınılmaz bir bağ içinde olmasıdır. Günümüz dünyasındaki hakim olan yeni ekonomik ve siyasi küreselleşme, sporun gelişimine olanak sağlayan bir altyapı sağlamaktadır (Atasoy ve Öztürk-Kuter, 2005: 20-21).

Maçların naklen yayınlanmasından elde edilen gelirlerin yanı sıra reklam ve sponsorluk anlaşmalarından elde edilen gelirler gibi pek çok farklı gelir türünü içinde barındıran bu endüstride bulunmayı arzulayan ulusal ve uluslararası şirketler birbirleriyle rekabet etmektedir. Bu durumda spor üzerindeki etkilerinden bahsettiğimiz küreselleşmeye sporun da ivme kattığı ve asıl olarak hizmetinde bulunduğu söylenebilecektir. İçerisinde spor temasının bulunduğu tüm reklamlar hiçbir fark gözetmeden bütün dünyadaki insanların ilgisini çekebilecektir. Sporun bu gücünün farkında olan uluslararası şirketler bu olguyu şirketlerinin faydası için kullanarak önemli yatırımlar gerçekleştirmektedirler (Çeyiz ve Özbek, 2014: 492).

Bu bilgiler ışığında spor sektöründe de küreselleşmenin ekonomik açıdan etkilerinin aynı şekilde geçerli olduğu gözlenmektedir. Başta futbol olmak üzere pek çok spor türünde sporcular başka ülkelerin kulüplerine transfer olarak uluslararası dolaşımı gerçekleştirirler. Kulüpler ve sporcular transfer işlemleri sırasında ödenmekte olan ücretlerden kazanç elde etmektedir (Ekmekçi-Dağlı vd., 2013: 108).

Günümüzde dünya genelinde futbol, popüler spor eğlence kültürü olmayı başararak spor ve eğlence kelimeleri bir araya geldiğinde akla gelen ilk şey futbol olmaktadır (Şahin vd., 2011: 16). Bu yönüyle futbol, küreselleşmenin önemli aşamalarından biridir ve küresel bir sektör olmayı başarmıştır. Küreselleşmeyle birlikte sporda ciddi değişimler yaşanmış olup, bu değişimlerden en çok etkilenen spor dalı futbol olmuştur. Sporda ölçek ekonomilerinin oluşması ve piyasanın gücünün artmasıyla beraber sporcu göçünde yaşanan hareketlilik artmıştır. Çok uluslu şirketlerin spor dünyasına girişiyle beraber sporda ticarileşme kaçınılmaz bir hale gelmiş, medya ve eğlence sektörleriyle spor işbirlikleri kurulmuş ve kulüpler bu faaliyet alanlarındaki şirket sahipleri tarafından satın alınmaya başlamıştır (Akkaya, 2008: 4-5).

Spor ayrıca turizm faaliyetlerini artırabilmek için ulus ve şehirlerin tanıtımları bakımından önemli bir yer edinmiştir (Jackson ve Haigh, 2008: 355). Uluslararası değişimde öncü olman ve uzun dönemli bir faktör olması sebebiyle küreselleşme sürecinde giderek önemini artıran spor, bu konuda önemli bir alan olmayı başarmıştır. Bununla birlikte büyük spor organizasyonları; yatırımcı, turist ve tüketicilerden oluşmakta olan küresel seyirci kitlesine, ülkelerin tanıtımlarını yapabileceği kıymetli bir alan olmaya başlamıştır (Giulianotti ve Robertson, 2007: 107-108).

Dünya Kupaları, bu sahnelerin en önemlilerinden biri hatta en önemlisi olarak örnek verilebilir. Dünya Kupaları yalnızca bir futbol şöleni olmanın ötesinde, önemli bir ekonomik kaynak potansiyeline sahip olan, ülke büyüme hızlarını etkileyebilen büyük bir öneme sahip küresel pazarlama etkinliği olmuştur. Düzenlendiği ülkeye gelen taraftarların konaklama, eğlence, gezi, hediyelik eşya, yeme içme gibi faaliyetlerde yaptıkları harcamalar neticesinde önemli bir gelir bırakmaktadır. Dünya Kupalarının naklen yayınlanmasıyla birlikte dünyanın her yerinden izleyici çekmesi ve seyirci sayısının fazla olması dolayısıyla çok uluslu şirketler tarafından en çok önemsenen organizasyon olmayı başarmıştır. Bu şirketler turnuva sürecinde reklam faaliyetleriyle büyük atılımlar yapmayı amaçlamaktadırlar (Alver, 2008: 240).

1.2.2. Futbolda Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ekonomik büyümenin, üretim faktörleri stokundaki artışlar ve teknolojik gelişmeler olmak üzere 2 temel kaynağı bulunmaktadır. Ülkedeki üretim, tüketim ve dolayısıyla aralarındaki farkın yansıtılmasını sağlayan ekonomik büyüme dış ticaret üzerinde de etki oluşturmaktadır. Dış ticaret ve büyüme arasında karşılıklı çift yönlü ilişki mevcuttur. Dış ticaret ekonomik büyümeyi, ekonomik büyüme de dış ticareti etkilemektedir. Küçük ülke analizine göre incelendiğinde büyümenin faktör artışlarına veya teknolojik ilerlemeye bağlı olmaksızın ülkenin toplam üretimini genişleterek ekonomik refah düzeyini yükseltir. Global pazarda önemli bir konuma sahip olan bir ülkedeki büyüme ise uluslararası fiyat düzeylerini de etkilemektedir (Seyidoğlu, 2015: 119-142).

Dış ticaret ayrıca verimlilik artışı sağlamanın dışında yeni teknoloji gelişimi ve yayılımını sağlayarak ekonomik büyüme oranında da artırış sağlamaktadır (Grossman vd., 1991: 88). Dış ticaret sonucunda oluşan rekabet sayesinde araştırma ve geliştirme harcamalarında artışların gözlendiği ve aynı zamanda eğitim amacıyla gerçekleştirilen yatırımların kalitesinde artışa neden olduğu gözlenmektedir (Balassa, 1978: 181).

Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi ve devamlılığının sağlanması ülkelerin en kritik ekonomik amaçlarından biridir. Gelişimlerini bitirmiş ve ekonomik büyümelerini sağlamış olan ülkeler, sürekliliğin sağlanması amacıyla ekonomik olarak çeşitli düzenlemeler yaparken, gelişmekte olan ülkeler düzenlemeleri büyüme ve dolayısıyla kalkınmalarını sağlamak için gerçekleştirirler (Dursun, 2002: 67).

Tüm bu bilgiler ışığında küresel bir yapıya sahip olan ve dış ticaret işlemleri yoğun olarak gerçekleşen futbol ekonomisi incelendiğinde, artan dış ticaretle birlikte aynı zamanda her geçen yıl büyümenin de gerçekleştiği gözlenmektedir. Futbolda dış ticaret ve büyüme arasında aynı yönlü bir ilişki olduğu söylenebilecektir. Dış ticaret ile birlikte futbolda öncü olan büyük ligler yaptıkları transferler ve bu sayede elde ettikleri sponsor gelirleri sayesinde finansal sürdürülebilirliklerini sağlarken aynı zamanda daha az ekonomik güce sahip olan liglerinde büyümesini ve gelişmesine de öncülük etmektedirler. Ekonomik olarak daha az gelişmiş olan ligler, ekonomik olarak daha fazla gelişmiş olan liglerin analizini yaparak ve bunları kendi ülkelerinde uygulayarak ekonomik yapılarını geliştirmekte ve güçlendirmektedir. Dış ticaret işlemleri ile birlikte futbolda komple bir ekonomik gelişim görülmektedir.

1.2.3. Futbolda Dış Ticaretin Avantaj ve Dezavantajları

Adam Smith'in mutlak üstünlükler ve Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorilerinde üzerinde durdukları temel nokta dış ticarete iş bölümü ve uzmanlaşmadır. Ülkelerin dış ticareten karşılıklı kazanç elde etmesi bu yolla mümkün olacaktır. Ancak dış ticaret faaliyetini gerçekleştiren her ülke bu ticareten aynı faydayı sağlayamaz. Hatta bazı taraflar ekonomik olarak çeşitli kayıplara uğrayabilmektedir (Alkin vd., 2003: 436).

Dış ticaretin ülkeler için büyük avantajlar sağladığı bilinmektedir. Ülkeler kendi vatandaşlarının taleplerinin karşıladıktan sonra ellerinde kalan fazla ürünleri ihraç edebilmek için gerekli olan dış pazarı belirleyip gelir elde etme şansını yakalamaktadır. Ülkeler bu ürünlerin pazarlamasını yaparken aynı zamanda diğer ülkelerle de rekabet etmek zorundadırlar. Ülkeler arasında oluşan bu rekabet, üretim etkinliğinde artışa ve teknolojiye gelişmelere neden olmaktadır. Bunların sonucu ise nitelikli, iyi yetişmiş, uzman, kalifiye kişiler yetişmesini sağlamaktadır. Dış ticaret faaliyetleri sayesinde ülkeler birbirleriyle yakınlaşmaya başlarken, farklı ülkelerde bulunan tüketiciler diğerlerinin davranışları hakkında bilgi sahibi olma fırsatı yakalarlar (Mete, 2013: 17).

Dış ticaret futbol endüstrisi için de büyük avantajlar sağlamaktadır. Futbolcuların ve paranın serbest dolaşımını sağlayan futbolda dış ticaret, ülke futbolunun özellikle ekonomik anlamdaki gelişimi için büyük bir önem teşkil etmektedir. Futbolun dünya genelindeki tanıtım gücü sayesinde futbol kulüpleri pek çok uluslararası şirket ile reklam ve sponsorluk anlaşmaları yaparak büyük ekonomik kazanımlar elde etmektedir. Uluslararası transfer işlemleriyle birlikte futbol küresel olarak medyanın ilgi odağı olmakla birlikte takip edilirliliğini ve seyirci sayısını da artırmaktadır. Ayrıca uluslararası olarak gerçekleşen büyük turnuvalar sayesinde de futbol kulüpleri büyük gelir elde etmektedirler. Bu durum Türkiye futbol kulüpleri açısından değerlendirildiğinde UEFA tarafından gerçekleştirilen Şampiyonlar Ligi'ne katılmayı başaran Türk kulüpleri elde ettikleri döviz geliriyle ekonomik olarak büyük bir girdi sağlamaktadırlar. Tüm bu durumlar dış ticaretin futbol ekonomisine sağladığı avantajlar olarak değerlendirilebilir.

Dış ticaret faaliyetlerinin sağlamış olduğu yararların yanı sıra vermiş olduğu zararlar da mevcuttur. Söz konusu dış ticaret zararlarına daha çok az gelişmiş ülkeler maruz kalmaktadır. Özellikle az gelişmiş olan ülkeler, üretim sürecinde kullandıkları hammadde ve makineleri genellikle ithal etmektedir. Bu durum ülkelerin kalkınma hızını ithalat yaptıkları ülkelere bağımlı hale getirmektedir (Mete, 2013: 17). Bunun yanı sıra ithalatın

aşırı yükselmesi, ülke içerisinde üretimde azalmaya neden olmaktadır. İstihdamda azalmaya neden olan üretim kaybı işsizlikte artış oluşturmaktadır. Bu olumsuz etkiler ekonomide daralma meydana getirerek ülkeler üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır (Ketboğa, 2020: 10).

Dış ticaretin futbol ekonomisinde oluşturduğu dezavantajlar incelendiğinde ise; özellikle ulusal parasının değeri daha düşük olan ülkelerde, artan yabancı futbolcu transferleriyle birlikte döviz cinsinden borçlanılması sonucunda kulüplerde finansal istikrar sürdürülememektedir. Bunun neticesinde futbolcu ve kulüplere ödemeler gecikmekte ya da hiç yapılamamaktadır. Bu durum borçlanmayı artırmaktadır. Gelirlerinin büyük bir kısmı yerel para birimi cinsinden olan futbol kulüpleri, döviz cinsinden büyük borçlanmalara gittiklerinde ciddi ekonomik krizler yaşayabilmekte ve kulüp varlıklarını sonlandırma riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Şüphesiz ki bu husustan korunmakta en önemli olay futbol kulüplerinin alanlarında uzman profesyonel kişiler tarafından yönetilmesi ve gelir-gider dengesinin sağlanmasıdır.

1.2.4. Futbolun Dış Ticaretinde Ölçek Ekonomileri

Tanım olarak ele aldığımızda ölçek ekonomileri, ekonomik faaliyet gösteren bir birimde üretim kapasitesi ölçeği büyüdükçe üretim artış oranının, maliyetlerdeki artış oranından daha fazla olması sonucunu oluşturan faktörlerdir. Ölçek ekonomileri sonucunda uzun dönem ortalama maliyetleri değeri azalan bir seyir ortaya koyar (Türko, 2013: 47). Ölçek ekonomileri uluslararası ticarete önemli bir yere sahiptir. Bunun nedeni bazı endüstrilerdeki küçük ölçekli şirketlerin, büyük ölçeğe sahip şirketler ile rekabet etmesini güçleştirme durumudur. Sonuç olarak ölçek ekonomisi barındıran ürünler, çok sayıdaki küçük üretici şirket yerine az sayıdaki büyük şirket tarafından üretilmektedir. Ölçek ekonomilerinin büyük şirketlere bu avantajları oluşturup oluşturmadığı, bu ekonomilerin içsel ya da dışsal nitelikte olmasına bağlıdır. İçsel ölçek ekonomileri, şirketlerin iç dinamiklerindeki gelişmeler sonucunda değerinin artması olarak tanımlanabilir. Yaparık öğrenme içsel ölçek ekonomilerine verilebilecek en temel örneklerden biridir. Bunun yanı sıra şirket güvenilirlik artışı sağlandığında şirketin kredibilitesinin yükselmesi de örnek olarak verilebilir. Dışsal ölçek ekonomileri ise şirketlerin içinde bulunduğu endüstriden kaynaklı iyileşmelerdir. Örnek olarak bir fabrikanın yanına başka bir fabrikanın kurulmasıyla alt yapı maliyetlerinin düşmesi ve bir endüstride yeni bir makinenin geliştirilmesi verilebilir. İçsel ve dışsal ölçek ekonomilerinin yanı sıra şirketleri etkileyen bir

diğer faktör ise dışsallıklardır. Bir üretim veya tüketim olayının 3. kişilerde olumlu ya da olumsuz etki oluşturmasına dışsallık adı verilmektedir (Seyidoğlu, 2015: 108).

Futbol özelinde ölçek ekonomileri düşünöldüğünde; futbol kulüpleri şirketleri, ligler ve uluslararası organizasyonlar ise endüstriyi temsil edebilecektir. Futbol kulüplerinin gerçekleştirdikleri altyapı yatırımları ile genç futbolcular yetiştirerek futbola kazandırmaları, yürüttükleri reklam ve pazarlama faaliyetleriyle kulüp bilinirliğini artırmaları ve kulüp mali yapılarında istikrarı sağlayarak bankalardaki kredibilitelerini yükseltmeleri içsel ölçek ekonomileri olarak düşünölebilir. Liglerin yayın haklarının daha pahalıya satılması ve futbol kulüplerinin uluslararası turnuvalardan daha çok gelir elde etmeleri dışsal ölçek ekonomileri olarak nitelendirilebilir. Futbolculardan alınan vergi miktarları ve üniversitelerde ilgili bölümlerde uzman kişilerin yetiştiriliyor olması ise dışsallığa verilebilecek en önemli örneklerdir.

1.2.5. Futbolda İthalat ve İhracatın Belirleyicileri

Net ihracatın yani dış ticaretin belirleyicileri ihracat ve ithalattır. Öncelikle ithalatı ele alacak olursak ithalatın GSYH (gayri safi yurt içi hasıla), nominal döviz kuru ve bununla bağımlı şekilde reel döviz kurundan etkilendiği görölmektedir. GSYH’de bir artış yaşandığında ithalatta da artış gerçekleşmektedir. Çünkü GSYH artış gösterdiğinde tüketicilerin diğer ölkelerden satın almak istedikleri mal miktarı da artacaktır. Bu durum da beraberinde ithalat artışı sonucunu doğuracaktır. İthalatı etkileyen bir diğer unsur reel döviz kurudur. Reel döviz kuru ile ölkelerin rekabet güçleri ölçölebilmektedir. Yurt içi ve yurt dışı fiyatlar veriyken, nominal döviz kuru ve bununla bağımlı bir şekilde de reel döviz kuru artarsa ulusal para değeri kaybeder ve yurt dışında üretilen mallar yerli mallara kıyasla pahalılaşıır. İthalat azalır. Sonuç olarak bakıldığında ithalat; GSYH ile doğru, reel döviz kuru ile ters orantılı olarak değişir (Ünsal, 2017: 396-397). GSYH ve döviz kurunun dışında, ekonomik bütünleşme düzenlemeleri ve ticaret politikası tercihleri de ithalatı etkilemektedir. İthalatı etkileyen ticaret politikalarına örnek olarak kotalar verilebilecektir. Yabancı futbolcu sınırlamaları ithalat üzerinde etkiye sahip olan kotaların futbolda uygulanmasına verilebilecek en güzel örnektir. Tüketicilerin zevk ve tercihleri ise ithalat talebi üzerinde belirleyici etkisi olan bir diğer faktördür (Bayraktutan ve Bıdırdı, 2010: 352).

Net ihracatın belirlenmesinde bir diğer etken olan ihracat ele alındığında ise bir ölkenin ithalatının diğer bir ölkenin ihracatı olduğunu görürüz. Bu durumda ihracatı belirleyen unsurlar ise yurt dışı GSYH ve yine reel döviz kurudur. Karşı ölkenin GSYH

düzeyi arttığında bu yurt içindeki malların talebinde artışa neden olur ve ihracat artar. Aynı şekilde nominal döviz kuru ve bununla bağımlı şekilde reel döviz kuru artarsa (reel değer kaybı), yurt içi ve yurt dışı fiyatlar veriyken, üretimi yurt içinde gerçekleşen ürünler üretimi yurt dışında gerçekleştirilen ürünlere göre ucuz hale gelir ve bu durum ihracatı artırır. Sonuç olarak bakıldığında ihracat; yurt dışı GSYH ve reel döviz kuru ile doğru orantılı olarak değişir. Net ihracat, ihracat ve ithalat arasındaki fark alınarak bulunur. Yani ithalat ve ihracatın belirleyen faktörler net ihracatı ve dış ticareti de etkileyecektir. Net ihracat yurt içi GSYH ile ters orantılı, yurt dışı GSYH ve reel döviz kuru ile doğru yönlü değişir (Ünsal, 2017: 398-400).

İhracatın temel belirleyicileri olan GSYH ve döviz kuru dışında farklı etkenler de bulunmaktadır. Bunlar içsel ve dışsal faktörler olarak ele alınmaktadır. İçsel faktörler; firma özellikleri, girişimci özellikleri ile girişimcinin ihracat algısı ve davranışlarından oluşurken, dışsal faktörler; endüstri özellikleri, teknoloji yoğunluğu ile yerli ve yabancı pazar özelliklerinden oluşmaktadır (Koçak, 1997: 468-476; Türko ve Yellice 2018: 586; Atabay, 2004: 18-20). Bu faktörler ihracat kararı ve performansı üzerinden de değerlendirilmektedir. Girişimci özelliklerinden firma sahibinin yaşı, yabancı dil bilgisi, yurt dışı deneyiminin ihracat üzerinde önemli etkileri olduğu çalışmalarda vurgu yapılan konulardandır (Cavusgil ve Naor, 1987: 223; Brooks ve Rosson, 1982).

İhracat ve ithalatın temel belirleyicileri olan reel döviz kuru, GSYH ve yurt dışı GSYH düzeyleri futbolda dış ticaretin de önemli belirleyicileridir. Bunların yanı sıra bazı içsel dışsal faktörler de etki oluşturmaktadır. Dış ticaretin belirleyicileri; tarifeler, vergiler ve teşviklerin futbolda dış ticarete etkileri ile döviz kuru değişimlerinin futbolda dış ticarete etkileri olacak şekilde 2 alt başlık halinde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1.2.5.1. Tarifeler, Vergiler ve Teşviklerin Futbolda Dış Ticarete Etkileri

Uluslararası ticaretin büyüklük ve yoğunluğunu belirleyen en önemli faktörlerden bazıları da tarifeler ve kotaların yanı sıra diğer zorlaştırıcı kısıtlayıcı engeller olarak söylenebilir (Woodland, 1982: 289). Ülkelerin refah düzeylerini artırmak için kullandıkları en önemli politik yöntemler olan tarifeler, vergiler ve teşvikler; eldeki kaynakların belirli stratejiler çerçevesinde verimli görülen faaliyet alanlarına yönlendirilmesini sağlamak amacıyla uygulanırlar. Gelişmekte olan ülkelerin bu uygulamalara gerek duymalarında pek çok farklı sebep etkili olmaktadır. Ekonomik kalkınma ve uluslararası rekabet gücünün sağlanmasının yanı sıra istihdam artışı, ülkeye yabancı yatırımcı çekme arzusu, uluslararası

rekabet gücü kazanılması, geri kalmış bölgelerin kalkındırılması, verimlilik artışının sağlanması, teknoloji transferi, dış ticaret artışı ve sanayileşme arzusu gibi nedenler büyük rol oynamaktadır (Duran, 2003: 1-2).

Dış ticaret politikalarının en eski ve en yaygın olarak kullanılan araçlarından biri gümrük tarifeleridir. Devletler geleneksel olarak hazineye gelir sağlama ya da yerli üreticiyi koruma amaçlarıyla bu tarifelere başvururlar. Tarife oranları gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere daha düşük düzeydedir (Seyidoğlu 2015: 163). Ayrıca ihracat üzerine verilen devlet destekleri ve teşvikler de ihracatta dış rekabet açısından önemli bir etken oluşturmaktadır (Atayeter ve Erol, 2011: 23).

Futbol bazında düşünüldüğünde yabancı futbolcu sınırlamaları, dış ticaret politikasının araçlarından biri olan miktar kısıtlamalarına örnek olarak verilebilir. Türkiye’de gerçekleştirilen stadyum ve tesis yatırımları ile futbol endüstrisinin gelişimine büyük katkı sağlanmaktadır. Amatör spor branşlarına destek sağlamak amacıyla kulüplere vergi iadeleri yapılması da sağlanan devlet teşviklerinin en önemli örneklerindedir (Resmi Gazete, 30450, 13.06.2018). Ayrıca kulüplere sponsorluk desteği veren firmalara profesyonel branşlar için %50, amatör branşlar için ise %100 oranında vergi muafiyeti sağlanmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2020).

1.2.5.2. Döviz Kuru Değişimlerinin Futbolda Dış Ticarete Etkileri

Bir ulusal paranın karşılığı olan yabancı para miktarını gösteren döviz kuru, bir ulusal paranın diğer bir ulusal para cinsinden fiyatını göstermektedir (Özyüksel-Oksay, 2001: 6). Dış ticaret sürecinde döviz kullanma zorunluluğundan dolayı kurlarda oluşacak tüm değişimler dış ticareti etkileyecektir. Döviz kuru yükseldiğinde ulusal para değer kaybı yaşayacağı için ulusal paranın talebi artacaktır. Yerli malların yurtdışı talep miktarında artış yaşanacaktır. Yurtdışı talepte oluşan bu artışların beraberinde ihracat da artacaktır. Döviz kurlarının aşırı değişken ve oynak olması, dış ticaret politikalarının belirlenmesi, kararlarının alınması ve uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Ayhan, 2016: 41).

Ihracat ve ithalat fiyatları dış ticaret hacmini belirleyen en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fiyatların genellikle döviz kuruna bağlı olduğu düşünüldüğünde, reel döviz kurunda yaşanacak her türlü dalgalanmanın dış ticaret hacmi üzerinde önemli bir etkisinin olacağı bilinmektedir. Aynı şekilde dış ticaret hacminde meydana gelecek değişimler de reel döviz kuru üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Söz konusu etkiler karşılıklı olarak gerçekleşmektedir (Damaceanu, 2007: 356).

Gelişmekte olan ülkelerin uygun döviz kuru politikaları belirleyebilmelerinde, döviz kurlarındaki dalgalanmaların, ticaret üzerinde oluşturduğu etkileri anlayabilmeleri gerekmektedir. Çünkü ticaret hacmindeki daralmanın söz konusu dalgalanmalar neticesinde gerçekleştiği kabul edilmektedir (Soto-Urbina vd., 1995: 53). Ulusal ve uluslararası görelî fiyatlar arasında bulunan ilişkinin en temel sebebi değışken döviz kurudur. Bu sebeple döviz kuru değışmeleri de ithalat talebi üzerinde oluşturduğu etki vasıtasıyla ithalat hacminin ve temposunun belirlenmesinde önemli rol oynayan bir faktördür (Berksoy, 1994: 49-55). Döviz kurunda gerçekleşen beklenmedik dalgalanmalar kurda büyük etkiler oluşturduğu için, döviz kuru, ticaret hacmini ters yönde etkilemektedir. Döviz kurunun risk değeri yükseldikçe, ithalatçı için de riski artışı gerçekleşebilir (Choudhry, 2006: 3).

Dış ticaretin temel belirleyicilerinden olan döviz kuru değışimleri futbolun dış ticareti üzerinde de benzer etkiler göstermektedir. Bu sebeple kur riskinin futbol kulüpleri açısından önemli sonuçları bulunmaktadır. Kulüpler kur risklerinden korunabilmek hatta bu riski lehlerine çevirebilmek için bazı stratejiler izlemelidir. Bunlardan ilki döviz cinsinden borçlanmayı azaltmaktır. Döviz cinsinden borçlanmış olan futbol kulüpleri döviz kuru oynaklığı sebebiyle ödemelerde güçlükler yaşayabilmektedir. Döviz kuru yükselmelerinden daha az etkilenebilmek için döviz cinsinden daha az borçlanmalı ve futbolcularla yerel para cinsinden sözleşmeler yapılmalıdır. Bu sayede kulüpler gider miktarlarını öngördükleri seviyelerde tutabilirler. Bir diğer yöntem ise yönetimlerin döviz kuru oynaklığından daha az etkilenmek hatta yükselmeleri lehlerine çevirebilmek için kulüplerine yurt dışından yeni sponsorlar kazandırmaları ve döviz girdilerini arttırmalarının gerekliliğidir. Bunların yanı sıra futbol kulüpleri, altyapılarından genç yetenekler çıkararak döviz gelirlerini arttırmak için yurtdışına satabilir ve bu genç yeteneklerin takıma katkıları ile transfer harcamalarını azaltabilir (Kocsoy, 2017: 52).

Kur değışimlerinin Türkiye futbol ekonomisi üzerindeki etkilerine değinecek olursak, döviz kuru yüksekliğinden dolayı futbol kulüpleri futbolcu maaşlarını ödemede zorluklar çekmektedir. Bunun temel sebebi yerli futbolcular da dahil olmak üzere futbolcuların büyük bir çoğunluğuyla döviz cinsinden garanti ücret ağırlıklı sözleşmeler yapılmış olmasıdır. Gelirlerinin büyük kısmı TL cinsinden olan kulüpler yaptıkları döviz cinsinden giderler yüzünden kur artışlarından oldukça fazla etkilenmektedir. Kulüpler bu değışimlerden etkilenmemek için döviz girdi çıktı miktarını denkleştirmelidir. Kur değışimlerinden etkilenmemek için kulüpler altyapılarına yönelmeli, özellikle yerli

futbolcularla TL bazlı sözleşmeler yapmalı ve döviz cinsinden de gelir gider dengesini sağlamalıdır. Özellikle son yıllarda yeni transfer edilen yerli futbolcularla TL bazlı sözleşmeler yapılsa da henüz istenilen düzeye gelinebilmiştir. Kur yüksekliği yurtdışına futbolcu satışını çok daha cazip hale getirmekte, futbolcu transferini ise zorlaştırmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

2.1. FUTBOL EKONOMİSİNE İLİŞKİN LİTERATÜR TARAMASI

Futbol, çok eski çağlardan başlamış ve 1990'lı yıllardan itibaren kendi ekonomik değerini ortaya çıkararak pek çok sektörle etkileşim içinde olan büyük bir endüstri durumuna gelmiştir. Futbolun endüstrileşmesi akademisyenleri ve araştırmacıları endüstrinin ekonomik etkilerini araştırmaya yönlendirmiştir. Futbol endüstrisi üzerine yapılan çalışmalar genellikle 2000'li yıllarda başlamıştır. Günümüz araştırmalarında, futbol endüstrisi ve futbol ekonomisi geçmişe nazaran çok daha fazla ele alınmakta, bu eğlenceli endüstrinin ülke bazında ve dünya genelindeki ekonomik önemine vurgu yapılmaktadır. Dünya genelinde yapılan futbol müsabakaları pek çok ülkeden sayısız taraftar tarafından takip edilmekte, bu sayede endüstriye çok büyük paralar harcanmakta ve birçok endüstri açısından çok büyük gelirler elde edilmektedir. Bu durum futbolun dış ticaret üzerinde de etkili olmasını sağlamıştır. En basit tanımıyla ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi ele alan dış ticarete futbol, hizmet üretimi olarak karşımıza çıkarak hem ihraç hem de ithal edilebilir bir ürün olmaktadır. Futbol ve dış ticaret arasındaki ilişki göz önüne alındığında, doğal olarak dış ticaretin belirleyicileri futbol endüstrisi üzerinde de etkili olduğu düşünülebilir. Futbol ekonomisine ve dış ticaretin belirleyicilerine yönelik literatürde yer alan çalışmaların inceleneceği bu bölümde, konu öncelikle dünyada ve Türkiye'de ayrı ayrı yapılarak futbol üzerinden ele alınacak daha sonra ise dış ticaretin belirleyicilerine yönelik literatüre yer verilecektir.

2.1.1. Dünyada Futbol Ekonomisi Çalışmaları

Dünyada gerçekleştirilen futbol ekonomisi çalışmaları incelendiğinde çalışmaların; futbol ekonomisi alanındaki genel içerikli çalışmaların yanı sıra özellikle Finansal Fair Play uygulamaları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bunların yanı sıra entelektüel sermaye yapıları ve futboldaki gelir kalemleri de çalışmalarda yer alan diğer önemli konular arasındadır.

Futbol endüstrisi üzerine yapılan en eski çalışmalardan biri, Duke ve Crolley tarafından 1996 yılında yapılmıştır. Yayımladıkları kitaplarında futbol, milliyet ve devlet arasındaki çeşitli ilişkiler üzerine bir dizi vakayı ele almışlardır. Kitapta, vaka çalışmalarının,

spor siyaseti veya sosyolojisi öğrencileri için aydınlatıcı ve yenilikçi örnekler olarak kullanılması amaçlanmıştır (Duke ve Crolley, 1996).

Antonioni ve Cubbin 2000 yılındaki makalelerinde, Avrupa Adalet Divanı'nın Bosman davasındaki kararının, profesyonel futbolculara sözleşme özgürlüğü sağlayan etkisi tartışılmıştır. Çalışmada, kulüp ve oyuncu arasındaki sözleşmelerin, sözleşmeyi yeniden müzakere etme veya oyuncuyu başka bir tarafa satma seçenekleri olarak kabul edildiği modern yatırım teorisi bağlamında incelenmiştir. Kararın etkileri bu bağlamda yeniden ele alınmakta ve futbol dünyasının bu etkilere tepkisi tartışılmaktadır. Çalışmada sonuç olarak, Bosman Kararlarına uyum sürecinin devam ettiği ve bu kararın ardından futbolun bir endüstri halini aldığı belirtilmiştir (Antonioni ve Cubbin, 2000).

Dobson ve Goddard 2001 yılında kaleme aldıkları kitaplarında, ekonomik muhakeme ile istatistiksel ve ekonometrik analiz kombinasyonunu kullanarak profesyonel futbolun kulüp düzeyinde ilk ayrıntılı ekonomik analizini sunmaktadırlar. Kitapta bildirilen orijinal ampirik araştırmaların çoğu İngiliz futboluna dayanmaktadır. Ele alınan önemli konular; kulüplerinin finansal gücü ile rekabet dengesi ve sonuç belirsizliği arasındaki bağlantılar, profesyonel futbolcu tazminatının belirleyicileri, futbol menajerinin takım performansına katkısının ölçülmesi, yönetsel değişimin belirleyicileri ve ekip performansına etkileri, seyirci talep modelleri, maç sonuçlarını modelleme ve tahmin etme, futbol maç sonuçlarında ve futbol kulüplerinin şirket hisselerindeki pazarda sabit oranlı bahisler şeklindedir (Dobson ve Goddard, 2001).

Buraimo vd., 2006 yılında yaptıkları çalışmada finansal sıkıntının İngiliz futbolunda nadir bir olay olmadığını, finansal zorluğa düşen kulüp sayısının artmakta olduğunu belirtmiştir. Aynı çalışmada bu sıkıntının denk geldiği dönemin İngiliz futbolunda gelir düzeyinin oldukça yüksek olduğu bir dönem olduğuna vurgu yapılmıştır. Söz konusu çalışma, Premier Lig ve Championship Futbol Ligi'nin finansmanını incelemekte ve birçok kulübün yaşadığı finansal sıkıntı kaynaklarını değerlendirmektedir. Yazarlar, alt bölümlerdeki kulüpler, finansal ödüllerin daha yüksek olduğu üst sıralara çıkabilmek için yarıya girdikçe, aşırı ücret harcamaları yaptıklarını vurgulamış, ayrıca birçok kulübün zaten kırılğan varlığa sahip olduğunu ve olası tehditlere karşı birleştiklerini belirtmişlerdir (Buraimo vd., 2006).

Pielke 2013 yılındaki çalışmada, uzun süre yolsuzluklarla suçlanan FIFA'nın, son yıllarda şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği nedeniyle gözlemciler ve paydaşlar

tarafından giderek daha fazla eleştirildiği belirtilmektedir. FIFA nasıl sorumlu tutulabilir sorusuna cevap aranarak, FIFA örnek olay incelemesinin, özellikle uluslararası sivil toplum örgütleriyle ilgili olarak, hesap verebilirlik mekanizmaları ele alınmaktadır (Pielke, 2013). FIFA'nın kuruluşu ve yapısını ele alan bir diğer çalışma Tomlinson (2000), tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada sonuç olarak FIFA'nın futbolda sürekli olarak yönlendirmelerle gelişimi sağladığı, teknolojik ve ticari gelişmelerle birlikte küreselleşmenin hız kazandığı belirtilmiştir (Tomlinson, 2000).

Mcdowell 2014'teki makalesinde, 1870-1900 döneminde batı Dunbartonshire'da spor, toplum ve sanayi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma sonucunda futbolun sosyal hareketliliği ve sosyal düzeni güçlendiren araç olduğu bu nedenle üzerinde daha fazla araştırma yapılması gerektiği vurgulanmış, ayrıca etkinliğin sağlanabilmesi için düşük ücret ve kötü muameleden kaçınılması gerektiği belirtilmiştir (Mcdowell, 2014).

Kocsoy 2017'de döviz kuru değişimlerinin spor kulüpleri üzerinde oluşturduğu etkileri araştırdığı çalışmasında, Galatasaray, Manchester United ve Toronto Blue Jays kulüpleri oran analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada sonuç olarak hem Avrupa hem de Kuzey Amerika spor kulüpleri için kur riskinin oldukça önemli olduğu belirlenmiştir. Kur riskinden korunabilmek için en iyi yolun altyapıdan futbolcu çıkarma konusunda sürekliliğin sağlanması olduğunu belirtmiştir (Kocsoy, 2017).

Ülker 2019 yılındaki araştırmasında; futbolun ortaya çıkışı, güncel konumu, Türkiye'de futbolun gelişimi, Türkiye tarihinde üç büyük futbol takımı, Finansal Fair Play ve kulübe getirilen sorumluluk konularını ele almıştır. Türkiye'deki üç büyük futbol kulübünün mali tablolarının dikey analizi ve karşılaştırmalı analiz tablosu türleri ile üç mali dönem (2015-2016) gözden geçirilmiştir. Çalışma sonucunda; mevcut finansal yapılarla sürdürülebilir spor performansına sahip olmanın mümkün olmadığı ve kulüplerin niteliksel dönüşümü sağlayabilmek için uzun vadeli çözümler arayarak, yapısal adımlar atması gerektiği belirtilmiştir (Ülker, 2019).

Andrews 2019 yılında gerçekleştirdiği makalesinde, dünya ekonomisini ülkelerin kazançlar için rekabet ettikleri bir lig olarak incelemiştir. Çalışmada yer alan zengin ülkeler ligde en üst sıralarda yer alırken, daha fakir ülkeler alt sıralarda yer almaktadır. Rapor, son nesil büyümeden elde edilen kazanımların, daha düşük seviyedeki ülkeler tarafından yakalanmasını sağlayacak şekilde dağıtılıp dağıtılmadığını sorgulamaktadır. Dünya ekonomisinin bu analizi, 90'dan fazla kulübün çok katmanlı bir lig sisteminde oynadığı

İngiliz futbolu ile karşılaştırılmıştır. Leicester City'nin 2008'de üçüncü ligde yer alırken müthiş bir yükseliş ile 2015'te en üst düzey lig olan İngiltere Premier Lig'de şampiyonluk elde etmesi bu sistemde öne çıkan en önemli yakalama örneklerinden biri olarak gösterilmiştir (Andrews, 2019).

Futbol ekonomisi literatürü incelendiğinde FFP konusunun geniş yer tuttuğu görülmektedir. Peeters ve Szymanski 2012 yılında yaptıkları çalışmada, Finansal Fair Play düzenlemelerini dikey bir kısıtlama biçimi olarak nitelendirmişler ve FFP başabaş kuralının İngiltere Premier Lig'de rekabet yoğunluğu üzerindeki etkilerini ele almışlardır. Çalışmada sonuç olarak; FFP başabaş kuralının yürürlüğe girmesiyle rekabette bütünlük sağlanması ve kulüplerin finansal istikrarını korumaya yardımcı olması durumunda yüksek rekabet gücü sağlayacağını belirtmişlerdir (Peeters ve Szymanski, 2012).

Flanagan 2013'te gerçekleştirdiği çalışmasında; UEFA'nın Avrupa futbol kulüplerinin harcamalarını düzenleyen "Finansal Fair Play" düzenlemelerine vurgu yapmaktadır. Çalışmada, gelir-gider dengesinde "başabaş" gerekliliğine özel önem verilerek, bu düzenlemelerin içeriği incelenmektedir. Ayrıca, özellikle düzenlemelerin futbolcuların serbest dolaşımını engelleyebilme olasılığı açısından, Avrupa düzenleyici çerçevesi ve bunun UEFA'ya getirebileceği potansiyel yasal zorluklar, Financial Fair Play'in rekabete aykırı bir anlaşma oluşturup oluşturmadığı ve eğer öyleyse bunun sporun özgünlüğü doktrini tarafından azaltılıp azaltılmadığı göz önünde bulundurulmaktadır. Bunlara ek olarak, Financial Fair Play'in uygulanabilirliği ile ilgili sonuçlar da çalışmada tartışılmaktadır. Çalışmada sonuç olarak, FFP'nin pek çok sorunun çözümünde etkili olduğu ve adil rekabet ortamını sağladığı belirtilmiştir (Flanagan, 2013). Aynı şekilde Geey 2011 yılında yaptığı çalışmasında, UEFA ve FFP'nin etkinliğini ele almış ayrıca transfer harcamalarının muhasebeleştirilmesini de çalışmaya dahil etmiştir. Çalışmanın sonucunda, futbol kulüplerinin FFP uyum düzeyine göre UEFA tarafından Avrupa kupalarına katılımına izin verilmesi ve kulüplerin bu kurallara uygun hareket etmesi için etkili bir yöntem olduğu söylenmektedir (Geey, 2011).

Preuss vd., ise 2014 yılındaki makalelerinde, 2013-2014 futbol sezonunda uygulanmaya başlayan UEFA Finansal Fair Play politikasını analiz etmek için oyun teorisi oluşturmuşlardır. Oyuna, kulüplere uygulanan bütçe kısıtlamaları olan FFP kuralları dahil edilerek ulaşılan sonuçların bazılarında belirtildiği gibi istenmeyen etkilere yol açabildiği ileri sürülmüştür (Preuss vd., 2014).

Schubert 2014 yılında yaptığı çalışmasının amacını, 2013-2014 futbol sezonunda yürürlüğe giren Finansal Fair Play'in etkilerini göz önünde tutarak UEFA ve FFP'nin ana aktörleri olan kulüpler ve bu düzenleyici müdahalenin etkinliğini artırmak için UEFA'ya çıkarımlar yapmaktır. Çalışmada sonuç olarak FFP'nin ekonomik ve spor etiğine daha fazla vurgu yapılması ile iletişimin gerekliliğini tespit etmiştir (Schubert, 2014).

Schubert vd., 2016'daki çalışmalarında, UEFA'nın FFP politikasının, Avrupa futboluna ciddi bir düzenleyici müdahale olduğu belirtilmiştir. Schubert vd.,'ne göre literatürde FFP kavramının potansiyel sonuçları kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiş olmasına rağmen uygulamasının arkasındaki oluşum ve arka planı hakkında çok az araştırma olduğuna vurgu yapmışlardır. Bu çalışmada, FFP'nin uygulanmasında etkili olan temel mekanizmalar ve ideolojiler analiz edilerek, bu alandaki boşluğun doldurması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda UEFA gibi karar vericilerin önemli kısıtlamalar altında çalıştıkları, genellikle önerilen çözümlerde sorunun bir bütün olarak ele alınması yerine verilen kaynak ve fırsatlar dahilinde hareket edildiği belirtilmiştir. Ayrıca, futbolun Avrupa'daki mali mücadeleler açısından birden fazla boyutunun olduğu, herhangi bir politikanın hepsine aynı anda hitap etmesinin mümkün olmadığı ve FFP'nin genel maliyetlerin ve borç seviyelerinin azaltılması ile kulüplerin finansal yönetiminin iyileştirilmesi gibi konularda olumlu sonuçlarının olduğu belirtilmiştir (Schubert vd., 2016).

Futbol üzerine yapılan çalışmalarda ayrıca entelektüel sermaye yapıları da araştırma konusu olmuştur. Ricci vd., 2015 yılında entelektüel sermaye bileşenlerinden birisi olan müşteri sermayesinin varlığına yönelik 2007-2012 yılları arasında Avrupa'dan seçtikleri bazı kulüpler üzerinde bir araştırma yapmışlardır. Çalışma sonucunda, kulüplerde müşteri sermayesinin varlığını kanıtlamışlardır. Özellikle de müşteri sermayesinin etkinliğini, futbol kulüplerinin yabancı müşterilerle ilişkilerinin arttırdığı sonucuna varmışlardır (Ricci, vd., 2015).

Dimitropoulos ve Koumanakos 2015 yılındaki çalışmalarında, entelektüel sermaye değerlerinin finansal performans üzerinde oluşturduğu etkiyi tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada 9 Avrupa ülkesinden birer kulüp belirlenerek 2005-2010 yılları arasındaki entelektüel sermaye değerleri VAIC yöntemi ile ölçülmüştür. Sonuçta, entelektüel sermaye ve kârlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca sonuçlar, özellikle teknik ekip ve futbolculara yani beşeri sermayeye yönelik yatırımlarda artış olması durumunda finansal performansın da arttığını öne çıkarmıştır. Finansal raporlarında düzenli

bir şekilde entelektüel sermayeyi ele alan Avrupa futbol kulüplerinin büyük mali sorunlarını hafifletmek amacıyla aradıkları çözümlerde ek bir araç olarak görülebileceğini de tespit etmişlerdir (Dimitropoulos ve Koumanakos, 2015).

Leitao ve Baptista 2019 yılında ele aldıkları çalışmalarında, entelektüel sermaye varlıklarının futbol kulüpleri tarafından kullanımının hangi seviyede katma değer sağladığını belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada Deloitte tarafından toplanan verilerle 1992-2010 döneminde İngiliz Premier Ligi'nde yer alan 35 İngiliz futbol kulübü üzerinde inceleme yapılmıştır. Analiz için EVA yöntemi kullanılmış, sonuçta İngiliz futbol kulüplerinin entelektüel sermayelerinin uygun bir şekilde yönetildiği, futbolculardaki değer artışı ile kulüplerin marka değerlerinin arttığı tespit edilmiştir (Leitao ve Baptista, 2019).

Futbol ekonomisinin bir diğer çalışma alanını ise futboldaki gelir kalemleri oluşturmaktadır. Salehnia ve Nasrabadi 2019 yılında yaptıkları çalışmalarında, İsfahan futbol kulüplerinin gelir kaynaklarını girişimci bir yaklaşımla araştırmıştır. Araştırma amaç ve nitelik açısından uygulamada nitel yöntem ve içerik analizini kullanmaktadır. Bu araştırmanın istatistiksel nüfusu, 30'u hedef odaklı ve kartopu yöntemi olan futbol kulüplerinin (futbol kulübü yöneticileri, spor yönetimi profesörleri ve ekonomistleri ve yönetim profesörleri dahil) gelir yaratma gereksinimleri ve yöntemleri hakkındaki tüm uzmanları içermektedir. Bu amaçla araştırmacılar tarafından bir anket hazırlanmış ve Friedman testi ile varyans-kovaryans matrisi korelasyon analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre girişimci yaklaşımın futbol kulüplerinin gelir kalemleri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Salehnia ve Nasrabadi, 2019).

Sanchez vd., ise 2019 yılındaki çalışmalarında, gelir kaynaklarının ve ekonomik kontrol önlemlerinin Avrupa futbolunun gelişimini nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonuç kısmında, Avrupa futbolundaki ciroların özellikle televizyon hakları ve ticari gelirler ile güçlü bir büyüme yaşadığı belirtilmiştir. Ancak, bu büyüme kulüplerin mali zorluklarla karşı karşıya kalmasını engellememiştir. Söz konusu durum, Avrupa kulüpleri için genel bir kârlılığın yanı sıra borç ve ücret harcamalarındaki farklı gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak artan gelirlere rağmen giderlerin de artmasıyla beraber kulüplerin mali olarak zor durumlara düşebildiği belirtilmiştir. Bu sebeple UEFA'nın daha sıkı mali önlemler almak zorunda olduğuna vurgu yapılmıştır (Sanchez vd., 2019).

Tüm bu çalışmalar ışığında genel bir değerlendirme yapıldığında; çalışmalarda genellikle FFP'nin uyum ve etkinliği ile futbolda rekabete etkisi üzerinde durulmuştur. Peeters ve Szymanski (2012), Flanagan (2013) ve Schubert vd., (2016) çalışmalarında bu konu üzerinde durmuş ve FFP'nin gelir-gider dengesini sağlamada etkili olduğu ve rekabet gücünü artırdığı sonuçlarına varmışlardır. Ricci vd., (2013), Dimitropoulos ve Koumanakos (2015), Leitao ve Baptista (2019) entelektüel sermaye yapıları ve etkileri üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarda, müşteri sermayesinin etkinliğini futbol kulüplerinin yabancı müşterilerle ilişkilerinin arttırdığı, entelektüel sermaye ve kârlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve futbolculardaki değer artışı ile kulüplerin marka değerlerinin arttığını tespit etmişlerdir. Futboldaki gelir kaynaklarını Salehnia ve Nasrabadı (2019) girişimci bir yaklaşımın futbol kulüplerinin gelirlerine etkisi bakımından incelemiş ve etkili olduğu sonucuna varmıştır. Sanchez vd., (2019) ise bu konuyu gelirlerdeki artışların giderlerin üzerindeki etkileri ve kulüp mali yapısı kontrolü bakımından ele alarak gelirlerle birlikte giderlerinde arttığı ve bu durumun kontrol altında tutulması gerektiği sonucuna varmıştır.

2.1.2. Türkiye'de Futbol Ekonomisi Çalışmaları

Türkiye'de gerçekleştirilen futbol ekonomisi çalışmaları incelendiğinde çalışmaların; futbol ekonomisi alanındaki genel içerikli çalışmaların yanı sıra küreselleşme ve endüstriyel futbol, finansal ve sportif etkinlik ile bunların hisse senedi fiyatları üzerindeki etkileri, Finansal Fair Play uygulamaları, futboldaki gelir kalemleri, futboldaki muhasebeleştirme işlemleri, futbolun yönetimi ve yabancı futbolcu sınırlamaları konuları üzerinde yoğunlaşan çalışmalardan oluştuğu görülmektedir.

Futbolun giderek yaygınlaşması ve daha büyük bir kitleye hitap etmesiyle birlikte futbol ekonomisi konulu akademik çalışmalar da sayısını artırmıştır. Aydın 2008 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında; Türkiye ve İngiltere'deki futbol yapısını dikkate alarak İngiliz Premier Lig ve Türkiye Turkcell Süper Lig'in gelir kalemlerini ve günümüzdeki toplam gelir büyüklüğünü belirleyerek, her iki lig arasında kıyaslama yapmak ve Avrupa futbolu içindeki ekonomik değerlerini vurgulamayı amaçlamıştır. Çalışmada her iki lig arasında yapılan karşılaştırma sonucunda İngiltere Premier Lig'in Turkcell Süper Lig'e göre daha değerli olduğu ve Premier Lig'in elde ettiği gelirlerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. İngiltere Premier Lig futbol kulüplerinin ve futbolcularının kazandıkları başarılarla dünyanın en değerli ligi konumundadır. Türkiye Turkcell Süper Lig ise İngiltere'den farklı olarak Avrupa futbol pastasından daha düşük bir pay almaktadır (Aydın, 2008).

Futbol tüm toplumlarda tarih boyunca artarak günlük yaşamın önemli bir parçası haline gelmiştir. Erdoğan 2008'deki çalışmasında, futbolu irdelemeyi ve futbolun incelenmesinde üzerine yoğunlaşılması gereken olası konuları sunmayı amaçlamıştır. Çalışmanın sonucuna göre, araştırmacıların ilk olarak yabancı futbolcu transfer sisteminin anlamı ve futbol politikalarında yerel futbolcuların yetiştirmesinin yeri üzerinde durması gereklidir. Bunun yanı sıra futbol endüstrisinin pazarlama faaliyetleri için popüler futbolcuları kullandığı belirtilmiştir (Erdoğan, 2008).

Şahin ve Tunçkol 2010 yılında yaptıkları çalışmalarında; modern futbolun ortaya çıkması ve gelişmesinde kritik öneme sahip olan futbol ve işçi sınıfı ilişkisini inceleyerek, bu alandaki literatüre katkı sağlamayı amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda; futbolun tarihi gelişimi ve durumunu tam anlamıyla anlamının geçmişteki işçi sınıfı ve gündelik hayat kültürü ile arasındaki bağlantının incelenmesiyle olacağı vurgulanmıştır. Modern futbolun oluşumu, kurumsal bir yapı kazanması ve dünya genelinde yaygınlaşmasında, Sanayi Devrimi sonucunda gelişmiş olan işçi hareketlerinin rolünün yüksek olduğunun ve sınıfsal mücadelelerde futbolun etkili bir araç olarak kullanıldığı söylenebilecektir (Şahin ve Tunçkol, 2010).

Orçun ve Demirtaş 2015'teki çalışmalarında; taraftarlar ve futbol kulüplerinin değerlerine yönelik olarak bakış açılarının tanımlanabilmesini amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda 8 alt boyut ve 35 ifadeden oluşan bir ölçek oluşturularak ve 351 taraftarla anket çalışması yapılmıştır. Çalışmada, taraftarların kulübün sahip olduğu değerlerden yeteri kadar memnun olmadığı sonucuna varılmıştır. Bucaspor'un müsabakalarını oynadığı stadyumun fiziki özellikleri ve lisanslı ürün kalitesinden duyulan memnuniyetin göreceli şekilde iyi seviyede olduğu, kombine ve bilet fiyatlarının ise göreceli şekilde fazla bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra stadyum doluluk oranının düşük düzeyde olmasının ana sebebinin faaliyete girmiş olan Passolig uygulamasının olduğu ve kulübün hem sportif hem de finansal başarılarında sponsorlarının büyük etkisi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Orçun ve Demirtaş, 2015).

Çakmak 2018 yılında gerçekleştirdiği ve taraftar sayısının azalmasının sebeplerini bilimsel yöntemlerle ortaya koymasıyla önem arz eden çalışmada, Passolig uygulamasının yürürlüğe konulmasının ardından gerçekleşen futbol sezonlarında tribün doluluk oranlarında önceki futbol sezonlarına göre ciddi bir düşüş meydana geldiğini gözlemlemiştir. Passolig uygulamasının başlangıçtaki hedeflerden oldukça uzakta kaldığı

düşünüldüğünde, bu sorunların giderilebilmesi için özellikle tribün, blok ve saha kapatma cezaları vermek yerine, olumsuz davranışta bulunan taraftarların tek tek tespit edilerek cezalandırılması ve bu şekilde diğer taraftarların yaşamış olduğu mağduriyetlerin önüne geçilmeye çalışılması gerekliliği çalışmada öneri olarak sunulmuştur. Çalışmada diğer bir öneri olarak ise söz konusu bu probleme yol açmasıyla taraftarları tribünlerden uzaklaştıran başlıca sebep olarak görülen Passolig uygulaması tamamen kaldırılmalı veya özellikle yıllık ücretler ve verilen bilgilerin gizliliği konularında gerekli iyileştirmeler yapılarak uygulamanın taraftarların gözündeki imajı düzeltilmeye çalışılmalıdır. Ancak bu türde bir düzenleme ile var olan olumsuz imajın önüne geçilebileceği belirtilmiştir (Çakmak, 2018).

Şenol 2018’de yapmış olduğu çalışmada, özellikle futbolun tüketim ve pazarlaması konularında yapılan çalışmalar ile tüketici bakımından futbol talebinin hangi doğrultuda değiştiğini ve geliştiğini ortaya koymuştur. Futbol kulüplerinde taraftar topluluklarının taraftarlık ruhlarının belirlenebilmesi amacı ile yapılan araştırmada, taraftarların kişilik türlerinin taraftarlık ruhunun üzerinde oluşturduğu etkileri sınanmıştır. Çalışmanın sonucunda, birçok faktörün birbirini etkilediği ve birbirinin sonucu olduğu belirlenmiştir. Profesyonel marka algısı ve uluslararası alanda kazanılan sportif başarılar tanınırlığı, tanınırlık global sponsorları, sponsorlar ise gelir artışını etkilemektedir (Şenol, 2018).

Yiğit 2018’deki çalışmasında; neoliberal dönemde futbol ekonomisinde gerçekleşen dönüşümü belirtmek, emek piyasasında yaşanan serbestleşmenin uluslararası futbolcu hareketliliğine ne şekilde etki etkidiğini ve serbestleşmenin ardından rekabetçi dengenin nasıl değişim gösterdiğini ölçmeyi amaçlamıştır. Üç farklı rekabetçi denge uygulaması kullanılarak ulaşılan verilere göre, futboldaki nitelikli emek hareketliliğinin uluslararası seviyede oldukça akışkan olduğu ve nitelikli emeğin Avrupa’nın beş büyük ligi olan İngiltere, İspanya, Almanya, İtalya ve Fransa’da yoğunlaştığı görülmüştür (Yiğit, 2018).

Demir, profesyonel futbolcuların piyasa değerleri ve futbolcular için ödenen transfer ücreti arasındaki değişkenliğe sebep olan etkenleri incelemeyi amaçladığı 2019’daki çalışmasında, Türkiye Spor Toto Süper Ligi’nde yer alan futbol kulüplerinin transferden sorumlu 6 yöneticisi ile nitel veri toplama yöntemlerinden olan “Yarı Yapılandırılmış Derinlemesine Görüşme” gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda transfer ücretinin belirlenmesinde futbolcu nitelikleri, futbolcu temsilcisi, alıcı kulüp nitelikleri ve satıcı kulüp nitelikleri olmak üzere 4 ana tema üzerinden değerlendirildiği tespit edilmiştir (Demir, 2019a).

Çakmak 2019 yılındaki çalışmasında; Avrupa'nın beş büyük ligi olan Premier Lig, La Liga, Bundesliga, Ligue 1 ve Serie A ile Türkiye Süper Lig'i gelir bakımından karşılaştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada sonuç olarak; Süper Lig'in gelir bakımından 2017-18 sezonu itibariyle Avrupa'da 7. büyük lig olduğu belirtilmiştir. Gelir bakımından bakıldığında beş büyük lig içerisinde sonuncu olan Ligue 1'in, Süper Lig'den yaklaşık 1,3 kat daha fazla gelire sahip olduğu görülmektedir. İncelenen tüm liglerde gelirlerin büyük bir kısmını yayın gelirleri ve ticari gelirler oluşturmaktadır (Çakmak, 2019).

Son zamanlarda, futbol kulüplerinin şirketleşmesi ve halka arzına yönelik tartışmaların kamuoyunda geniş bir yer kapladığı görülmektedir. Küreselleşmeyle birlikte futbolun endüstri halini alması ve şirketleşme çalışmaları sonucunda, literatürde de bu alandaki çalışma sayısı artmıştır. Sunay 2004'teki çalışmasında, futbol kulüplerinin sağlıklı bir şekilde profesyonelleşmesi ve kurumsal yapı kazanabilmesi için şirketleşmesi ve bunun hangi koşullarda gerçekleşeceğine dair ülke ve dünya uygulamalarını örneklendirerek göstermiştir. Sonuç olarak; spor kulüplerindeki şirketleşme faaliyetlerinin, spor kulüplerinin kurumsal bir yapı kazanmasında, başarısı ve modern hizmetler sunabilmesinde önemli bir unsur olduğu kararına varılmıştır (Sunay, 2004).

Son yılların en popüler konularından biri olan ve pek çok alanı etkileyebilen küreselleşme, futbol üzerinde de etki oluşturmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte gerçekleşen değişim futbolun küresel ve ticari bir sektör halini almasını sağlamıştır. Bu dönüşüm içinde birçok faktör etkili olmakta ve yer almaktadır. Akkaya 2008'de küreselleşmeyle birlikte futboldaki yaşanan dönüşümü değerlendirdiği çalışmada, küreselleşmenin tüm alanlarda tüm toplumları etkilediği gibi futbolu da etkilediği sonucuna ulaşmıştır (Akkaya, 2008).

Talimciler 2008 yılında gerçekleştirdiği, halkın oyunu şeklinde ortaya çıkmış olan futbolun günümüzde endüstriyel futbol adıyla bir faaliyet alanına dönüştüğünü belirttiği çalışmasında, profesyonelleşmenin, sportif faaliyetleri bir oyun olma özelliğinden çıkartarak ekonomik kazanımları ön planda tutan bir alana dönüştürdüğünü söylemektedir. Çalışmada varılan sonuca göre; televizyon, sponsorluk ve reklam temelli bir hal alan futbol, bu alanlara göre şekillenmektedir. Bu şekillenme sonucundaysa daha yüksek gelir sağlayacak organizasyonların düzenlenmesi amacıyla, sporcular daha çok emek harcamakta ve daha fazla sayıda maç oynamaktadırlar. Medyanın, futbol oyunu üzerindeki belirleyiciliğinin artışının ardından futbolun; halkın oyun olma özelliğini kaybederek, üst sınıfların çıkarlarını ve eğlencesini ön planda tutan bir oyun halini aldığı belirtilmiştir (Talimciler, 2008).

Ekmekçi-Dağlı vd., 2013 yılındaki çalışmasında; spor endüstrisi ve küreselleşme konularına değinerek küreselleşmenin spor endüstrisi üzerindeki etkilerini ekonomik, teknolojik ve ideolojik faktörler olarak değerlendirmiştir. İnsanların yaradılış itibariyle sosyal bir varlık olması ve grup hayatının mecburi olması düşünüldüğünde sportif faaliyetler de genel itibariyle bir toplumun tüm hayat biçimi olarak ifade edilebilecek olup, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapı içerisinde insan ilişkilerini belirlemektedir. Bu durum ülkeler içerisinde sporun hayati bir önem taşıdığını açıklamaktadır (Ekmekçi-Dağlı vd., 2013).

Futbolun endüstrileşmesinin taraftarlık üzerine etkilerini inceleyen Dever 2013 yılındaki çalışmasında, büyük bir pazara dönüşmüş olan futbola karşı, taraftarların bakış açısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma; kuramsal çerçevesine yönelik anahtar kavramlar ile konular ve saha çalışması niteliği taşıyan taraftarların futbol ve ticarileşen futbola ilişkin düşüncelerini ortaya koyan faktörler baz alınarak oluşturulan temel ve alt hipotezlerin test edilmesini içermektedir. Yapılan çalışmada; bu kişiler için futbol takımlarının sevgisinin bazı hayati unsurlardan daha üstte ya da bu unsurlarla eş değer olarak görüldüğü, taraftarların kendisini fanatik taraftar olarak tanımlayarak takımlarına destek vermek amacıyla maça gittikleri ve araştırmaya katılanların futbol taraftarlığını, diğer spor dallarının taraftarlığına tercih ettiği sonuçlarına varılmıştır (Dever, 2013).

Kuyucu 2014'teki çalışmasında; sosyal medya ve pazarlamanın futbol endüstrisindeki birlikteliğine dair bir araştırma gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'de dört büyük takım içerisinde sosyal medyada en çok takipçi ve beğeni sayısına sahip olan takımın, sosyal medya hesapları üzerinden kendi markasının pazarlamasını gerçekleştirebilen Galatasaray olduğu görülmüştür. Avrupa liglerindeki kulüpler incelendiğinde ise Barcelona'nın İngilizce ve İspanyolca olarak iki dilde yapmış olduğu paylaşımlar ile sosyal medya kullanımı yaptığı görülmektedir. Kulüp sosyal medyalarında daha çok taraftarını bilgilendirme amaçlı haberler paylaşılmaktadır. Benzer olarak Bayern Münih de sosyal medyalarında yaptığı paylaşımlarda Almanca'nın yanı sıra İngilizce'ye de yer vermektedir. Sosyal medyanın futbol kulüplerine daha düşük maliyetli ve daha hızlı bir şekilde küresel çapta pazarlama yapabilme olanağı sunması, sosyal medya ile futbol endüstrisini daha fazla yakınlaştıran sebep olmaktadır (Kuyucu, 2014).

Ay 2016 yılındaki çalışmasında, istenilen düzeyde gelişmemiş ve kalkınmamış olan Siirt ili özelinde bölgesel kalkınmanın istenilen düzeyde sağlanabilmesinin futbol

endüstrisi yardımı ile gerçekleştirebileceğini ifade etmeyi amaçlamıştır. Şehirde yaşayan bireylerin potansiyelleri göz önüne alındığında ve üzerinde çalışılacak olan sektörün şehirdeki diğer sektörlerle ilişkisi düşünüldüğünde futbol üzerine yoğunlaşacak yatırımlar yapılmasıyla birlikte Siirt merkezli bölgesel kalkınmanın sağlanabileceği sonucuna varmıştır (Ay, 2016).

Elbir tarafından 2018’de gerçekleştirilen çalışma, futbol endüstrisindeki markalaşmanın Türkiye ve Avrupa’daki profesyonel futbol kulüplerinin ekonomik yapıları üzerinde oluşturduğu etkisinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Betimsel bir yöntem içeren araştırmada konu ile ilgili literatür taranarak futbol kulüplerinin şirketleşmesi, mali yapıları ve sportif başarıları incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye Süper Ligi’nde marka değeri kazanmış olan kulüplerin gelir kaynaklarında çeşitliliği artırdıklarını görülmektedir. Özellikle Türkiye’de sponsorluk gelirlerinde yüksek oranda artış gerçekleşmiştir. Sponsor firmalar tercihlerini futbol kulüplerinin Türkiye ve Avrupa liglerinde elde etmiş oldukları başarılarına göre yapmaktadır (Elbir, 2018).

Demir 2019 yılındaki çalışmasında, ikincil kaynaklardan elde edilmiş literatür taraması yapmıştır. İçerisinde çok sayıda sektörü barındıran ve 21. yüzyılın başlarından itibaren dev bir endüstri hâline gelen futbolun, ekonomik değerini koruyabilmek için teknoloji kullanımının mecburi olduğu önermesini açıklanmaya çalışmıştır. Sonuç olarak ise profesyonel müsabakalarda futbolun dinamik yapısına zarar vermeden teknolojiye yararlanılması gerekliliği ile adalet ve şeffaflığın hakemler tarafından adil olarak dağıtılması yönünde görüş belirtilmiştir. Futbol endüstrisinin aktörleri, teknoloji aracılığıyla futbol severleri ya da müşterilerini memnun etmek, stadyumlara çekmek, televizyon izlenilirliğini sağlayarak daha fazla reklam alabilmek gibi yayıncı kuruluş yararına pek çok olanaktan yararlanmaya devam edeceği belirtilmiştir (Demir, 2019b).

Futbol ekonomisi literatüründe büyük bir alan kaplayan diğer bir konu ise, sportif başarı ile finansal performans analizi ve hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisidir. Futbol endüstrisindeki giderek artan şirketleşme çalışmalarıyla birlikte özellikle son yıllarda bu alandaki çalışmalar üzerinde daha fazla yoğunlaşıldığı anlaşılmaktadır. Devecioğlu 2004’teki çalışmasında, Türkiye’de halka arz edilen spor kulüplerinin sportif başarılarıyla piyasa değerleri arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda; Türkiye Süper Lig’de faaliyet gösteren Galatasaray Spor Kulübü ve Beşiktaş Jimnastik Kulübü’nün verileri üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Bu kulüplerin

2002-2003 futbol sezonundaki sportif başarıları, TFF'nin resmi sonuçlarıyla bu kulüplere bağlı olan şirketlerin piyasa değerleri ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'ndan elde edilen verilerden hareketle Finnet 2000 Borsa analiz programı ile değerlendirmeler gerçekleştirilerek anlamlı bulunan sonuçlar tablolar şeklinde gösterilmiştir. Çalışmanın sonucunda; Türkiye'nin ilk halka açık kulüpleri olan Beşiktaş Jimnastik Kulübü ve Galatasaray Spor Kulübü'ne bağlı şirketlerin, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören Beşiktaş Futbol Yatırım A.Ş. ile Galatasaray Sportif A.Ş. hisselerinin piyasa değerleri, Dünyadaki ve Türkiye'deki siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler ve şirketlerin teknik özellikleriyle aynı yönlü değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kulüplerin futbol karşılaşmalarından elde etmiş oldukları sportif başarılar ile hisse senedi değerleri arasındaki anlamlı ilişkinin varlığının ise başarı sayesinde artan mali hareketliliğe göre şekillendiği belirtilmektedir (Devecioğlu, 2004).

Uluyol 2014'te hisseleri Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören futbol kulüplerinin 2002-2011 dönemindeki finansal performanslarını analiz ettiği çalışmada, kulüplerin içinde buldukları mali durumu iyileştirebilmesine yönelik öneriler sunmayı amaçlamıştır. Kulüplerin mali performansı analiz edilirken, futbol kulüplerinin yıllık finansal tablolarında yayımlanan ana finansal oranlar ve ana bilanço verileri kullanılmıştır. Türk futbol kulüplerinin yıllık finansal tablo analizleri neticesinde, büyük yatırımlar gerçekleştirilmiş olmasına rağmen büyük miktarlarda borçlarının varlığı, büyük likidite ve karlılık sorunlarının yaşanması ve devamlılık arz etmesinin yanı sıra giderek büyüyen finansal sorunlarla karşılaştıkları sonuçlarına varılmıştır (Uluyol, 2014).

Karadeniz vd., tarafından 2014 yılında gerçekleştirilen çalışmanın amacı; hisseleri Borsa İstanbul'da işlem gören 4 spor şirketinin 2011-2013 yılları arasında sahip olduğu finansal performansın oran analizi yöntemiyle ölçmek ve Altman Z değerleri hesaplanmasıyla iflas risklerini belirlemektir. Yapılan analizler sonucunda spor şirketlerinin finansal yükümlülüklerini gerçekleştirmekte problemler yaşayabilecekleri ve varlıklarını efektif bir şekilde kullanamadıkları belirtilmiştir. Ek olarak spor şirketlerinin kar etmekte de başarı sağlayamadıkları görülmüştür. İflas riskinin ölçüldüğü Altman Z değeri sonuçlarına göre ise 2 spor şirketinin iflas riski taşıdıkları belirlenmiştir (Karadeniz vd., 2014).

Güngör 2014'teki çalışmada, Türkiye'deki büyük ölçekli bütçesi bulunan futbol kulüplerinin kazandıkları sportif başarılar ile Borsa İstanbul'da spor hizmetleri sektöründe işlem gören spor kulüplerine ait anonim şirketlerin finansal performansları arasında bulunan

ilişki yapay sinir ağları modeli kullanılarak belirlenmiştir. Tespit edilen bulgular neticesinde futbol kulüplerinin temel problemlerinin çözümü için öneriler sunulmuştur. Çalışmada sonuç olarak, sportif başarı ile profesyonel futbol faaliyetleri sonucunda kazanılan toplam gelir arasında güçlü bir ilişkinin varlığı saptanmıştır (Güngör, 2014).

Zeren 2014 yılında yaptığı tez çalışmasında, futbol kulüplerinin elde ettikleri sportif başarıların hisse senetlerinin fiyatları üzerindeki etkisini incelemiştir. Birim kök, otokorelasyon ve değişen varyans ön testleri sonrasında kurulan çoklu regresyon modeli aracılığıyla, hisseleri dünya borsalarında işlem gören futbol kulüplerinin futbol performanslarının hisse hareketleri üzerinde oluşturduğu etki ile bu etkinin büyüklüğünü belirleyerek kulüpler arasında karşılaştırma yapmayı amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda, futbol kulüplerinin hisse fiyatlarının sportif performans hareketliliğinden etkilendiği fakat bu etkinin çok da yüksek olmadığı yapılabilecek en önemli yorum olduğu belirtilmiştir (Zeren, 2014).

Transfer harcamalarının etkinlik derecelerinin karşılaştırıldığı Ersoy vd., tarafından 2016 yılında yapılan çalışmanın amacı, 2012-2013 futbol sezonunda Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş futbol takımları ile Avrupa ülkeleri arasından seçilen 15 futbol takımının transfer harcamaları bağlamında göreceli performans etkinliklerinin analiz edilmesidir. Çalışma, Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, %100 toplam teknik etkinlik ve ölçek etkinliğine sahip olan takım yalnızca Borussia Dortmund'dur. Türk kulüplerinin etkinlik değerleri incelendiğinde ise Beşiktaş'ın 18 takım içerisinde ilk dört takım arasına girdiği, Fenerbahçe'nin orta sıralarda yer aldığı ve Galatasaray'ın ise son sıralarda yer aldığı görülmüştür (Ersoy vd., 2016).

Durmuş 2017 yılında gerçekleştirdiği tez çalışmasında, Süper Lig kulüplerinin sportif göstergeleri ve mali göstergeleri arasındaki ilişki, iki eksenli sportif başarı ve mali başarı analizi yapılarak ortaya koyulmuştur. Uygulanan iki eksenli sportif ve mali başarı analizi sonucunda, Süper Lig kulüplerinin sportif ve mali olarak başarısız olduğu belirlenmiştir. Yüksek maliyet oluşturan transfer harcamalarının, kalıcı sportif başarı sağlamadığı ve endüstriyel futbol taraftarlarının ise artık müşteri anlayışıyla hareket ettiği gözlenmiştir (Durmuş, 2017).

Çatı vd., 2017 yılındaki çalışmalarında, belirledikleri 6 nicel kriter ile 23 futbol takımının 2009-2014 yılları arasında elde ettiği sportif başarı ve finansal performans

etkinliklerini Entropi ve Topsis yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda ulaşılan veriler neticesinde, yüksek transfer harcamalarının daima yüksek sportif başarı sağlamadığı belirlenmiştir. Gelire oranla yüksek miktarda gerçekleşen bonservis harcamalarının takımın başarısında negatif yönde etki oluşturduğu tespit edilmiştir (Çatı vd., 2017).

Demirci tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen tez çalışmasının amacı; Türkiye’de faaliyetlerini yürüten, dört büyükler olarak nitelendirilen futbol kulüplerinin sportif, finansal ve FFP performanslarının çok kriterli karar verme teknikleri yardımıyla analizinin yapılması ve aralarında bulunan ilişkinin belirlenmesidir. Çok kriterli karar verme tekniği olarak TOPSIS yöntemi seçilmiş, kriterlerin ağırlıkları ise Entropi yöntemiyle tespit edilmiştir. Yapılan araştırmaların sonucunda, Beşiktaş futbol kulübü ve Galatasaray futbol kulübünün sportif ve finansal performansları arasında güçlü ve pozitif yönlü bir korelasyonun varlığı belirlenmiştir. Fenerbahçe futbol kulübü ilgili futbol sezonlarında finansal performansı ile ön planda bulunmaktadır. Trabzonspor futbol kulübü ise FFP kriterlerine göre yapılan performans sıralamasında son iki sezonda zirvede yer almıştır. Sonuçlar genel bir şekilde değerlendirildiğinde; FFP performans sıralamaları ve diğer performans sıralamalarında ise düşük bir korelasyon belirlenmiş olup, sportif performans ve finansal performans arasında ise yüksek bir korelasyon bulunmuştur (Demirci, 2017).

Maç sonuçlarının hisse senedi fiyatlarına etkisini incelemek için bir uygulama çalışması yapan Çimen 2018 yılındaki araştırmasında, BIST’te yer alan Galatasaray, Trabzonspor, Beşiktaş ve Fenerbahçe futbol kulüplerinin maç sonuçlarının hisse senedi fiyatlarına etkisinin bulunup bulunmadığını incelemiştir. Yalnızca Süper Lig’deki karşılaşmalar değerlendirmeye alınmıştır. 2008-2009 futbol sezonu ile 2016-2017 futbol sezonu arasındaki maçlardan önceki hisse senedi fiyatları ve maçlardan sonraki hisse senedi fiyatları dikkate alınarak bu çalışma hazırlanmıştır. Söz konusu fiyatların galibiyet, beraberlik ve mağlubiyet değişkenleri bakımından farklılık oluşturup oluşturmadığı değerlendirilmiştir. Uygulanan Anova Testi sonucuna göre Trabzonspor futbol kulübünün galibiyet ve mağlubiyetin ardından hisse senedi fiyatlarının farklı olduğu, mağlubiyet sonrası hisse senedi fiyatlarının, galibiyet sonrası hisse senedi fiyatlarından daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte Anova Testinde Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray futbol kulüplerinin maç öncesi ve maç sonrası hisse senedi fiyatlarının galibiyet, mağlubiyet ve beraberlik bağlı olarak bir farklılık olmadığı görülmüştür. Uygulanan t testi

'ne bağı olarak Fenerbahçe kulübünün hisse fiyatlarının maç öncesi ve maç sonrası değerlerinin farklı olduğu maç sonrası değerlerinin maç öncesi değerlerinden daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmada kullanılan t testi sonuçlarına göre Beşiktaş, Galatasaray ve Trabzonspor'un maç öncesi hisse senedi fiyatları ile maç sonrası hisse senedi fiyatları arasında bir farklılık olmadığı görülmüştür (Çimen, 2018).

Finansal Fair Play uygulamaları yürürlüğe girdiği andan beri bu konudaki çalışmalar futbol ekonomisi alanındaki yapılan çalışmaların içerisinde önemli bir paya sahip olmuştur. İkinci 2013 yılında yaptığı çalışmada, FFP Türkiye uygulamaları hakkında bilgi vermiştir. Avrupa futbolunda yeni düzenlemeler getiren, mali disiplin esasında, futbolun barındırdığı sorunları çözmeyi temel alarak bu konuda katkılar sağlayacak tedbirlerin tümünü kapsayan FFP'nin, Türkiye'de uygulanmasının oluşturacağı etkileri değerlendirmiş ve böylece Türk futbol kulüplerinin FFP takvimine hangi seviyede uyum sağladıklarını ele almıştır. Çalışmada, borsada işlem gören Süper Lig kulüplerinin, her bir kriter için durumu analiz edilerek yıllara göre gösterimi yapılmıştır. Tüm bu kuralların uygulanması halinde Türk futbolundaki değişim ve gelişimlerle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde Türk futbolunun içerisinde; ekonomik, örgütsel, yönetsel, altyapı ve sosyal konularla ilgili önemli sorunlar barındırdığı ve bu sorunların Türk futbolu için sportif ve mali olarak riskler oluşturduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, stratejik ve taktiksel planlar ile ilgili önerilere bakıldığında; misyon ve vizyonun değişmesi gerekliliği, rekabet ortamının zorlanması gerekliliği ve Türk futbolunun hızlı bir biçimde tüm alanlarda kaynak ve potansiyel envanteri çıkartılması zorunluluğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra futbol kulüplerinin niteliksel dönüşümünü sağlayacak olan yapısal adımlar ve uzun vadeli çözüm önerileri de belirtilmiştir. Bu önerilere göre; gelir miktarı artırılmalı, altyapı ve maliyet yönetimi temelli bir yönetim anlayışı benimsenmeli, borçlanma miktarını kontrol altında tutmayı sağlayacak yeni bir yapı kurulmalı, yetkiler, alanında ehliyet sahibi ve yeterli olan profesyonellere verilmeli ve futbol kulüpleri kurumsal yönetime yönlendirilmelidir (İkinci, 2013).

Aktaş ve Mutlu tarafından 2016 yılında hazırlanan makalenin amacı; Avrupa'da hızlı bir şekilde gelişim gösteren ve özellikle de son dönemlerde endüstrileşme sürecinde bulunan futbolun, bu aşamayı finansal olarak sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için UEFA'nın tasarladığı ve uygulanmakta olan FFP kurallarına, Beşiktaş Futbol Kulübü'nün ne kadar uyum gösterdiğini incelemektir. UEFA tarafından hazırlanan FFP ve ilgili talimatnamesi

“Başabaş Kuralı” baz alınarak, Beşiktaş Futbol Kulübü’nün güncel mali verilerinden oluşan gelir gider dengesi analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlarına göre; 2015-16 futbol sezonuna ait son veriler ile finansal dengenin pozitif yönde hareketi baz alındığında ve sezon sonu itibariyle olağanüstü bir olay gerçekleşmedikçe, kulüp tarafından UEFA’ya verilen taahhütlerin yerine getirilerek sorunsuz bir şekilde yola devam edilebileceği anlaşılmıştır (Aktaş ve Mutlu, 2016).

Özbay 2016’da betimleme yöntemi izlediği çalışmasında; UEFA FFP kriterlerinin, futbol endüstrisinin en önemli aktörleri olan futbol kulüplerinin finansal raporlarında ve mali tablolarında ne şekilde yer aldığını ne şekilde yer alması gerektiğini açık ve anlaşılır şekilde tespit etmeye çalışmayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra bir diğer amaçlanan ise Türkiye’deki futbol kulüplerinin hangi durumlarda nasıl bir finansal raporlama yapması gerektiğini araştırmaktır. Çalışmanın sonucuna göre; UEFA’nın lisanslama ve izleme süreci kapsamında, TFF aracılığıyla uyguladığı mali kriterlerin, Türkiye’de yer alan futbol kulüplerinin finansal raporları ve mali tabloları üzerinde 6 temel etkisinden söz edilmiştir. Çalışmaya göre her bir etki diğer etki ile etkileşim içindedir ve tüm etkiler bir arada Türkiye spor endüstrisinin finansal raporlama etkinliğine olumlu bir yön vermektedir. Çeşitlilik etkisi, performans etkisi, yönetim muhasebesi etkisi, özgünlük etkisi, denetim etkisi ve uzmanlaşma etkisi sıralı bir şekilde çalışmada belirlenen temel etkilerdir (Özbay, 2016).

Saban ve Demirci tarafından 2016 yılında gerçekleştirilen ve Türkiye’deki dört büyük futbol kulübünün FFP uyum düzeylerinin incelendiği çalışmada, dört büyük futbol kulübünün tamamının başabaş kuralını ihmal ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Futbol kulüpleri bakımından futbolcu ve teknik kadro maaşlarının toplam kulüp giderlerinin çok büyük bir kısmını oluşturduğu, başabaş hesaplamalarına ilişkin tablolardan da anlaşılacağı üzere tespit edilmiştir. UEFA tarafından FFP kapsamında incelenen diğer bir kriter ise ücret/gider oranıdır. Ücret/gider oranı açısından değerlendirildiğinde kulüplerin bu kriteri karşıladığı görülmektedir. Söz konusu bu iki durum arasında çelişki barındırdığı düşünülebilir ancak kulüpler ücret/gider oranının üst limiti olarak belirlenen %70’e oldukça yakın bir oran yakalamayı başarmışlardır. Bu göstergeler ışığında dört büyük futbol kulübünün gelir gider dengesini sağlayabilmek adına gelir artırması veya giderlerin büyük kısmını oluşturan oyuncu ve teknik ekip maaşlarında sınırlamaya gitmeleri gerekmektedir (Saban ve Demirci, 2016).

Özevin 2017 yılında yaptığı çalışmasında; FFP uygulamasının üçüncü yılında Avrupa futbolunun FFP öncesinde ve sonrasında içinde bulunduğu genel durumu incelemenin yanı sıra Türkiye ve Avrupa'da bulunan futbol kulüplerinin FFP kriterlerine uyum seviyelerini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışma 2015-2016 futbol sezonu verilerine göre Türkiye ile Avrupa 1. Ligleri içinden seçilmiş olan futbol takımlarının FFP kriterlerine uyum açısından karşılaştırılmalarını içerir. Çalışmanın sonucunda; Avrupa futbol kulüpleri FFP kriterlerine her geçen sezon daha fazla uyum sağlarken, Türkiye futbol kulüplerinin kurallara uyum sağlayamadıkları görülmüştür (Özevin, 2017).

Sevim ve Bülbül 2017'deki çalışmalarında; futbol kulüplerinin, FFP kriterleri kapsamındaki durumunu ele almış ve bu bağlamda karşılarına çıkan ekonomik sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözüm önerilerini detaylandırmışlardır. Ayrıca, yapılan incelemeler sonucunda karşılaşılan riskleri sıralayarak, bu risklerin gerçekleşmesi durumunda maruz kalınacak olumsuz durumlar, ek yükümlülük ve yaptırımlar rakamsal olarak ele alınarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu durumlara ek olarak FFP kriterlerinin gerekliliğinden yola çıkarak, muhasebe-finance alanındaki raporlamaya dair bir sistem tasarımının oluşturduğu önem ve finansal raporlamanın da bilgi kullanıcılarının ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürülmesi gerekliliğini ele almışlardır. Çalışmada sonuç olarak; Türk futbolunun sağlam bir finansal yapıyı gerektiren FFP kriterlerine uyumlu hale gelmesi gerekliliği belirtilmiştir. Sektör üzerinde olumsuz etki oluşturan durumların giderilmesi, varlık ve kaynak yönetimlerinde rasyonel kararların alınabilmesi ve uzun vadeli faydaların hedeflenmesi, finansal yapıyı güçlendirmenin yanında raporlama kalitesini de artıracaktır. Çalışmaya göre mali disiplin alanında ve özellikle de başabaş noktası kuralında futbol kulüplerinin asla taviz vermemesi gerektiği, bu durumun kalıcı sportif başarıların yakalanmasını sağlayacaktır (Sevim ve Bülbül, 2017).

Akalın 2018'deki çalışmasında, UEFA FFP uygulamasını Süper Lig'in 3 büyük kulübü Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş ile İngiltere Premier Lig'in en köklü takımlarından biri olan Manchester United takımları ele alarak, bu kulüplere ilişkin 2015, 2016, 2017 yılı olmak üzere üç yıllık mali raporları analiz etmiştir. Bu analiz sonuçları neticesinde Finansal Fair Play kriterlerine kulüplerin uyum düzeylerini karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Çalışmanın sonucuna göre ise Türkiye'nin 3 büyük futbol kulübünün öz kaynaklarına bakıldığında negatif olduğu ve likidite durumunun yetersiz olduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla banka borçlarıyla ayakta durabilmektedirler. Manchester United

Spor Kulübü'nün ise güçlü mali yapısı ve likidite durumu göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra Süper Lig'in 3 büyük kulübünün UEFA Finansal Fair Play kriterlerine uymakta zorluk çektiği belirtilmiştir. Bu futbol kulüplerinin gelişimi ve Türkiye'yi Avrupa'da başarıyla temsil edebilmesi için mali yapılarında iyileştirme gerektiği görülmektedir (Akalin, 2018).

Terci 2019'daki makalesinde; Fenerbahçe A.Ş. ve Trabzonspor A.Ş. futbol kulüplerinin, yapılandırma anlaşması sonrasında gelir-gider dengesi mali yapılarında iyileşmeler yaşanıp yaşanmadığının belirlenmesi ve ulaşılan sonuçların transfer politikaları çerçevesinde değerlendirilerek tartışılması amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada belirtilen futbol kulüplerinin transfer politikaları incelenerek gelir-gider dengesi için “Denk Hesap Şartı (Başabaş Kuralı)” ve mali yapıları ise “Rasyo Analizi” yöntemi ile analizler yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde; denk hesap şartı sonuçları tablo halinde sunulmuş ve yapılandırma anlaşmaları taahhütleri için olumlu gelişmeler yaşanmasının yanı sıra riskin hala sürdüğü belirlenmiştir. Ayrıca, kulüplerin mali yapılarının Rasyo Analizi sonuçlarına bakıldığında, kulüplerin finansal sorumluluklarını gerçekleştirmekte zorlandıkları ve şirket varlıklarını büyük ölçüde borçlanarak finanse ettikleri belirlenmiştir (Terci, 2019).

Özellikle de naklen yayınların başlamasıyla birlikte futbolda gelir kalemlerinde önemli artışlar gerçekleşmiştir. Güreş 2006'da yayın gelirlerinin mevcut paylaşım modellerini incelediği çalışmasında, en uygun modelin hangi model olduğu konusunda katkı yapmayı amaçlamıştır. Araştırmada tarihsel ve betimleyici yöntem birlikte kullanılmıştır. Çalışmada sonuç olarak; uygulanan sistemlerde gelirin genellikle büyük takımların çıkarına olacak şekilde dağıtıldığı gözlenmiştir. İngiltere modeli, en adil dağıtım modeli olarak görülmektedir. Fakat çalışmaya göre bu modelin de kendi içerisinde olumsuz yönler bulundurduğu ve bu olumsuzlukların gerekli iyileştirmeler yapılarak giderilmesi gerektiği belirtilmiştir (Güreş, 2006).

İnan 2007'de Türkiye'de yer alan futbol kulüplerinin gişe gelirlerinin artırılmasına yönelik gerçekleştirilen uygulamaları incelediği çalışmasında, stadyuma gitmeyen taraftarların sosyoekonomik ve demografik özellikleri ile çeşitli değişkenlerle katılımcıların stadyumlara gitmeme sebepleri arasındaki ilişkileri incelemiştir. Önümüzdeki futbol sezonlarında stadyumlarda maç izlemek isteyen taraftarların beklentilerinin yanı sıra bu beklentiler ile bazı demografik değişkenler arasındaki ilişkiler ve farklar gruplandırılarak verilmiştir. Araştırmada literatür çalışması ve internet üzerinden yapılan anket çalışması uygulanmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında stadyumların iç ve dış kısımlarında şiddet

olaylarının engellenebilmesi için topluma futbolun bir spor olduğunu, sporun aynı zamanda içerisinde rekabeti de barındırdığının anlatılması ve toplumun bilinçlendirilmesi gerektiği belirtilerek özellikle de bu geliştirme, kavratma ve öğretmenin çocukluk çağında okullarda başlaması gerektiği vurgulanmıştır (İnan, 2007).

2016 yılında Soygüden tarafından gerçekleştirilen profesyonel futbol kulüplerinin gelir kaynaklarının incelendiği çalışmada, Türkiye’de yer alan profesyonel futbol kulüplerinin gelir kaynaklarının mevcut durumunu belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda profesyonel futbol kulüplerinin başarı performanslarına bağlı olarak Avrupa ve Türkiye’deki liglerde üst sıralarda yer almaları, futbol kulüplerinin gelir kaynaklarını hızlı bir şekilde artırdığı belirtilmiştir (Soygüden, 2016).

Keleş 2019 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, uluslararası alanda sportif başarı kazanmış olan bazı futbol kulüplerinin yıllara göre finansal verileri değerlendirerek gelişim grafikleri incelemiştir. Yapılan çalışmada elde edilen veriler ışığında profesyonel futbol kulüplerinin gelir miktarlarında pozitif yönlü artış sağlayarak sürekli bir gelir artışı sağladıkları görülmüştür. Özellikle de sponsorluk gelirlerinde artış sağlandığı tespit edilmiştir (Keleş, 2019).

Futbol faaliyetlerinin muhasebeleştirilmesi işlemlerini de futbol ekonomisi literatüründe yer alan diğer bir konudur. UEFA tarafından yayınlanan mali kriterlere kulüplerin uyumlu hale gelmesi ve UEFA’nın mali kriterler içinde asgari uyum şartıyla öne sürdüğü Uluslararası Finansal Raporlama Standartları’nın futbol kulüplerine uyarlanması 2007 yılında Horasan tarafından yapılan tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda; mali kriterlerin kulüpler tarafından bir bütün olarak hızlı bir biçimde ele alınarak, mali yapılarını belirlenen kriterlere uygun hale kavuşturmaları gerekliliği vurgulanmıştır. Ulusal ve özellikle de uluslararası alanda başarı sağlamak ve hızlı bir biçimde büyüyen futbol pastasından daha büyük bir parça alabilmek için bu durumlara uyum sağlanması önem göstermektedir (Horasan, 2007).

Aytekin 2012 yılında gerçekleştirdiği tez çalışmasında; futbolcu sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin Uluslararası Muhasebe Standartları ile diğer ülkelerin genel kabul görmüş muhasebe standartlarında bulunan düzenlemeler ve yabancı futbol kulüpleri ile Türkiye’de yer alan futbol kulüplerinin uygulamaları incelenerek konuyla alakalı çeşitli öneriler getirmeyi amaçlamıştır. Çalışmaya göre gittikçe büyümekte olan ve taraflarının tam ve doğru bilgiye ihtiyaç duyduğu futbol sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin mali

tabloları daha fazla açıklayıcı olmalıdır. İlgili sektörün ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olabilmesi için sektörde uzmanlığa sahip kişilerin de dâhil olacağı kapsamlı bir çalışma ile yeni bir muhasebe standartları setinin belirlenmesi gerektiği çalışmada sonuç olarak belirtilmiştir (Aytekin, 2012).

Aslan 2019 yılında yaptığı çalışmasında; İstanbul’da kurulan, 2. Lig’de yer alan, A.Ş statüsü taşıyan ve hisseleri halka arz edilmemiş futbol kulüplerinin futbolcularla ilgili olan özellikli muhasebe işlemleri Tek Düzen Muhasebe Sistemine uygun olarak örnek olaylar ile açıklamıştır. Çalışmaya göre mali nitelikli işlem niteliği taşıyan futbolcu transfer işlemlerinde bonservis bedellerinin maddi duran varlık olarak 260- Haklar hesabında gösterilmesi bir diğer ifade ile aktifleştirilip sözleşme süresince amortisman ayrılarak gider kaydedilmesi doğru bir yaklaşım olacaktır. Fakat bonservis bedelsiz transfer olan futbolcuların almış oldukları ücretlerin 280- Gelecek Yıllara ait Giderler Hesabında gösterilmesi bu ücret tutarlarını doğru bir biçimde göstermeyebilir. Söz konusu bu açıklamalar ışığında sonuç kısmında, uygulamadaki bu farklı muhasebeleştirme yöntemlerinin, futbol kulübünün mali tablolarının yanlış bir şekilde yorumlanmasına sebebiyet verdiği detaylı bir şekilde yer verilmektedir (Aslan, 2019).

Futbol kulüpleri, spor faaliyetlerinin yanı sıra diğer pek çok sektörde faaliyetlerini yürütmektedir. Halka açık olan futbol kulüplerinin finansal tabloları anlaşılabilir nitelikte olmalıdır. Güler ve Alagöz 2019 yılında gerçekleştirdikleri çalışmalarında, finansal tabloların daha fazla anlaşılabilir olması konusunda, faaliyet bölümleri raporlamasının uygun olup olmayacağı sorusuna cevap bulmayı amaçlamışlardır. Öncelikle Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) 8 hakkında kısa bir açıklama yapılmasının ardından TFRS 8 kapsamında Borsa İstanbul’da işlem gören Fenerbahçe Spor Kulübü’nün mali tablolarında faaliyet bölümlenmesine göre raporlama modeli geliştirilmiş ve elde edilmiş olan raporların “ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunuma” sağladıkları katkılar analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda; TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı uygulaması üzerinde oluşturulacak olan faaliyet bölümlerinin hem spor kulüpleri hem de bilgi kullanıcıları bakımından önemini giderek artırmakta olduğu ve bu bağlamda işletme paydaşlarının ihtiyacını karşılayacak bir faaliyet bölümlenmesi anlayışının geliştirilmesine de gereksinimin her geçen gün arttığı tespit edilmiştir (Güler ve Alagöz, 2019).

Futbol ekonomisi literatüründeki bir diğer çalışma alanı ise futbolun yönetimidir. TFF’nin Kuruluş Kanunu, Ana Statüsü ve TFF Tahkim Kurulu Talimatı esas alınarak, TFF

Tahkim Kurulu'nun hukuki yapısının tartışıldığı 2007'de Koçak tarafından yapılan çalışmada, ana görüş olarak TFF Tahkim Kurulu'nun yeterli bağımsızlığa sahip bir tahkim mahkemesi olmadığı benimsenmiştir. Çalışmanın sonucunda; ideal bir spor tahkim mahkemesinin nasıl bir yapıya sahip olması gerektiği belirtilerek, TFF Tahkim Kurulu'nun istenen yapıdan ne kadar uzakta olduğu net bir şekilde açıklanmıştır (Koçak, 2007).

İmamoğlu vd., tarafından 2007 yılında gerçekleştirilen çalışmada; Türkiye'de bulunan spor kulüplerini hukuki yapılanmayı inceleyerek bu yapılanmanın getirdiği statüyü tespit etmek ve bu bağlamda kulüplerin sorunlarını değerlendirerek ulaşılan veriler ışığında öneriler geliştirmeyi amaçlamışlardır. Konuyla ilgili genel bilgiler özellikle konuyla ilgili kanun, statü, yönetmelik ve talimatlar ile literatür ve diğer mevzuatın taranmasıyla sistemli bir şekilde bir araya getirilerek değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda; Türkiye'de sportif başarının yakalanması ve spor etiğinin yerleştirilmesi için bazı yasal düzenlemeler yapılması gerekliliğinin yanı sıra bu düzenlemelerin de tek başına yeterli düzeyde olmayacağı belirtilmiştir. Yasama, yürütme ve yargı organları ile sporun paydaşlarının bir araya gelerek, spor kulüplerindeki sorunların çözülmesi için gereken hukuki düzenlemeleri en kısa zamanda yapmaları ve spor kulüplerinin de bu doğrultuda kendi tercih ve uygulamalarına yönelik özelleştirmeyi yapmaları şart görülmektedir (İmamoğlu vd., 2007).

Türk spor tarihinde yeri bulunan ve daha sonra hukuki yaşamları sonlanan spor örgütleri ile günümüz Türk futbol yönetiminin hukuki yapısının irdelenmesi Öznelci tarafından 2007'de gerçekleştirilen çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı: günümüzdeki Türk spor yönetimine geliş sürecinde bulunan spor örgütlerini hukuki açıdan ve kurumsal yönden incelemek, bu inceleme neticesinde Türk spor yönetiminin gelişim sürecini ortaya koymak ve Türk spor yönetiminde yer sahibi kuruluşları özellikle de TFF'yi hukuki bakımdan ayrıntılı bir şekilde ele almaktır. Çalışmanın sonuç kısmında ise Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kurulmasından önceki döneme bakıldığında, farklı isimler taşımaları ve farklı bölgelerde bulunmalarına rağmen karşılaştığımız spor örgütlerinin, spor etkinliklerini futbol ile sınırlı tuttukları görülmüştür. Bu durum spor örgütlerinin ortak yönlerini teşkil etmektedir (Özelci, 2007).

2008 yılında Devocioğlu, Türkiye'de futbolun kurumsallaşma sürecinin değerlendirildi çalışmada, konuyla ilgili birincil ve ikincil kaynaklar "dokümantasyon metodu" kullanarak inceleme yaparken, futbolun örgütsel gelişim aşamaları ve özellikleri, "retrospektif yöntem" ile değerlendirmiştir. Sonuç bölümünde ise Türk spor yönetimindeki

demokratikleşme çabalarında ön sırada yer alan futbolun, kurumsal yapısındaki idari ve mali problemlerden arındırılarak, çağdaş yönetim anlayışının benimsenmesi, Türk futbolunun sportif ve organizasyon yapısının gelişmesine büyük katkı sağlayacağını belirtmiştir (Devecioğlu, 2008).

Yabancı futbolcu sınırlamaları ve bu konudaki görüşler de futbol ekonomisi literatüründe yer alan ve özellikle son yıllarda gündemdeki yerini koruyarak üzerinde sıkça tartışılan bir konudur. Doğan vd., 2004 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada, Türkiye Süper Lig’inde oynayan profesyonel Türk futbolcuların Süper Lig takımlarında oynayan yabancı uyruklu futbolcular hakkındaki görüşlerini incelemeyi amaçlamışlardır. 2001-2002 futbol sezonunda Türkiye Süper Lig’de profesyonel futbol oynayan 74 Türk uyruklu futbolcunun araştırmanın evrenini oluşturduğu makalede anket çalışması yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde; Türkiye Süper Lig’inde oynayan Türk futbolcuların, en fazla Afrikalı oyuncularla birlikte oynadığı, oyun tarzı olarak Orta Avrupalı futbolcuları kendilerine en yakın futbolcu grubu olarak gördükleri ve yabancı futbolcu transferlerinde bazen hatalı ve çok gerekli olmayan kararlar alındığını düşündüklerini tespit etmişlerdir (Doğan vd., 2004).

Yüce vd., 2017 yılında gerçekleştirdiği çalışmasının amacı; 1951 yılı itibariyle Türk futbolunda uygulanmış olan yabancı futbolcu sınırlamalarını irdelemek ve 2015-2016 futbol sezonundan itibaren uygulanan yabancı futbolcu sınırlamasıyla ilgili Türk futbolcuların düşüncelerini sunmaktır. Araştırmanın evrenini 2015-2016 futbol sezonunda Türkiye Profesyonel Futbol Liglerinde profesyonel kariyerine devam eden yaklaşık 3109 Türk futbolcu, örneklemini ise anketi cevaplamayı kabul eden 301 profesyonel Türk futbolcu oluşturmaktadır. Veriler; aritmetik ortalama, yüzde ve frekans analizlerinden faydalanılarak tablolar halinde yorumlanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; bu kuralın Türk futbolcuların forma şansını azalttığı ve oluşturacağı ekonominin Türk futbolu için zararlı olacağını belirtmelerinin yanı sıra Türk kulüplerinin tanınırlığını artırarak fayda sağlayacağını düşünmektedirler (Yüce vd., 2017).

Fişne ve Bardakçı 2019 yılındaki çalışmalarında; son yıllarda Türkiye’de sürekli tartışma konusu olan ve günümüzde de hala tartışılmaya devam eden futbolda yabancı oyuncu sınırlamalarına yönelik olarak Türk futbol taraftarlarının görüşlerini incelemeyi amaçlamışlar ve 23 sorudan oluşan anket formu hazırlanmışlardır. Toplamda 1212 taraftara uygulanarak araştırma verileri belirlenmiştir. Analiz için yöntem olarak çapraz tablolar,

frekans tabloları ve ki-kare bağımsızlık testi kullanılmıştır. Sonuç olarak, ankete katılanların %49,5'i Türk futbolundaki yabancı futbolcu sayısının sınırlandırılmasına karşı çıkarak, bu sayısının sınırsız olması gerektiğini savunmuşlardır. Taraftarların %41,5'i yabancı futbolcu sayısının sınırlandırılmasına destek verirken, %9'u ise kararsız olduklarını belirtmişlerdir (Fişne ve Bardakçı, 2019).

Türkiye'de gerçekleştirilen futbol ekonomisi çalışmalarına genel olarak bakıldığında; Orçun ve Demirtaş (2015), Çakmak (2018) ve Şenol (2018) taraftarlık olgusunu temel alan çalışmalarında, taraftar kulüp ilişkileri, taraftar sayısındaki değişmelerin sebepleri ve futbolda tüketici konumunda olan taraftarların tercihleri hakkında bilgiler vermiştir. Demir (2019a) profesyonel futbolcuların piyasa değerleri ve futbolcular için ödenen transfer ücreti arasındaki değişkenliğe sebep olan etkenleri inceleyerek transfer ücretinin belirlenmesinde 4 ana temanın varlığından söz etmiştir. Çakmak (2019), ise Süper Lig'in gelir bakımından Avrupa'nın beş büyük liginden geride olduğunu belirtmiştir. Sunay (2004), Akkaya (2008), Talimciler (2008) ve Ekmekçi-Dağlı vd., (2013) küreselleşmeyle birlikte futboldaki şirketleşmeyi ele alarak futbolun yapısında oluşturduğu etkiler üzerinde durmuşlardır. Elbir (2018) markalaşmanın Türkiye ve Avrupa'daki profesyonel futbol kulüplerinin ekonomik yapıları üzerinde oluşturduğu olumlu etki üzerinde dururken, Ay (2016) ise futbolun bölgesel kalkınma üzerindeki pozitif etkisini ele almıştır. Devecioğlu (2004), Uluyol (2014), Karadeniz vd., (2014), Güngör (2014) ve Zeren (2014) çalışmalarında, sportif başarı ile finansal performans arasında doğru yönlü bir ilişkinin bulunduğu ve bu durumun hisse senedi fiyatları üzerinde de etkileri olduğunu tespit etmişlerdir. Saban ve Demirci (2016), Özevin (2017), Sevim ve Bülbül (2017), Akalın (2018) ve Terci (2019) ise FFP kriterlerini ele aldıkları çalışmalarında, Türk futbol kulüplerinin bu kurallara uyum gösteremediği ve mali dengeyi sağlayabilmek için söz konusu kurallara uyum sağlanması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Soygüden (2016) ve Keleş (2019) sportif başarıların kulüplerin gelirlerinde hızlı bir şekilde artış sağladığını gözlemlemişlerdir. Fişne ve Bardakçı (2019) yabancı futbolcu sınırlamasına yönelik görüşleri incelemiş ve katılımcıların yarısına yakınının Türk futbolundaki yabancı futbolcu sayısının sınırlandırılmasına karşı çıktığını tespit etmişlerdir.

2.2. DIŞ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİNE İLİŞKİN LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Dış ticaret belirleyicilerine yönelik çalışmalar genellikle reel dvız kuru, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge), devlet destek ve teşvikleri, yurtiçi ve yurtdışı GSYH etrafında Şekillenmektedir. Bu konuya ilişkin çalışmalar dünyada ve Türkiye’de Şeklinde ayrılarak tablo halinde verilmiştir.

Tablo 6
Dünyada Dış Ticaretin Belirleyicilerine Yönelik alıŐmalar

Yazar / Yıl	alıŐmanın Konusu	Değişkenler	Yöntem / Dönem	Sonuç
Roy /1991	Arz esnekliği ve dış ticaretin talep eksikliği kavramlarından hareketle ihracat performansında etkili olan değişkenleri belirlemek.	Dvız kuru, iç talep baskısı, yurtiçi üretim, İhracat, hkmet politikaları, fiyat ve fiyat dıŐındaki rekabetçilik değişkenleri	Sıradan en kk kareler yöntemi ile analiz / 1976/77 - 1986/87 Dönemi	Dünya talebinin ihracat performansı açısından önemli bir belirleyici olduğu ve fiyat dışı faktörlerinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Katsikeas / 1998	ABD’li ihracati üreticilerle ticaret yapan İngiltere distribütör firmalarının ithalat uyarıları açısından ithalat motivasyonunun altında yatan boyutları araŐtırmak.	İthalat motivasyonları, düzenli ve düzensiz ithalatçılar, endüstriyel satın alma davranışı, uluslararası tedarikçi seçimi, pazarlama faaliyetleri	Kaiser-Meyer-Olkin rnekleme yeterliliği ve Bartlett’in küresellik testi / Anket alıŐması / 268 Gözlem	İthalat kararlarının alınmasında yönetimin önemli bir etkisi vardır. Bu etki ürün özellikleri ve rekabetçi fiyatlandırma ile ilgili belirli tedarikçi politikalarıyla iliŐkilendirmiŐtir.
Salomon ve Shaver / 2005	İhracat ve yurtiçi satıŐlar arasındaki ilişkiyi ve dış faktörlerin ihracatı ve yurtiçi satışları nasıl etkilediğini araştırmaktır.	Yurtiçi satıŐlar, Ar-Ge harcamaları, firmaya özgü dvız kurları, GSYİH verileri	İki aşamalı en kk kareler yöntemi / 1990-1997 Dönemi	İhracat ve yurtiçi satıŐlar konusunda, İspanyol Şirketleri ile faaliyet gösteren yabancı firmalar arasında önemli ilişkiler bulunmuştur.
Woahid-Murad / 2012	BangladeŐ ve ticaret ortakları arasındaki ticaret esnekliklerini belirlemek, Marshall-Lerner koŐuluyla ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını ve dvız piyasasının yapısını incelemektir.	İkili bazda ithalat-ihracat fiyat endeksleri, reel dvız kuru ve ticaret ortaklarının geliri	Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi ve Phillips-Perron (PP) Testi	İhracat ve ithalat hacimlerinin reel dvız kuru ve reel gelir ile uzun dönemli ilişkili olduğu doĐrulanmıŐtır.

Tablo 6 Devam

Yazar / Yıl	Çalışmanın Konusu	Değişkenler	Yöntem / Dönem	Sonuç
Goldar / 2013	Reform sonrası dönemde Hindistan'da ihracat ürünlerinde ithalat yoğunluğunun artmasının nedenlerini belirlemektir.	Firma büyüklüğü, enerji maliyet oranı, işgücü maliyeti oranı, teknoloji ithalat yoğunluğu, sermaye malları ithalat yoğunluğu, yeni firmalar, Ar-Ge yoğunluğu	Panel veri analizi / 1993-94 ve 2006-07 Dönemi	İhracat ürünlerinde ithalat yoğunluğundaki artış, ihracatın ürün bileşimindeki farklılıklardan ve Hindistan imalat sanayilerinin artan ihracat bileşiminden kaynaklandığı tespit edilmiştir.
Abbas ve Waheed / 2015	İkili ticaret ortakları ile Pakistan'ın ihracat akışının ve ihracat potansiyelinin makroekonomik davranışını araştırmaktır.	Yurtiçi arz kapasitesi, ticaret ortaklarının talep potansiyeli, göreceli fiyat seviyesi ve ikili değişkenler, ortak dil ve ortak sınır ile açıklanan mal ihracatı	Panel veri analizi ve Gravity model / 1991-2011 Dönemi	Pakistan'ın ihracatının arz kapasitesi, ortak ülkenin talep potansiyeli ve pazar büyüklüğü ile pozitif, coğrafi mesafeyle ise negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Ortak dil olumlu, ortak sınır olumsuz etki gösterir.
Durmaz ve Lee / 2015	Türkiye'nin ithalat talebi davranışını geliştirmek ve ithalat talebi ile GSYİH bileşenleri arasındaki uzun vadeli ilişkiyi tespit etmektir.	İthalat talebi ve GSYİH, reel ithalat talebinin yurtiçi geliri, ithal mal ve hizmet fiyatları ya da kendi fiyatları, yerli mal ve hizmet fiyatları, çapraz fiyatlar	Engle-Granger testi ve VAR tabanlı Johansen testi / 1980 ve 2011 Dönemi	Toplam tüketim, uzun vadede ithalat talep fonksiyonunu açıklamada en yüksek etkiye sahiptir. Nispi fiyat değişkeni, kısa vadede ithalatçıların fiyat değişikliklerini önleyebilecek olumlu bir etkiye sahiptir.
Fontoura ve Crespo / 2015	Az gelişmiş Afrika ülkelerinin ticaret ve ihracat performansları değerlendirilmiştir.	Sektörel ihracat yapısı, coğrafi yapı, bireysel pazar yapısı	Sabit pazar payı muhasebe yöntemi / 1967-2007 Dönemi	İhraç edilen mal sepetinin yapısı özellikle ham petrolde ve ihracatın coğrafi yapısında önemli ölçüde değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir.
Sayavong / 2015	İhracatın büyümesini etkileyen sınır içi ve sınır ötesindeki kısıtlamaları azaltan ve Laos'un ihracat rekabetçiliğini arttıran temel faktörleri tespit etmektir.	Çekirdek faktörler: kişi başına gelir, nüfus ve mesafe, sınır içi örtük kısıtlamalar ve sınır ötesi örtük kısıtlamalar	Yerçekimi (gravity) modeli / 2001-2011 Dönemi	Döviz kurunun ihracat büyümesinde yavaşlamanın işareti olduğu belirlenmiştir. Laos'un ihracat büyümesi; sınır ticareti, ticaret ortaklarının kişi başına geliri, döviz kuru ve ticaret ortaklarından gelen talepten kaynaklandığı bulunmuştur.
Saini vd., / 2017,	Doğrudan yabancı sermaye yatırımının ihracatı teşvik etme üzerindeki etkisini incelemektedir.	Doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat verileri,	Granger Nedensellik Testi ve Artırılmış Dickey Fuller / 1991-2012 Dönemi	Nedensellik testi raporlarına göre, bu ilişki ihracat ve doğrudan yabancı yatırımın birbirini karşılıklı olarak motive eden değişkenler olduğunu gösteren çift yönlü ilişki bulunmuştur.

Tablo 7

Türkiye’de Dış Ticaretin Belirleyicilerine Yönelik Çalışmalar

Yazar / Yıl	Çalışmanın Konusu	Değişkenler	Yöntem / Dönem	Sonuç
Kızıltan / 1996	Türkiye'nin imalat sanayi ve alt sektörlerinde ihracatı belirleyen faktörleri tespit etmek ve bu faktörlerin ihracat üzerindeki etkilerini ölçümlemektir.	Reel döviz kuru, yurtiçi üretim düzeyi ve dünya talebi	Sıradan en küçük kareler yöntemi, ADF testi ve Chow Testi / 1968-79, 1980-93 ve 1968-93 zaman serisi verileri	İmalat sanayi ihracatının yurtiçi üretim düzeyi ve reel döviz kuru tarafından belirlendiği tespit edilmiştir.
İlter / 1999	İhracat davranışını belirleyen faktörlerin neler olduğu ele alınmıştır.	İhracat deneyimi, firma ölçeği, toplam satışlarda ihracatın payı	Anket Çalışması / 81 Firma	Firma ölçeğinin ihracat davranışında belirgin etkisi yoktur. Çoğu yönetici ihracatı iç pazarda hem daha cazip hem de riskli bulmaktadır.
Bırdırdı / 2007	1989-2004 dönemine ilişkin Türkiye ithalatının belirlenmesinde etkili olan faktörleri tespit etmek ve tahmin sonuçlarından hareketle ileriye dönük politika önerisinde bulunmaktadır.	Reel gelir ve reel efektif döviz kuru	Engle-Granger iki aşamalı tahmin yöntemi, hata düzeltme modeli / 1989-2004	Türkiye’de ithalatın reel döviz kurundan daha çok büyümeye karşı duyarlılık gösterdiği, uzun ve kısa dönem ilişkisinde reel gelir ve reel döviz kurunun ithalatı belirleyen önemli değişkenler olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.
Torlak vd., / 2007	Türkiye’deki ihracatçı işletmelerin ihracat performanslarının neler tarafından belirlendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.	Firma özellikleri, işletmenin faaliyet gösterdiği sektör, ihracat stratejisi ve ihracat yapma biçimi	Pearson Ki-kare testi sonuçları ve anlamlılık düzeyi testleri / Anket çalışması / 2002 Yılı / 581 Gözlem	Firmaların yer aldıkları coğrafi bölgelerin, ihracat konusunda başarılarını etkilediği gözlemlenmiştir.
Altıntaş ve Çetin / 2008	Türkiye için parasal, elastikiyet ve masnetme yaklaşımlarında kullanılan yurtiçi ve yurtdışı gelir, reel döviz kuru ve parasal büyüklük değişkenleriyle dış ticaretin belirleyicilerinin neler olduğunu araştırmaktır.	Yurtiçi ve yurtdışı gelir, reel döviz kuru ve parasal büyüklük	ADF birim kök testi, Akaika Bilgi Kriteri ve ARDL Eş bütünleşme test yöntemi / 1989-2005 Dönemi	Ticaret dengesi ve belirleyicileri arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Uzun dönemde reel parasal değişken ve reel döviz kuruna ilişkin katsayılar arasında anlamlı ilişki gözlemlenmemiştir.
Yapraklı / 2010	Türkiye’nin dış ticaret açıklarını etkilemekte olan ana faktörlerin, maliye, para ve döviz kuru politikaları çerçevesinde incelemektir.	Reel bütçe açığı, reel para arzı ve reel efektif döviz kuru endeksinin reel dış ticaret açığı üzerindeki etkileri	Sınır testi yaklaşımı / 2001:3-2009:6 zaman serisi verileri	Uzun dönemde dış ticaret açığının; bütçe açığından pozitif ve istatistiki bakımdan anlamlı, para arzından negatif ve istatistiki bakımdan anlamlı, reel efektif kur endeksinden ise pozitif ve istatistiki bakımdan anlamsız olarak etkilendiği gözlemlenmiştir.
Bayraktutan ve Bırdırdı / 2010	Türkiye ithalatının belirleyicilerini tespit etmek ve tahmin sonuçlarından hareketle politika önerisinde bulunmak.	Reel gelir ve reel efektif döviz kuru	Engle-Granger iki aşamalı tahmin yöntemi / 1989-2004 Dönemi	Reel gelir ve reel döviz kuru Türkiye ithalatının belirleyicileri olarak tespit edilmiştir. Türkiye ithalatının reel döviz kurundan daha çok büyümeye karşı duyarlı olduğu belirlenmiştir.
Kızıldere vd., / 2013	Yükselen ekonomilerde dış ticaret yapısında etkili olan belirleyicilerin tespiti ve dış ticaretin döviz kuruna karşı gösterdiği hassasiyetin incelenmesidir.	Reel efektif döviz kurları oynaklığı, gayrisafi yurtiçi hâsıla (GSYİH), dış gelir, politik kalite, ihracat ve ithalat	Panel ARDL modeli ve birim kök sınaması / 1994 ve 2010 Dönemi	İthalat, ihracatını etkileyen en önemli unsur olarak belirlenmiştir. Artan yurtiçi gelirin ihracat üzerinde azaltıcı etkisinin olduğu, politik kalitenin ise ithalat üzerinde küçük ve istatistiki olarak anlamsız bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7 Devam

Yazar / Yıl	Çalışmanın Konusu	Değişkenler	Yöntem / Dönem	Sonuç
Çamurdan / 2013	Türkiye ekonomisi ile ilgili olarak ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme oranları arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığının incelenmesidir.	İhracat, ithalat ve reel GSYH ve büyüme oranları	Johansen Eşbütünlük testi ve Granger nedensellik testi / 1999:2-2013:1 / 56 Gözlem	Büyüeyebilmek için ihracat yapmaya, ihracat yapmak için ise ithalat yapmaya ihtiyaç duyulduğu ve büyüme aynı zamanda bir ithalat fonksiyonu olduğu tespit edilmiştir.
Mete / 2013	Dış ticaretin belirleyicileri ile ilgili daha önce yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar incelenmiş ve dış ticaretin belirleyicisi olan unsurlar analiz edilmiştir.	Dış ticaret dengesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, reel faiz oranı, reel döviz kuru, yurt dışı gelir, tüketim oranı ve AR-GE harcamaları	Birim kök testi, Ko-Entegrasyon testi, kısa dönem Var analizi ve granger nedensellik analizi / 1990-2011	Dış ticaret dengesi ile doğrudan yabancı yatırımlar, yurt dışı gelir ve reel döviz kuru ile pozitif ilişki bulunurken yurt içi tüketim ve reel faiz oranı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Yurdakul / 2014	Türkiye’de ithalatın tarihsel süreç içerisinde gelişiminin incelenmesi ve Yapay Sinir Ağları yöntemi ile ithalatı tahmin edecek yöntem belirlenmesidir.	Harcama yöntemi, gayri safi yurtiçi hasıla, TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru, mal ve hizmet ihracatı ve bankacılık sektörü kredi hacmi	Yapay Sinir Ağları Yöntemi / 1980-2007 dönemi	İthalatın tahmininde Yapay Sinir Ağları Yönteminin açıklayıcılığının yüksek, sonuçlarının tutarlı ve isabetliliğinin yüksek, iyi bir öngörüye sahip modelleme tekniği olduğu belirlenmiştir.
Eroğlu ve Yılmaz /2015	İhracata yönelik devlet desteklerinin firmaların ihracat performansını nasıl etkilediğinin incelenmesi, uygulamakta olan yardım mekanizmalarının değerlendirilmesidir.	Uluslararası rekabetçiliğin geliştirilmesinin desteklenmesi projelerinin etkinliği, projenin katılımcıların ihracat düzeylerine ve rekabet güçlerine olan katkısı, firma özellikleri ve memnuniyet	Kolmogorov-Smirnov analizi, KruskalWallis t. istatistiği, Spearman Korelasyon Katsayısı / Anket Çalışması / 2010 Yılı /126 Gözlem	UR-GE desteğinden faydalanan firmaların diğer desteklerden de haberdar oldukları ve faydalandıkları, desteklerden faydalanmayanların ise bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığı ya da mevzuatları karmaşık buldukları gözlemlenmiştir.
Ayhan / 2016	Döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisi teorik açıdan ele alınarak dört farklı modelle söz konusu ilişkinin varlığını uygulamalı olarak analiz etmektedir.	İhracat ve ithalat serileri, reel efektif döviz kuru, sanayi üretim endeksi serisi ve yabancı ülke geliri olarak dünya sanayi üretim endeksi	Sınır Testi yaklaşımı ve ARDL modeli / Ocak 2005-Şubat 2014 dönemi aylık veriler	Yabancı ülke gelirlerinin ihracat üzerinde kısa ve uzun dönemde pozitif etkiye sahip olduğu, döviz kuru oynaklığı ve reel döviz kurunun ise ihracat üzerinde negatif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.
Kaplan ve Dayıoğlu / 2016	İhracatın dünya ve Türkiye ekonomisi önemi, ihracatın ekonomik ve politik belirleyicilerinin neler olduğunun tespit edilmesidir.	İhracat hacmi, reel efektif döviz kuru, yurtdışı gelir ve Türkiye’ye ilişkin risk endeksi	Birim kök sınaması, Granger nedensellik testi, VAR analizi / 1984-2012 dönemi	Politik istikrar ile ihracat arasında, reel efektif döviz kuru ile politik istikrar arasında ve yurt dışı gelire politik istikrar arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Karaş, G. ve Karaş, E. / 2017	Türkiye’de reel efektif döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin varlığının ve yönünün ortaya konulmasıdır.	2003:01-2017:06 dönemleri arasındaki reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat rakamları	ADF, PP ve KPSS testleri ile Granger ve Johansen eşbütünlük analizleri	Reel efektif döviz kuru ile ithalat arasında çift yönlü bir ilişki bulunurken, ihracattan ithalata tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 7 Devam

Yazar / Yıl	Çalışmanın Konusu	Değişkenler	Yöntem / Dönem	Sonuç
Aksu vd., / 2018	Çin ekonomisinin yüksek teknolojik mal üretme ve bunu dünya piyasalarına sunmasını etkileyecek unsurların neler olduğunun belirlenmesidir.	İhracatının GSYH içindeki payı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payı, insani gelişmişlik endeksi, okullaşma oranı, patent sayıları, tasarrufların payı ve kentleşme oranları	Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Philips-Perron birim kök testi (PP) / 1992-2015 Dönemi	Doğrudan yabancı sermaye çekiminin emek-yoğun boyutta kaldığı tespit edilmiş buna rağmen, yüksek teknolojik mal ihracatında bilim ve teknolojiye dayalı yatırımları ile dışa açıklık sürecini sürdürmesinin Çin'in sıçrama trendini besleyeceği sonucuna ulaşılmıştır.
Çakırca-Yüksel / 2018	Türkiye'de uluslararası göçün dış ticaret üzerinde nasıl etkilere sahip olduğunun araştırılmasıdır.	İhracat, ithalat ve toplam ticaret değişkenleri, göç, GSYH, mesafe, döviz kuru ve nüfus	Panel veri analizi / 2013-2016 Dönemi	Uluslararası göçün ihracat, ithalat ve dış ticaret üzerine pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.
Şahin / 2019	ABD ve Çin ticaret savaşlarını, gümrük vergilerindeki değişimler ve bu değişimlerin dünya ekonomisine olan muhtemel etkileri çerçevesinde değerlendirmektir.	Ticari ilişkilerin gelişimi, gümrük vergiler ve ABD'nin korumacılık politikasının sebepleri, gümrük vergisi oranlarındaki artış	Durum değerlendirmesi / 2018	Uluslararası iş birliğinin kurulması durumunda dünya ekonomisinin yavaşlama ihtimali, toplam ticaret hacminin daralma ihtimali ve küresel ticaret sisteminin sürdürülemez olma riskine vurgu yapılmıştır.
Koçoğlu / 2019	Türkiye ekonomisi için mal piyasasının ve ödemeler bilançosu hareketlerinin Mundell-Fleming modelleri temelinde analiz edilmesidir.	Gayri safi yurtiçi hasıla, para arzı, TCMB politika faiz oranı, ithalat, ihracat, kamu harcamaları, nominal döviz kuru oranı, Amerika Birleşik Devletleri (FED) politika faizi	Markov zinciri Monte Carlo (MCMC) simülasyon yöntemi / 2001:1-2018:4 Dönemi	Kamu harcamalarının milli geliri yükseltici etkisinin daraltıcı para politikalarının milli geliri azaltıcı etkisinden büyük olduğu, Pozitif bir para arzı şoku, yurtiçi faiz oranındaki geçici bir düşüşe, fiyatlar genel seviyesinde artışa ve nominal döviz kurunda değer kaybına yol açtığı tespit edilmiştir.
Buzdağlı vd., / 2019	Orta gelir tuzağına düşmeden yüksek gelirli ekonomi konumuna geçebilmek için yükselen ekonomilerde yüksek teknoloji mal üretme kapasitesi ve bu kapasiteye etki eden unsurların araştırılmasıdır.	Eğitim endeksi, yaşam beklentisi endeksi, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin payı, ihracat ve ithalat toplamının payı ve dışa açıklık oranı ile milyon kişi başına düşen patent sayısı	Panel veri analizi / 1996-2016 Dönemi	Yüksek teknoloji mal ihracatının belirleyicileri dışa açıklık ve patent üretebilme kapasitesi olarak belirlenmiştir.
Çetin / 2019	Osmanlı Devleti'nin 1878-1900 dönemi için 15 ticaret partneri ile olan dış ticaretinin belirleyicilerini ortaya çıkarmaktır.	Toplam ticaret hacmi, ekonomik büyüklüğü temsil etmesi için ülkelerin kamu harcamaları, döviz kurları, nüfus ve başkentler arasındaki mesafe	Çekim Modeli / Osmanlı Devleti / 1878-1900 Dönem	Osmanlı Devleti'nin ticarete taraf olan ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığı arttıkça dış ticaretinin azaldığını ve ticaret taraf olan ülkelerin ekonomik büyüklüğü arttıkça ticaret hacminin arttığı belirlenmiştir.
Ketboğa / 2020	Malatya'da dış ticaretin yapısal sorunlarını inceleyerek, bu sorunlara çözüm önerileri sunulması amaçlanmaktadır.	Dış ticaret açığı, kur riski, ödeme şekilleri, ithalata bağımlılık, kur politikaları, Gümrük Birliği anlaşmasının kısıtlayıcı hükümleri, bürokratik engeller, kota ve vergi uygulamaları, nitelikli eleman eksikliği ve finansman sorunu	Varimax Döndürme Tekniği, Bartlett'in Küresellik testi faktör analizi, One Way ANOVA ve Çoklu Doğrusal Regresyon analizleri / Anket Çalışması / 2018 yılı /50 Firma	Özellikle dış ticaretin yapısal sorunlarından; kur riski, ödeme şekilleri, ithalata bağımlılık, kur politikaları, gümrük birliği anlaşmasının kısıtlayıcı hükümleri, bürokratik engeller, kota ve vergi uygulamaları, nitelikli eleman eksikliği, dış ticaret açığı sorununun açık ve baskın olduğu tespit edilmiştir.

Dış ticaretin belirleyicilerine yönelik genel bir değerlendirme yapıldığında; Woahid-Murad (2012) ve Goldar (2013) çalışmalarında ihracat ve ithalatı birlikte ele alarak, reel döviz kuru ve reel gelir ile aralarında uzun dönemli bir ilişki olmasının yanı sıra ithalat ve ihracat kararının birbirine bağımlı olduğunu tespit etmişlerdir. Katsikeas (1998), Durmaz ve Lee (2015) ithalat kararını ele aldıkları çalışmalarında yönetim etkisinin ve toplam tüketimin ithalat politikaları üzerindeki etkilerini vurgulamışlardır. Salomon ve Shaver (2005), Sayavong (2015) ve Saini vd., (2017) ise ihracatı temel aldıkları çalışmalarında yabancı firmalar ve doğrudan yabancı yatırımların ihracat ile etkileşim içerisinde olduğunu vurgulamışlardır. İter (1999) ve Torlak vd., (2007) çalışmalarında firma ölçeğinin ihracat davranışı konusunda kesin bir etkisi olmadığını belirtirken, firmanın içinde bulunduğu coğrafyanın ihracat açısından bir başarı faktörü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bıdırdı (2007), Bayraktutan ve Bıdırdı (2010) Türkiye’de ithalatın belirleyicileri üzerinde yaptıkları çalışmalarında, ithalatın reel döviz kurundan ziyade büyümeye karşı duyarlı olduğunu tespit etmişlerdir. Yapraklı (2010), Mete (2013), Çakırca-Yüksel (2018) ve Ketboğa (2020) dış ticaretin belirleyicileri üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında reel döviz kurunun dış ticaret üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FUTBOLDA DIŞ TİCARETİN BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dış ticaretin ana unsurları olan ithalat ve ihracatın futboldaki belirleyicilerinin Türkiye örneği kapsamında inceleneceği bu bölümde, öncelikle analizlerin amacı ve önemi hakkında bilgi verilecektir. Analizlerin veri seti ve dönemi açıklanacak, uygulanan zaman serisi ve panel veri analizleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra verilerin analizi yapılarak; futbolda ithalatın belirleyicileri Türkiye Süper Lig için zaman serisi ve 4 büyükler için panel veri analiziyle, futbolda ihracatın belirleyicileri ise Türkiye Süper Lig için zaman serisi analizi ile değerlendirilecektir.

3.1. ANALİZLERİN AMACI VE ÖNEMİ

Futbol, küreselleşmeyle birlikte büyük bir endüstri halini almıştır. Futbol kulüpleri arasında futbolcu transfer hareketliliği giderek artarken, yurt dışı ile gerçekleştirilen futbolcu transfer işlemleri neticesinde futbolda ithalat ve ihracat rakamları önemli seviyelere ulaşmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı; Türkiye Süper Lig kulüplerinin futbolcu transfer işlemlerinden kaynaklanan ithalat ve ihracat miktarındaki değişimlerin analiz edilmesiyle, futbolda dış ticaretin belirleyicilerini gerek makroekonomik gerekse futbola özgü değişkenlerle tespit etmektir.

Gerçekleştirilen literatür incelemesinde; birbirinden bağımsız olarak dış ticaretin belirleyicileri ve futbol ekonomisi alanlarında çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen bu iki alanı bir arada ele alan, futbolda dış ticareti inceleyen çalışma sayısının çok az olduğu tespit edilmiştir. Dış ticaretin ve futbola özgü belirleyicilerin, tespit edilen futbolcu ithalat ve ihracat rakamları üzerindeki etkilerinin ölçülmesiyle özgünlük değeri taşıyan çalışma bu yönüyle önem teşkil etmektedir.

3.2. ANALİZLERİN VERİ SETİ VE YÖNTEMİ

Türkiye'nin futbolda ihracat ve ithalatının belirleyicilerinin tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilen zaman serisi analizlerinde, 2001-2002 futbol sezonu yaz transfer dönemi ile 2019-2020 futbol sezonu yaz transfer dönemi aralığında bulunan, yaz ve kış transfer dönemlerinden oluşan toplam 37 transfer dönemi ele alınmıştır. 2001-2002 futbol sezonu yaz transfer döneminin başlangıç olarak seçilmesinin sebebi ise futbolun ekonomik büyümesinin 2000'li yıllardan sonra gerçekleşmesi ve bu dönem öncesindeki ulaşılabilen bağımlı değişken verilerinin analize katılamamasıdır. Zaman serisi analizleri için Türkiye

Süper Lig'in toplam verileri kullanılmıştır. Türkiye Süper Lig'in futbolcu ihracat ve ithalatı bağımlı değişkenlerinin, bağımsız değişkenler olarak ele alınan Türkiye GSYH, Avrupa Birliği GSYH, reel efektif döviz kuru, uygulanan yabancı futbolcu kuralı, Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın uluslararası turnuvalara katılma başarısı göstermesi ve UEFA FFP uygulamalarının yürürlüğe girmesi değişkenleriyle ilişkileri incelenmiştir.

Çalışmada futbol ekonomisine ve dış ticaretin belirleyicilerine yönelik ulusal ve uluslararası veriler kullanılmıştır. Zaman serisi analizinde kullanılan söz konusu verilerin; açıklamaları, analizlerde kullanılan kısaltmaları ve veri kaynakları tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8
Zaman Serisi Analizlerinde Kullanılan Değişkenler

VERİNİN ADI	KISALTMALAR	VERİNİN AÇIKLAMASI	VERİ KAYNAĞI
Futbolcu İhracat Rakamları	LX	Türkiye Süper Lig kulüplerinin futbolcu satış ve kiralama işlemlerinden kaynaklanan ihracat rakamları (Milyon Euro), (Logaritmik)	Transfermarkt
Futbolcu İthalat Rakamları	LM	Türkiye Süper Lig kulüplerinin futbolcu alış ve kiralama işlemlerinden kaynaklanan ithalat rakamları (Milyon Euro), (Logaritmik)	Transfermarkt
Türkiye GSYH	LY	2010 Baz Yıl Düzeltilmemiş Veriler (Milyon Euro), (Logaritmik), Yaz transfer dönemi için ilgili yıldaki dönemin 3. çeyrek ve 4. çeyrek verilerinin toplamı, kış transfer dönemi için ise ilgili yıldaki dönemin 1. çeyrek ve 2. çeyrek verilerinin toplamı kullanılmıştır.	Eurostat
Avrupa Birliği GSYH	LEU	2010 Baz Yıl Düzeltilmemiş Veriler (Milyon Euro), (Logaritmik), Yaz transfer dönemi için ilgili yıldaki dönemin 3. çeyrek ve 4. çeyrek verilerinin toplamı, kış transfer dönemi için ise ilgili yıldaki dönemin 1. çeyrek ve 2. çeyrek verilerinin toplamı kullanılmıştır.	Eurostat
Reel Efektif Döviz Kuru	LE	TÜFE Bazlı (2003=100), 6 aylık veriler esas alınarak hazırlanmıştır. Yaz transfer dönemi için ilgili yıldaki 2. dönem verileri, kış transfer dönemi için ise ilgili yıldaki 1. dönem verileri kullanılmıştır. (Logaritmik)	TCMB EVDS
Uygulanan Yabancı Futbolcu Kuralı	RST	TFF tarafından 2015-2016 futbol sezonunda yürürlüğe koyulan ve hala uygulanmakta olan yabancı futbolcu kuralından önceki ve sonraki dönem karşılaştırması yapılmıştır.	TFF
Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın Uluslararası Turnuvalara Katılma Başarısı Göstermesi	TOUR	Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın Dünya Kupası veya Avrupa Futbol Şampiyonası turnuvalarından herhangi birine katılmadığı turnuvadan bir sonraki turnuvaya kadar olan dönemler ile Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın Dünya Kupası veya Avrupa Futbol Şampiyonası turnuvalarından herhangi birine katıldığı turnuvadan bir sonraki turnuvaya kadar olan dönemler karşılaştırılmıştır.	Transfermarkt
UEFA FFP Uygulamalarının Yürürlüğe Girmesi	FFP	UEFA tarafından Finansal Fair Play kurallarının açıklanmasından önceki ve sonraki dönem karşılaştırılmıştır. UEFA tarafından FFP kurallarının açıklandığı yıl olan 2010 yılı esas alınmıştır.	UEFA

Zaman serisi analizlerinin ardından futbola özgü değişkenler olan kulüp gelirleri, şampiyonluk ve UEFA Şampiyonlar Ligi'ne katılma gibi kulüp bazlı değişkenlerin de incelenebilmesi için panel veri analizi uygulanmıştır. Ancak Türkiye'nin futbolda ihracatçı konumda bulunan bir ülke olmaması neticesinde, futbolcu ihracat rakamlarının çok düşük seviyelerde kalması nedeniyle yalnızca Türkiye'nin futbolcu ithalatındaki belirleyicilerinin tespit edilebilmesi amacıyla gerçekleştirilebilmiştir. Analizde Türkiye Süper Lig'in futbolcu ithalatının büyük kısmını oluşturan ve 4 büyük kulüp olarak nitelendirilen Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor kulüplerinin verileri kullanılmıştır. Kulüplerin futbolcu ithalat rakamları bağımlı değişkeninin, bağımsız değişkenler olarak ele alınan; kulüp gelirleri, reel efektif döviz kuru, uygulanan yabancı futbolcu kuralı, UEFA Şampiyonlar Ligi'ne katılım, Avrupa'dan alınan puan, UEFA ile FFP anlaşması yapılan dönem ve şampiyonluk değişkenleri ile ilişkisi incelenmiştir. Analizde dönem olarak ise; analiz değişkenlerinden olan futbol kulüplerinin elde ettikleri gelirlerin, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'na 2009 yılından itibaren açıklanıyor olması dolayısıyla 2010-2011 futbol sezonu başlangıç olarak alınarak, 2019-2020 futbol sezonuna kadar olan dönem ele alınmıştır.

Panel veri analizinde kullanılan söz konusu verilerin; açıklamaları, analizlerde kullanılan kısaltmaları ve veri kaynakları tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9**Panel Veri Analizlerinde Kullanılan Değişkenler**

VERİNİN ADI	KISALTMALAR	VERİNİN AÇIKLAMASI	VERİ KAYNAĞI
Futbolcu İthalat Rakamları	LM	Dört büyük futbol kulübünün futbolcu alış ve kiralama işlemlerinden kaynaklanan ithalat rakamları (Milyon Euro), (Logaritmik)	Transfermarkt
Kulüp Gelirleri	LY	Kulüp tarafından ilgili sezonda beyan edilen gelir miktarı. Cari dönem verileri esas alınmıştır. TL olarak açıklanan kulüp gelirleri, ilgili yıldaki döviz kuru ile Euro'ya çevrilerek alınmıştır. (Logaritmik)	KAP
Reel Efektif Döviz Kuru	LE	TÜFE Bazlı (2003=100). İlgili sezonu kapsayan yıllardaki ilgili dönemlerin 6 aylık verilerinin ortalaması alınarak hesaplanmıştır. (Logaritmik)	TCMB EVDS
Uygulanan Yabancı Futbolcu Kuralı	RST	TFF tarafından 2015-2016 futbol sezonunda yürürlüğe koyulan ve hala uygulanmakta olan yabancı futbolcu kuralından önceki ve sonraki dönem karşılaştırması yapılmıştır.	TFF
UEFA Şampiyonlar Ligi'ne Katılım	UEFA-C	Kulüplerin ilgili futbol sezonunda UEFA Şampiyonlar Ligi'ne katılıp katılmama durumu karşılaştırılmıştır.	Transfermarkt
Avrupa'dan Alınan Puan	P	Kulüplerin ilgili futbol sezonunda Avrupa'da elde ettikleri puanlar kullanılmıştır.	UEFA
UEFA ile FFP Anlaşması Yapılan Dönem	FFP	Kulüplerin ilgili futbol sezonunda mevcut Finansal Fair Play anlaşmasının bulunup bulunmama durumu karşılaştırılmıştır.	KAP
Şampiyonluk	CHMP	Kulüplerin ilgili futbol sezonunda şampiyonluk kazanıp kazanamama durumu karşılaştırılmıştır.	Transfermarkt

3.2.1. Zaman Serisi Analizi

Bir değişkenin belirli zaman aralıklarındaki ölçümleri sonucu oluşan ardışık gözlem değerlerinin bütünü, zaman serisi şeklinde tanımlanır. Zaman serisi analizlerinde yapılacak olan işlemler serinin durağanlık durumuna göre farklılaşmaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında durağan olmadığı tespit edilen serilerin ilerleyen süreçlerde de bu özelliklerini koruyup korumama durumları eş bütünleşme analizleriyle incelenmektedir (Hamilton, 1994; Kaşali, 2018: 3). Zaman serisi kullanılan çalışmalarda, serilerin durağanlık sınanmasının gerçekleştirilmesi ilk olarak yapılması gereken işlemdir. Durağanlık sınanması yapılmış seriler ile gerçekleştirilen analizlerde ise birbirine benzeyen yönelimler aracılığıyla yüksek R^2 değerleri oluşmakta, seriler arasında sahte regresyon varmış izlenimi oluşmaktadır (Gujarati, 2009: 709).

Zaman serileri rassal bir değişkenin belirli bir süreç boyunca aldığı değerlerin sıralanması sonucu elde edilmektedir. Rassal bir değişkenin zaman içerisinde aldığı değerlerin sıralanması stokastik süreci oluşturur. Stokastik süreç zaman içinde değişim sergilerse, serinin durağan olmadığı kabul edilir. Bu seriler durağan serilerle karşılaştırıldıklarında farklılıklar göstermektedir. Durağan olmayan serilerde uzun dönemli bir ortalama bulunmamaktadır. Bu durum, seride değişen varyans olduğunu ve otokorelasyonun azalarak yok olması gerekirken yok olmadığı anlamına gelmektedir. Seri durağan olmadığına sahte bir desen ve regresyon oluşur. İktisadi zaman serilerinin çoğu durağan sürece sahip değildirler. Bu nedenle belirli bir dönem aralığı boyunca stokastik şekilde değişim sergileyen trend çevresinde dağılım gösterirler. Bu tarz seriler 1. dereceden bütünleşik kabul edilir. Bu durum onların otoregressif yapılarının birim kök barındırdığı anlamına gelir. Böyle durağan olmama sorunu olan serilerde sorun, tüm değişkenlerin birinci dereceden farkları alınarak çözülmektedir (Bentzen ve Engsted, 1993: 10). Eğer seri 1. farkta durağan olursa, o seri 1. derecede bütünleşik seri olarak tanımlanmakta ve “I(1)” şeklinde gösterilmektedir. Fakat durağan olmayan serilerde durağanlaştırmak amacıyla ikinci kere fark alma işlemi gerekebilir. Bu “I(2)” ile gösterilir. Seride durağanlaşmanın sağlanması için “d” kere fark almak gerekirse seri d. dereceden bütünleşiktir ve “I(d)” ile gösterilir. Bu şekilde durağan olmayan seriler farkları alınarak durağan seri haline getirilebilir. Serilerin durağanlığının belirlenmesi amacıyla kullanılan yöntemlerden en yaygın olanı “birim kök testi” yöntemidir (Tarı, 2011: 374-387; Yıldıztan, 2010: 242; Kutlar, 2007: 284; Dikmen, 2012: 309; Uçak vd., 2018: 204; Gujarati, 2009: 709-710).

Durağanlık göstermeyen bütünleşik seriler, zaman serilerinde meydana gelebilecek bir şok etkisinin devamlı olabileceğinin işaretçisidir. Durağanlık gösteren serilerde bir şokun yaşanmasının ardından seri ortalama değerine geri döner. Buna karşılık bütünleşik zaman serileri uzun dönemde dahi şoktan öncesindeki seviyelerine geri dönmezler (Yücel ve Guo, 1994: 36; Uzgören, N. ve Uzgören, E. 2005: 5). Zaman serilerinin durağanlık göstermesi için, ortalamasının ve varyans değerinin zamanla değişim göstermemesi gerekir. Bunun yanı sıra serinin, 2 dönem arasında yer alan kovaryansının, söz konusu kovaryans hesaplanırken esas alınan döneme bağlı olmayıp sadece dönemler arası uzaklığın hesaplanmasıyla da ilişkili olması gerekir (Gujarati, 2009: 709-710; Tuna ve Öztürk 2016: 552). Zaman serilerinin bu yapısı birim kök teorisi çerçevesinde analiz edilirler. Birinci derece bütünleşik olarak tanımlanan birim kök özelliği gösteren zaman serilerinin 1. farkının hesaplanması sonucunda durağanlık sağlanır. Bir zaman serisinin birim kök gösterip göstermediği, genellikle Geliştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perran (PP) testleri ile belirlenir (Dickey ve Fuller, 1981: 72; Nieh ve Yau, 2004: 176; Özer ve Erdoğan, 2006: 99).

Literatürde yoğun olarak ele alınan eşbütünleşme testleri, hata terimini esas alan iki aşamalı Engle Granger (1987) yöntemi ve sistem yaklaşımını esas alan Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) yöntemleridir. Söz konusu yöntem hesaplamalarının uygulanması, modellerde bulunan bütün değişkenlerin düzeyde durağan olmamasına “I(0)” ve 1. farkları alındığı zaman durağan duruma gelmelerine bağlıdır (Pesaran vd., 2001: 289-290). Eşbütünleşme derecelerinde farklılıklar bulunan serilere de eşbütünleşme yöntemini kullanarak analiz yapamama sorununa Pesaran ve Shin (1995)’in ve Pesaran vd. (2001)’nin geliştirdikleri Sınır Test Yaklaşımı çözüm bulmaktadır. Çözümleyici, yenilenmiş bir yöntem olan ARDL (Otoregresif Dağıtılmış Gecikme) yaklaşımı şeklinde tanımlanmıştır (Altıntaş, 2013: 11). Pesaran vd. (2001) tarafından sunulan ARDL yöntemi sayesinde herhangi bir değişkenin düzeyde durağanlaşmış I(0), veya 1. fark alındığında durağanlaşmış I(1) olma durumları fark etmeksizin Sınır Testi analizi kullanılarak değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve kısa dönemli ilişkiler incelenebilmektedir. ARDL yöntemin bir diğer faydası ise hata düzeltme modeli ve klasik eşbütünleşme testlerine kıyasla daha güvenilebilir sonuçlar ortaya koymasındır (Pesaran vd., 2001; Akel ve Gazel, 2014: 21; Uçak vd., 2018: 206).

3.2.2. Panel Veri Analizi

İktisadi değişkenlerde nedensellik ilişkileri incelendiği zaman ekonometrik ve istatistiksel açıdan birbirinden farklı üç veri çeşidi ele alınmaktadır. Bu veriler; zaman serileri, yatay kesit verileri ve panel verilerden oluşmaktadır (Özer ve Çiftçi 2009: 41). Panel veri analizleri zaman serisi analizleri ve yatay kesit verisi analizlerinin eş zamanlı ele alınması sonucu oluşturulan daha fazla veri ve değişkenle aynı anda çalışma avantajı veren analiz yöntemleri olarak uzun kesit verileri, havuzlanmış veriler ya da karma veriler şeklinde tanımlanmaktadır. Bahsedilen bu veriler arasında ince nüanslardan oluşan farklılıklar mevcut olmasına rağmen, panel veriler çok daha geniş kapsama sahiptir. Panel verilere dayanan regresyon modelleri “panel regresyon modelleri” olarak adlandırılır. Panel verinin oluşumunu sağlayan yatay kesit verileri ya da zaman serisi verileri, gözlem sayıları dikkate alınarak farklı isimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Yatay kesit gözlem sayısı, zaman serileri ile kıyaslandığında büyük olduğu gözlemlenirse “kısa panel” olarak isimlendirilir. Eğer zaman serileri gözlem sayısı, yatay kesit serileri ile kıyaslandığında büyük olursa bu veride “uzun panel” olarak isimlendirilir. Bu iki duruma ek olarak, her bir birim eş sayıda zaman serisi gözlemleri barındırması yani yatay kesit her bir zaman diliminde bulunuyorsa “dengeli panel”; bazı zaman serisi gözlemlerinin kayıp değerleri olması yani herhangi bir zaman dilimi için yatay kesit verisi kayıplar barındırıyor “dengesiz panel” olarak isimlendirilir (Tarı, 2011: 374-387; Kantarmacı, 2019: 55). Tatoğlu-Yerdelen (2012: 3-5) panel veriyi; bireylerin, ülkelerin, firmaların ve hane halklarının yatay kesit gözlemlerinin, belirlenmiş bir dönem aralığı esas alınarak birleştirilmesi şeklinde ele almaktadır.

Panel veriler, yatay kesit verilerini ve zaman serilerini birlikte içerdiği için araştırmacılara büyük çalışma kolaylıkları sunmaktadır. Bu tarz verilerde gözlem sayıları ve serbestlik dereceleri artış gösterme eğilimindedir. Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı ilişkisinin azalmasıyla gerçekleştirilen analiz sonuçlarının etkinlik ve güvenilirlikleri artmaktadır. Çeşitli iktisadi sorunlara karşı çözüm üretilmesinde, yatay kesit verileri ve zaman serilerine dayandırılan çalışmalar eksik kalabilmektedir. Bu eksikliğe karşı panel veri çalışmalarının çözüm oluşturması umulmaktadır (Tatoğlu-Yerdelen, 2012: 3-5). Verilerin dışlanması sorununa karşı panel veri analizi, değişken dışlaması yapmaksızın, daha az sapmalı hatta sapmasız tahminlere ulaşılmasını sağlamaktadır (Kennedy, 2006: 355-356). Panel veri analizlerinin avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlar: analizlerin zaman boyutunun kısa olması, analizlerde yatay kesit bağımlılığı sorunun

mevcudiyeti, hata terimlerinde sapma sorunlarının sık görülmesi, verilere ulaşmayla analizlerin modellemesi esnasında model kurma hatalarının yapılması ve seçicilik sorunlarının varlığı şeklindedir (Kantarmacı, 2019: 56).

Panel veri setlerinde yatay kesit özelliği bulunduran değişkenlere birim etki denilirken, dikey kesit diğer bir değişle zaman özellikleri bulunduran değişkenlere zaman etkisi denilmektedir. Açıklayıcı değişkenler ve hata terimi arasında korelasyonun mevcut olması içsellik olarak kabul edilirken, açıklayıcı değişkenler ve hata teriminin korelasyonlu olmaması dışsallık olarak kabul edilmektedir. Küresel gelişmeler ülkelerarasındaki iletişimi artırmıştır. Bu durum panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığıyla ilişkilendirilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı bulunduğu gerçekleştirilen analizlerin güvenilebilir sonuçlar sunması umulmamalıdır. Böyle bir durumun mevcudiyetini analiz eden testlerde vardır (Tatoğlu-Yerdelen, 2012 :5-7).

Panel veri analizinde eğer yatay kesit bağımlılığının varlığı reddedilirse bu durumda 1. nesil birim kök testleri kullanılabilir. Bunun yanı sıra eğer panel verilerin yatay kesit bağımlılığının varlığı söz konusuysa 2. nesil birim kök testlerinin kullanılması tutarlılığı, etkinliği ve gücü artmış tahminler yapılmasına olanak sağlar. Kesitler arasında korelasyon bulunmuyorsa 1. nesil panel birim testleri ele alınmaktadır. Kesitler arasında eğer ilişki varsa 2 nesil panel birim kök testleri ele alınmaktadır. 1. nesil panel birim kök testleri, Levin ve Lin, Harris ve Tzavalis, Maddala ve Wu'nun Fisher ADF, Breitung, Hadri, Lin ve Chu, Im Pesaran ve Shin'in IPS, Fisher Phillips ve Perron'un Choi testlerinden oluşmasına karşılık, 2. nesil panel birim kök testleri Pesaran, Bai ve Ng, Phillips ve Sul ve Moon, Perron testlerinden oluşmaktadır. Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılacak testler ise Pesaran testi, Breusch-Pagan testi ve Pesaran bağımlılığını analiz eden tahmincilerdir (Çınar, 2010: 394; Kantarmacı, 2019: 65).

3.3. VERİLERİN ANALİZİ

Elde edilen veriler; Türkiye Süper Lig kulüplerinin ithalat ve ihracatının belirleyicilerinin zaman serisi analizi ile değerlendirilmesi ve 4 büyük kulübün ithalatının belirleyicilerinin panel veri analizi ile değerlendirilmesi şeklinde ele alınarak analiz edilmiştir.

3.3.1. Futbolda İthalat ve İhracatın Belirleyicilerinin Zaman Serisi Analizi ile Değerlendirilmesi

Futbolcu ithalat ve ihracatı bağımlı değişkenler olarak ele alınarak zaman serisi analizi ile dış ticaretin belirleyicileri gözlemlenmiştir. Analizlerde bağımlı değişkenler olan ihracat ve ithalat için, Türkiye Süper Lig’de mücadele eden futbol kulüplerinin futbolcu transfer rakamları, uluslararası kabul gören “Transfermarkt” internet sitesinden elde edilmiş ve Türkiye Süper Lig futbol kulüplerinin verileri tek bir havuzmuş gibi ele alınarak, belirlenen toplam ihracat ve ithalat rakamları kullanılmıştır. Türkiye’nin 2001-2019 yılları arasındaki futboldaki dış ticaretinin belirleyicilerini tespit etmek amacıyla uygulanacak analizlerdeki model seçiminin belirlenmesi için ilk olarak değişkenlere birim kök testleri uygulanmıştır. Elde edilen analiz sonuçları incelenerek testin devamı için karar vermek amacıyla değerlendirmeler yapılmıştır. Ek-1’de yer alan birim kök testleri incelendiğinde, analizlerde yer alan LM, LX ve LY değişkenlerinin PP test sonuçlarına göre %1 önem seviyesinde düzeyde durağan oldukları ve Ek-2’deki grafiklerle incelendikleri zaman bu üç değişkenin trend içeren bir durağanlığa sahip olduğu görülmektedir. LEU değişkeninin %10 önem seviyesinde trend içeren düzeyde durağanlığa sahip olduğu gözlemlenirken, LE değişkenininin 1. farkta durağan olduğu görülmektedir. Aynı değişkenler ADF testi açısından ele alındığında sadece LX değişkenininin %1 önem seviyesinde trend içererek düzeyde durağan olduğu, diğer değişkenlerin ise 1. farkta durağan oldukları gözlemlenmiştir. Analizde kullanılacak verilerin tümünün $I(0)$ yani düzeyde durağan olması halinde sıradan en küçük kareler yapılabilecekken, hepsinin $I(1)$ yani 1. farkta durağan olması halinde ise eş bütünleşme analizi yapılabilirdi. Fakat verilerin bir kısmının düzeyde durağan, bir kısmının ise 1. farkta durağan olmasından dolayı belirleyicilerin analizlerinde ARDL yöntemiyle uzun dönem ilişkilerin belirlenmesine ve devamında hata düzeltme modelleriyle bu ilişkilerdeki kısa dönem dinamiklerin gözlemlenmesine karar verilmiştir. Analizlerde döviz kuru değişkeni olarak reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Bir birim ülke parasının diğer bir ülke parası cinsinden fiyatı, döviz kuru olarak adlandırılmaktadır. Nominal efektif döviz kuru Türkiye’nin dış ticaretinde büyük pay sahibi olan ülkelerin para birimlerinden oluşan sepete göre, Türk lirasının ağırlıklı ortalama değeridir. Ağırlıklar ikili ticaret akımlarının kullanılmasıyla belirlenmektedir. Nominal efektif döviz kurundaki nispi fiyat etkilerinin arındırılması ile elde edilen değer ise reel efektif döviz kurudur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından hesaplanan reel efektif döviz kuru endeksleri, Türkiye’nin fiyat

düzeylerinin dış ticaret yapılan ülkelerin fiyat düzeylerine oranının ağırlıklı geometrik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır (TCMB, 2020a).

Analizlerde reel efektif döviz kurunun tercih edilme sebebi ise değişkenlerin çoğunluğunun cari değerler içermesidir. Zaman serisi analizleri kullanılarak elde edilen sonuçlar öncelikle ihracat için daha sonra da ithalat için ayrı ayrı tablolaştırılmıştır. Tablolar ve yorumlamalarına aşağıda alt başlıklar halinde yer verilmiştir.

İhracat İçin Zaman Serisi Analizleri

Tablo 10
İhracat İçin Zaman Serisi Tahmin Sonuçları

Kısa Dönem			Uzun Dönem		
Değişken	Katsayı	t-değeri	Değişken	Katsayı	t-değeri
D(LEU)	0.817	0.0590	LEU	28.793***	2.941
D(LEU(-1))	-31.449**	-2.386	LE	-0.925	-0.573
D(LE)	-1.215	-0.564	FFP	0.769**	2.034
D(FFP)	1.010**	2.164	RST	0.784**	2.316
D(RST)	1.030**	2.456	TOUR	-0.377**	-2.203
D(TOUR)	-0.495**	-2.213	C	-191.870***	-2.895
D(@TREND))	-0.135***	-2.816	@TREND	-0.103***	-2.652
CointEq(-1)	-1.313***	-9.016			
Analizlerin İstatistiksel Test Sonuçları					
Model			ARDL(1, 2, 0)		
ARDL Bounds Test (F İstatistiği)			29.564***		
Jarque-Bera Normallik Testi			1.232(n0)		
Breusch-Godfrey LM Testi			0.905(n0)		
Not: (***) 1% önem seviyesinde anlamlı olmak; (**) 5% önem seviyesinde anlamlı olmak; (*) 10% önem seviyesinde anlamlı olmak ve (n0) ise anlamlı olmama durumunu temsil etmektedir.					

İhracat için zaman serisi tahmin sonuçlarının yer aldığı tablo 10'da; uygun gecikmeleri içermekte olan analizin tahmini amacıyla ARDL yöntemi kullanılarak, Schwarz Bilgi Kriteri'ne uygun gecikmelerin tahmini yapılmıştır. ARDL Bounds Test sonucunda hesaplanmış olan F değerinin kritik değerden büyük olması durumunda, uzun dönemde analizdeki değişkenlerin ilişkisiz olduğu hipotezi reddedilerek, söz konusu değişkenlerin

arasında uzun dönemli eş bütünleşik bir ilişkinin varlığından söz edilebilir (Pesaran vd., 2001: 290; Türkmen, 2018: 99). Yapılan analiz neticesinde Bounds Test sonucunun %1 kritik değerden büyük olduğu gözlemlenmiştir. Yani değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşik bir ilişki mevcuttur. Hata terimlerinin normal dağıldığı ve otokorelasyon veya seri korelasyon problemi göstermediği Jarque-Bera Normallik ve Breusch-Godfrey LM testleriyle görülmektedir. Ayrıca değişkenlerin trend içerdiği gözlemlendiğinden analize trend değişkeni de katılmıştır. Tespit edilen sonuçlara göre değişkenlerin kısa ve uzun dönemlerdeki ilişkileri incelendiğinde:

- Kısa dönemde dış pazar büyüklüğünü temsil eden Avrupa Birliği GSYH D(LEU) ile bağımlı değişken olan ihracat (LX) arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuş, yani bu değişkende yaşanacak bir artışın futbolcu ihracatını da artıracığı tespit edilmiş ancak bu ilişkinin istatistiki bakımdan anlamlı olmadığı görülmüştür. Her ne kadar anlamlı bir ilişki göstermese de ilişkinin yönü açısından değişkenler arasında kısa dönem ilişkisi işaret etmektedir. Uzun dönemde ise %1 önem seviyesinde Avrupa Birliği GSYH (LEU) ile LX arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki mevcuttur. Diğer değişkenler sabitken LEU'daki %1'lik değişim LX üzerinde %28,79'lük pozitif etkiye neden olmaktadır. Bu sonuca göre uzun dönemde Avrupa Birliği GSYH'de yaşanacak bir artış futbolcu ihracatında da artışa sebep olmaktadır. Kısa ve uzun dönemdeki bu ilişki yurt dışı gelir ile ihracat arasındaki pozitif ilişkinin varlığını kabul eden teorik beklentiye uygun olarak, 2. bölümdeki Ayhan (2016) ve Ünsal (2017)'nin çalışmasıyla tespit ettiği ilişkiyi destekler niteliktedir. D(LEU) değişkeninin bir önceki dönem değerini temsil eden D(LEU(-1)) ile LX arasında %5 önem seviyesinde negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu ve bu ilişkinin istatistiki bakımdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer değişkenler sabitken D(LEU)'da yaşanan %1'lik artış LX üzerinde %31,44 azalmaya sebep olmaktadır. Kısa dönem için Avrupa Birliği GSYH'nin bir önceki döneminde yaşanan bir artış Türkiye Süper Lig'in ihracatı üzerinde negatif bir etkiye sebep olmaktadır. Yaz ve kış dönemini ayrı ayrı içeren veri setine göre, gecikmeli değerlerin ihracatı artırmak yerine azaltıcı etki oluşturduğu görülmektedir. AB'nin gelir artışlarına rağmen, yaz dönemi gelir artışının kış döneminde, kış dönemi gelir artışının ise yaz döneminde gerçekleşen futbolcu ihracatları üzerinde

azaltıcı etki oluşturduğu ve dolayısıyla AB'nin dönemsel gelir artışlarının Türkiye Süper Lig'in futbolcu ihracatını negatif yönde etkilediği gözlenmiştir.

- Hem kısa hem de uzun dönemde reel efektif döviz kuru (D(LE) ve LE) değişkeni ile LX arasında negatif yönlü ilişki bulunmuş, yani bu değişkendeki bir artışın futbolcu ihracatını azalttığı tespit edilmiş olmasına rağmen, bu ilişkinin istatistiki bakımdan anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Ancak bu sonuçlara göre anlamlı bir ilişki bulunamamış olsa da ilişkinin yönü açısından değişkenler arasında kısa ve uzun dönemdeki ilişkiyi işaret etmektedir. Reel efektif döviz kurundaki artışlar nominaldeki değişimin aksine TL'nin reel olarak değer kazandığını, diğer bir ifadeyle Türkiye'de üretilen malların yabancı mallar cinsinden fiyatının arttığını göstermektedir.¹ Dolayısıyla TL'nin reel olarak değer kazanmasının ihracatı azaltıcı etkisi, 2. bölümde yer alan Kızıltan (1996), Woahid-Murad (2012) ve Sayavong (2015) çalışmalarını destekler şekilde, teoriye uygun bir etki gösterir. Analiz sonuçlarına göre teoriye uygun olarak reel efektif döviz kurunda yaşanacak herhangi bir artışın Türkiye Süper Lig'in ihracatında azalmaya sebep olduğu görülmektedir.
- Kısa ve uzun dönemde Finansal Fair Play kuralları (D(FFP) ve FFP) ile LX arasında %5 önem seviyesinde pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde diğer değişkenler sabitken D(FFP)'de yaşanan 1 birimlik artış LX üzerinde 1,01 birimlik artışa sebep olmaktadır. Uzun dönemde ise değişkenler sabitken FFP'de yaşanan 1 birimlik artış LX'de 0,76 birimlik artış oluşturmaktadır. Bu sonuçlara göre FFP değişkeni Türkiye Süper Lig'in ihracatına hem kısa hem de uzun dönemde olumlu katkı sağlamıştır. Peeters ve Szymanski (2012), Flanagan (2013) ve Schubert vd., (2016) çalışmalarında, FFP'nin gelir-gider dengesini oluşturarak, finansal

¹ Analizde kullanılan reel kur hesaplaması temelde aşağıda yer alan formüle dayanmaktadır.

$$R = P / eP^*$$

Denklemden bulunan “R” reel döviz kuru, “P” ulusal fiyat düzeyi, “e” nominal kur ve “P*” yabancı ülke fiyat düzeyini ifade etmektedir. Dolayısıyla reel kurdaki artışlar TL'nin reel değerinin arttığını, reel kurdaki azalmalar ise TL'nin reel değerinin düştüğünü ifade etmektedir (TCMB, 2020b).

Bu nedenle reel efektif kur ile nominal kur ters ilişki göstermektedir. İkisi arasındaki ters ilişki de Ek-3'te yer alan grafikte görülmektedir.

istikrarın sağlanmasında etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar Türkiye Süper Lig için ulaşılan sonuçları desteklemektedir. FFP kuralı ile birlikte transferlerde al-sat dengesinin sağlanma zorunluluğunun getirilmesi, futbol kulüplerini futbolcu transferi yapabilmek için futbolcu satışı gerçekleştirmek zorunda bırakmıştır. Dolayısıyla bu kural nedeniyle kulüpler futbolcu satışı gerçekleştirmeden futbolcu transferi yapamayacağı için futbolcu ihracatları pozitif yönde etkilenmiştir.

- Hem kısa hem de uzun dönemde yabancı futbolcu sınırlaması kuralı (D(RST) ve RST) ile LX arasında %5 önem seviyesinde pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Kısa dönemde diğer değişkenler sabitken D(RST)'de yaşanan 1 birimlik artış LX üzerinde 1,03 birimlik artışa yol açmıştır. Uzun dönemde ise diğer değişkenler sabitken RST'de yaşanan 1 birim artış LX'de 0,78 birim artışa sebep olmaktadır. Bu sonuçlara göre uygulanan yabancı futbolcu kuralının Türkiye Süper Lig'in ihracatını kısa ve uzun dönemde olumlu etkilediği görülmektedir. Sınırlamanın kaldırılmasıyla birlikte kulüplerin yerli futbolcu oynatma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Bu durum neticesinde talep fazlalığı nedeniyle yüksek ücretler alan yerli futbolcuların, bu kuralın ardından talepte yaşanan azalmayla birlikte ücretlerinde düşüşler meydana gelmiştir. Ücretlerdeki normalleşmeyle birlikte yerli futbolcular uluslararası rekabete dahil olarak Avrupa'ya transfer olmaya başlamışlardır. Uygulanmakta olan kuralın arz-talep dengesini sağlaması sebebiyle futbolcu ihracatını artırdığı söylenebilecektir.
- Hem kısa hem de uzun dönemde Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın uluslararası turnuvalara katılma başarısı göstermesi (D(TOUR) ve TOUR) ile LX arasında %5 önem seviyesinde negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde diğer değişkenler sabitken D(TOUR)'da yaşanan 1 birimlik artış LX üzerinde 0,49 birimlik azalmaya neden olmaktadır. Uzun dönemde ise diğer değişkenler sabitken TOUR'da yaşanan 1 birim artış LX üzerinde 0,37 birim azalmaya yol açtığı görülmektedir. Turnuvaya katılma başarısı göstermenin ihracat rakamları üzerinde olumlu etki oluşturması beklenirken elde edilen sonuçlara göre Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesi Türkiye Süper Lig'in ihracatına kısa ve uzun dönemde olumsuz etki oluşturmuştur. Bu durumu sebebinin ise turnuvalara

sürekli katılım başarısının gösterilememesi olduğu düşünülebilecektir. Bunun yanı sıra katılım gösterilen turnuvalardaki takım başarısının yanı sıra gösterilen bireysel performans yüksekliği de futbolcu ihracat miktarını etkileyen bir diğer faktördür. Ancak daha önceki dönemlerde uygulanmış olan yabancı futbolcu sınırlamalarından dolayı başarılı yerli futbolcuların, yurt dışına transfer olmak yerine yurt içindeki büyük kulüplere transfer olmayı tercih etmelerinin de bu durum üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

- Hata düzeltme modeliyle kısa dönemli ilişkilerin ihracat için bulguları incelendiğinde, hata düzeltme katsayısı (CointEq(-1)) negatif yönlü ve istatistiki olarak %1 önem seviyesinde anlamlıdır. Katsayının negatif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı olması, kısa dönemde oluşan dengeden uzaklaşma durumlarının, uzun dönem için tekrar dengeye yöneldiğini gösterir. -1,31 olan katsayı tahmin değeri ise kısa dönemde oluşan şokların, %131 hızla dalgalı olarak uzun dönemde denge durumuna ulaştığını gösterir.

İhracatın belirleyicilerinin tespiti için yapılan analizler sonucunda futbolda ihracatın belirleyicileri olarak, kısa dönemde Avrupa Birliği GSYH'nin bir önceki dönem değeri (-), uzun dönemde Avrupa Birliği GSYH (+), hem uzun hem kısa dönemde ise Finansal Fair Play kuralları (+), uygulanan yabancı futbolcu kuralları (+), Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesi (-) değişkenleri belirlenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre değişkenlerin Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri incelendiğinde; kısa dönemde Avrupa Birliği GSYH'nin bir önceki dönem değeri futbolcu ihracatını azaltarak, Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Uzun dönemde Avrupa Birliği GSYH ihracatı artırıcı etkisinden dolayı, Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Hem uzun hem kısa dönemde ise Finansal Fair Play kuralları ve uygulanan yabancı futbolcu kuralları futbolcu ihracatını artırmasından dolayı Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etkisi belirlenmişken, Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesi futbolcu ihracatını azaltıcı etki oluşturması sebebiyle Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur.

İthalat İçin Zaman Serisi Analizleri

Tablo 11
İthalat İçin Zaman Serisi Sonuçları

Kısa Dönem			Uzun Dönem		
Değişken	Katsayı	t-değeri	Değişken	Katsayı	t-değeri
D(LM(-1))	0.523***	3.146	LY	-6.974*	-1.724
D(LY)	4.010	1.187	LE	3.657**	3.243
D(LY(-1))	-9.864***	-2.970	RST	-0.082	-0.639
D(LY(-2))	6.914*	1.690	FFP	-0.471	-1.391
D(LY(-3))	8.593	1.448	C	29.678	1.506
D(LE)	1.214	0.794	@TREND	0.134**	2.103
D(LE(-1))	-4.145***	-2.673			
D(RST)	-0.118	-0.618			
D(FFP)	-0.677	-1.373			
D(@TREND)	0.192**	2.041			
CointEq(-1)	-1.437***	-6.343			
Analizlerin İstatistiksel Test Sonuçları					
Model			ARDL (2, 4, 2)		
ARDL Bounds Test (F İstatistiği)			14.799***		
Jarque-Bera Normallik Testi			3.004(n0)		
Breusch-Godfrey LM Testi			0.458 (n0)		
Not: (***) 1% önem seviyesinde anlamlı olmak; (**) 5% önem seviyesinde anlamlı olmak; (*) 10% önem seviyesinde anlamlı olmak ve (n0) ise anlamlı olmama durumunu temsil etmektedir.					

İthalat için zaman serisi tahmin sonuçlarının yer aldığı tablo 11’de; ihracat için uygulandığı gibi uygun gecikmeleri içermekte olan analizin tahmini amacıyla ARDL yöntemi kullanılarak, Schwarz bilgi kriterine uygun gecikmelerin tahmini yapılmıştır. Yapılan analizde Bounds test sonucunun %1 kritik değerden büyük olduğu, değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşik bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. İhracatta olduğu gibi ithalat için de yapılan testler sonucunda hata terimlerinin normal dağıldığı ve otokorelasyon veya seri korelasyon problemi göstermediği görülmüştür. Değişkenlerin trend içerdiği gözlemlendiğinden analize trend değişkeni de katılmıştır. Belirlenen sonuçlara göre değişkenlerin kısa ve uzun dönemlerdeki ilişkileri incelendiğinde:

- Kısa dönemde bir önceki dönem ithalat miktarını gösteren $D(LM(-1))$ ile bağımlı değişken olan ithalat (LM) arasında %1 önem seviyesinde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer değişkenler sabitken $D(LM(-1))$ 'de yaşanan %1'lik artışın LM üzerinde %0,52'lik bir artışa sebep olduğu gözlenmektedir. Bu sonuca göre Türkiye Süper Lig'in ithalatında bir önceki dönemin ithalat miktarının pozitif etki oluşturduğu görülmektedir. Bu sonuç Türkiye'ye gelen yabancı futbolcuların yeni futbolculara referans olduğunu ve kulüplerinden memnun olan futbolcuların başka futbolcuların transferlerine aracı olmalarını ifade edebilmektedir.
- İç pazar büyüklüğünü temsil eden Türkiye GSYH'nin kısa dönemde $D(LY)$ ile LM arasında pozitif yönlü ilişki bulunmasına, yani bu değişkendeki bir artışın futbolcu ithalatını da artırdığı tespit edilmesine rağmen, bu ilişkinin istatistiki bakımdan anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre anlamlı bir ilişki bulunamamış olsa da ilişkinin yönü değişkenler arasında kısa dönemdeki ilişkiyi işaret etmektedir. Uzun dönemde ise %10 önem seviyesinde Türkiye GSYH (LY) ile LM arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Diğer değişkenler sabitken bu değişkende yaşanan %1 artış, LM'de %6,97 azalmaya sebep olmuştur. Ünsal (2017) çalışmasında belirtilen, GSYH'de bir artış yaşandığında ithalatta da artış gerçekleşeceği teorik beklentisine ters olarak, uzun dönemde negatif bir etkinin varlığı tespit edilmiştir. Gelir artışının dış pazardan ziyade yerli futbolculara yönelttiği görülmektedir. Bu da uzun yıllar uygulanan yabancı futbolcu sınırlamalarının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilecektir. Yabancı futbolcu kısıtlamalarından dolayı kulüpler artan gelirlerini yurt dışı transferler yerine mecburi yerli oynatma zorunluluğundan dolayı yüksek fiyat düzeyine sahip olan iç piyasada kullanmışlardır. Bu durum paranın ülke içerisinde kalması bakımından olumlu etki oluştururken, kulüplerin gelir kaynaklarını verimli kullanması bakımından olumsuzluklar barındırmaktadır.
- Kısa dönemde Türkiye GSYH'nin bir önceki dönemini temsil eden $D(LY(-1))$ ile LM arasında %1 önem seviyesinde negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer değişkenler sabitken bu değişkende yaşanan %1 artış, LM'de %9,86 azalmaya sebep olmuştur.

Türkiye Süper Lig'in ithalatında bir önceki dönem Türkiye GSYH'nin olumsuz etki oluşturduğu görülmektedir. Bu sonuç Türkiye'de hem ara hem de yaz dönemi transferlerinde iç piyasanın daha çok tercih edildiğini göstermektedir. Kısa dönemde Türkiye GSYH'nin iki önceki dönemini temsil eden $D(LY(-2))$ ile LM arasında %10 önem seviyesinde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer değişkenler sabitken bu değişkende yaşanan %1 artış, LM'de %6,91 artış oluşturmuştur. Bu sonuçlara göre ithalatın gelirden pozitif yönde etkilenmesi için en az iki dönemlik bir gecikmenin olması gerekmekte, yani bir önceki yılın geliri olumlu etki oluşturmaktadır. Kısa dönemde Türkiye GSYH'nin üç önceki dönemini temsil eden $D(LY(-3))$ ile LM arasında pozitif yönlü bir ilişki olmasına, yani bu değişkendeki bir artışın futbolcu ithalatını artırdığı tespit edilmesine rağmen bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Her ne kadar anlamlı bir ilişki bulunamamış olsa da ilişkinin yönü değişkenler arasında bulunan kısa dönemdeki ilişkiyi işaret etmektedir.

- Kısa dönemde reel efektif döviz kuru $D(LE)$ ile LM arasında pozitif yönlü bir ilişki olmasına, yani bu değişkendeki bir artışının futbolun ithalatını artırdığı tespit edilmesine rağmen, bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Uzun dönemde ise reel efektif döviz kuru (LE) ile LM arasında %5 önem seviyesinde pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer değişkenler sabitken bu değişkende yaşanan %1 artış, LM'de %3,65 artış oluşturmuştur. Reel efektif döviz kurundaki artış, yani TL'nin reel olarak değer kazanması, ikinci bölümde yer alan Bayraktutan ve Bıdırdı (2010) ile Karaş, G. ve Karaş, E. (2017)'nin çalışmalarındaki, ithalat ile reel efektif döviz kuru arasında ilişki bulunduğu teorisine uygun bir etki gösterir. Analiz sonuçlarına göre kısa dönemde doğru yönlü bir ilişki bulunan değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış, uzun dönemde ise değişkenler arasında doğru yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kısa dönemde reel efektif döviz kurunun bir önceki dönem değerini temsil eden $D(LE(-1))$ ile LM arasında %1 önem seviyesinde negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer değişkenler sabitken bu değişkende yaşanan %1 artış, LM' de %4,14 azalmaya sebep olmuştur. Bu sonuca göre kısa dönemde bir önceki dönem reel efektif döviz

kurunun Türkiye Süper Lig'in ithalatı üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu görülmektedir.

- Hem kısa hem de uzun dönemde yabancı futbolcu sınırlaması kuralı (D(RST) ve RST) ile LM arasında negatif yönlü bir ilişki olmasına, yani bu değişkendeki bir artışın futbolun ithalatında azalmaya sebep olduğunun tespit edilmesine rağmen, bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre anlamlı bir ilişki bulunamamış olsa da ilişkinin yönü değişkenler arasında kısa ve uzun dönemdeki ilişkiyi işaret etmektedir.
- Hem kısa hem de uzun dönemde Finansal Fair Play kuralları (D(FFP) ve FFP) ile LM arasında negatif yönlü bir ilişki olmasına, yani bu değişkendeki bir artışın futbolun ithalatında azalmaya sebep olduğunun tespit edilmesine rağmen, bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre anlamlı bir ilişki bulunamamış olsa da ilişkinin yönü değişkenler arasında kısa ve uzun dönemdeki ilişkiyi işaret etmektedir.
- Hata düzeltme modeliyle kısa dönemli ilişkilerin ithalat için bulguları incelendiğinde, hata düzeltme katsayısı (CointEq(-1)) negatif yönlü ve istatistiki olarak %1 önem seviyesinde anlamlıdır. Katsayının negatif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı olması, kısa dönemde oluşan dengeden uzaklaşma durumlarının, uzun dönem için tekrar dengeye yöneldiğini gösterir. -1,43 olan katsayı tahmin değeri ise kısa dönemde oluşan şokların, %143 hızla dalgalı olarak uzun dönemde denge durumuna ulaştığını gösterir.

İthalatın belirleyicilerinin tespit edilmesi için yapılan zaman serisi analizleri sonucunda futbolda ithalatın belirleyicileri olarak, kısa dönemde; bir önceki dönem ithalat miktarı (+), Türkiye GSYH'nin bir önceki dönem değeri (-), Türkiye GSYH'nin iki önceki dönem değeri (+), reel efektif döviz kurunun bir önceki dönem değeri (-) ve uzun dönemde ise Türkiye GSYH miktarı (-), reel efektif döviz kuru (+) değişkenleri belirlenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre değişkenlerin Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri incelendiğinde ise; kısa dönemde Türkiye GSYH'nin bir önceki dönem değeri ve reel efektif döviz kurunun bir önceki dönem değerinin futbolcu ithalatını azaltarak Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu görülmektedir. Bir önceki dönem ithalat miktarı ve Türkiye GSYH'nin iki önceki dönem değerinin ise futbolcu ithalatını artırarak Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış

ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki oluşturduğu belirlenmiştir. Uzun dönemde ise Türkiye GSYH miktarı ithalatı azaltarak Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etki oluşturmuşken, reel efektif döviz kurunun ithalatı artırması dolayısıyla Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır.

Uygulanan her iki zaman serisi analizi bir arada değerlendirildiğinde; Türkiye GSYH, Avrupa Birliği GSYH, reel efektif döviz kuru, Finansal Fair Play kuralları, uygulanan yabancı futbolcu kuralları, Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesi ve bir önceki dönemin ithalat miktarı futbolda dış ticaretin belirleyicileri olarak tespit edilmiştir.

3.3.2. Futbolda İthalatın Belirleyicilerinin Panel Veri Analizi ile Değerlendirilmesi

Futbola özgü değişkenler olan kulüp gelirleri, şampiyonluk ve UEFA Şampiyonlar Ligi'ne katılma gibi kulüp bazlı değişkenlerin de incelenebilmesi için futbolcu ithalatı bağımlı değişken olarak ele alınarak, panel veri analizi ile Türkiye'nin futboldaki dış ticaretinin belirleyicileri gözlemlenmiştir. Analizde bağımlı değişken ithalat verileri için Türkiye'nin dört büyük kulübü olarak adlandırılan Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor'un futbolcu transfer rakamları, uluslararası kabul gören "Transfermarkt" internet sitesinden elde edilen futbolcu ithalat rakamları kullanılmıştır. Analiz için dört büyük kulübün seçilme nedeni ise bağımlı değişken olan ithalatın büyük bir kısmının bu kulüpler tarafından gerçekleştiriliyor olmasıdır. Türkiye'nin 2010-2020 yılları arasında futboldaki dış ticaretinin belirleyicilerini tespit etmek için uygulanacak analizlerdeki model seçiminin belirlenmesi için ilk olarak değişkenlere Panel EGLS, Hausman, Breusch-Pagan ve Jarque-Bera Normallik testleri uygulanmıştır. Ancak Ek-4'te yer alan sonuçlardan da anlaşılacağı gibi yatay kesit bağımlılıklarının ekonometrinin temel varsayımlarına doğru tepki vermemesinden dolayı daha sonra değişkenler dirençli tahminciler (robust değişkenler) ile tahmin edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar neticesinde farklı modeller belirlenerek analizin değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Panel veri analizinde değişkenlerin rassal veya sabit etkilerinin ölçülmesi için Hausman testi kullanılmaktadır. Bu testin yapılabilmesi için ise analizlerin rassal olarak test edilmesi gerekmektedir. Rassal modellerin tahmin edilebilmesi için değişken sayısı yatay kesit sayısına eşit veya ondan az olmalıdır. Bu nedenle tahminler yapılırken dört değişkenden fazla kullanılmayacak şekilde modeller tahmin edilmiştir.

Tablo 12
Dirençli Tahminciler Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Değişkenler	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
LE	1.288*	1.267	1.331*	1.383*	1.252	1.169
LY	0.511**	0.509**	0.607**	0.544**	0.510**	0.455*
RST	-	-0.005	-	-	-	-
UEFA-C	-	-	-0.134	-	-	-
P	-	-	-	-0.002	-	-
FFP	-	-	-	-	-0.012	-
CHMP	-	-	-	-	-	0.068
R² değerleri	0.098	0.097	0.113	0.097	0.096	0.102
Not: (***) 1% önem seviyesinde anlamlı olmak; (**) 5% önem seviyesinde anlamlı olmak; (*) 10% önem seviyesinde anlamlı olmak durumlarını temsil etmektedir.						

Modeller incelendiğinde; reel efektif döviz kuru (LE) ve kulüp gelirleri (LY) ile ithalat (LM) arasında genel olarak pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Gelir ve reel efektif döviz kuru ile ithalat arasında iktisadi olarak pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu bilinmektedir. Söz konusu modeldeki sonuçlara göre bu değişkenlerin ithalat üzerindeki etkilerinin pozitif yönlü olduğu görülmektedir. İthalat ile futbola özgü değişkenler olan yabancı futbolcu sınırlaması kuralının (RST), Şampiyonlar Ligi'ne katılma (UEFA-C), Avrupa'dan alınan puan (P), Finansal Fair Play kuralları (FFP) arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmasına, yani bu değişkenlerdeki bir artışın futbolcu ithalatında azalmaya sebep olduğu tespit edilmesine rağmen, bu değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Şampiyonluk (CHMP) değişkeni ile ise pozitif yönlü bir ilişki olmasına, yani bu değişkendeki bir artışın ithalatı artırdığı tespit edilmesine rağmen, bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre anlamlı bir ilişki bulunamamış olsa da ilişkinin yönü değişkenler arasındaki ilişkiyi işaret etmektedir.

İthalatın belirleyicilerinin tespiti için yapılan panel veri analizleri sonucunda futbolda ithalatın belirleyicileri olarak, reel efektif döviz kuru (+) ve kulüp gelirleri (+) tespit edilmiştir. Kulüp gelirlerinde yaşanan artışlar ve nominaldeki değişimin aksine, yerli paranın değerinde gerçekleşen artışları temsil eden reel efektif döviz kuru artışları, futbolcu ithalatın artmasına sebep olarak Türkiye'nin futboldaki dış ticaret dengesini olumsuz etkilemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Futbol; 1866 yılında İngiltere’de gerçekleşen ilk resmi karşılaşmadan beri bilinilirliğini artıran, milyonlarca insanı ardından sürükleyen ve 1990’lı yıllardan itibaren kendi ekonomik değerlerini ortaya çıkararak pek çok sektöre doğrudan etki eden çok büyük bir endüstri durumuna gelmiştir. Küreselleşme ve futbol kulüplerinin şirketleşmesiyle birlikte futbolcu ithalat ve ihracatlarında büyük artışlar yaşanmıştır. Bu artışların sonucunda dış ticaret rakamlarının önemli seviyelere çıkması, futbolda ekonomi yönetiminin önemini gidererek artırarak, futboldaki dış ticaret işlemlerinin analiz edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Dış ticaretin belirleyicileri ve futbol ekonomisi alanlarını bir arada ele almasıyla önem teşkil eden çalışmada, Türkiye Süper Lig kulüplerinin futbolcu transfer işlemlerinden kaynaklanan ithalat ve ihracat miktarlarındaki değişimlerin analiz edilmesi ile futbolda dış ticaretin belirleyicilerinin ve dış ticaret rakamlarının üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Futbolun endüstriyelmesi futbol kulüplerini birer ticari işletme haline dönüştürmüştür. Bunun neticesinde, şirketleşen kulüpler piyasalara uyum sağlayarak belirli koşullar altında faydalarını maksimum kılmak ve kazançlarını en yüksek seviyeye çıkarmak istemektedirler. Temel hedefi başarı kazanmak olan futbol kulüplerinin aynı zamanda ekonomik istikrarlarını da sürdürmeleri zorunludur. Bu sebeple futbol kulüpleri başarı kazanmak ve ekonomik dengeyi korumak için gelir-gider dengesini iyi yönetmek mecburiyetindedirler.

Türkiye Süper Lig’in elde ettiği gelirler incelendiğinde, 2018-2019 futbol sezonunda maç günü gelirleri TL olarak artmış olmasına rağmen kulüplerin Euro cinsinden elde ettikleri gelirlerin azaldığı görülmektedir. Spor Toto Süper Lig’de yer alan kulüplerin son iki sezondaki naklen yayın gelirleri incelendiğinde; Süper Lig 2018-2019 futbol sezonunda bir önceki sezona göre TL bazlı olarak gelir artışı sağlanmış olmasına rağmen Euro cinsinden gelirlerin azalmış olduğu gözlemlenmiştir. Ticari gelirlerde de maç günü gelirleri ve naklen yayın gelirlerine benzer olarak TL bazlı gelir artışı sağlanmış olmasına rağmen Euro cinsinden gelirlerin azalmış olduğu görülmektedir. TL bazlı olarak gerçekleşen bu gelir artışlarına rağmen ligin elde ettiği gelirden Euro cinsinden düşüşler yaşanmasının sebebi ise döviz kurunda yaşanan yükselmelerdir. Gelirler bakımından Avrupa kulüpleriyle büyük farklar bulunduğu ve hiçbir Türkiye Süper Lig kulüplerinin her üç gelir türü için de Avrupa’da zirvede yer alan 20 futbol kulübü arasına girmeyi başaramadığı görülmektedir.

Türkiye Süper Lig kulüpleri kur yükselmelerinin olumsuz etkisini azaltabilmek adına uluslararası şirketlerle sponsorluk anlaşmaları imzalayarak kulübe döviz girdisi sağlamalıdır.

Türkiye Süper Ligi'nin son 4 sezondaki gelir miktarları incelendiğinde 2015-2016 futbol sezonunda ticari, maç günü ve naklen yayın gelirlerinden toplam 621,1 milyon Euro gelir elde edildiği görülmektedir. Süper Lig 2018-2019 futbol sezonu sonu itibariyle gelirlerini TL olarak iki katının üzerine çıkarmasına rağmen yükselen döviz kuru sebebiyle Euro cinsinden toplam gelirlerini 656,3 milyon Euro seviyesine ulaştırabilmiştir. Son dört sezon toplamına bakıldığında ise Süper Lig'in 2,5 milyar Euro'nun üzerinde gelir elde ettiği görülmektedir. Toplam 1,6 milyar Euro geliriyle dört büyüklerin ligin elde ettiği gelirlerin %64'ünü elde ederek, gelirlerin büyük kısmına sahip olduğu görülmektedir.

Futbolda dış ticaretin belirleyicilerinin ekonometrik yöntemlerle tespit edilmesi amaçlanan çalışmada, analizler Türkiye Süper Lig futbol kulüplerini kapsamaktadır. Futbolda ithalat ve ihracatın belirleyicilerinin tespiti için zaman serisi analizi uygulanırken, ithalatın belirleyicilerinin tespit edilebilmesi için panel veri analizi uygulanmıştır. Zaman serisi analizinde 2001-2002 futbol sezonu yaz transfer dönemi ile 2019-2020 futbol sezonu yaz transfer dönemi aralığında bulunan yaz ve kış transfer dönemlerinden oluşan toplam 37 transfer dönemi ele alınmıştır. 2001-2002 futbol sezonu yaz transfer döneminin başlangıç olarak seçilmesinin sebebi ise futbolun ekonomik büyümesinin 2000'li yıllardan sonra gerçekleşmesi ve bu dönem öncesindeki ulaşılabilen bağımlı değişken verilerinin analize katılamamasıdır. Panel veri analizi ise Türkiye'nin futbolcu ihracatında belirleyici ülkelerden biri olmaması dolayısıyla bu dönem öncesindeki ihracat verilerinin düşük seviyelerde olması sebebiyle sadece ithalatın belirleyicilerinin tespiti için uygulanabilmiştir. Analizlerde kullanılan kulüp gelirlerinin Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'na 2009 yılından itibaren açıklanmaya başlaması sebebiyle panel veri analizinde başlangıç dönemi olarak 2010-2011 futbol sezonu kabul edilmiş ve 2019-2020 futbol sezonuna kadar olan 10 futbol sezonu ele alınmıştır. Çalışmada futbol ekonomisine ve dış ticaretin belirleyicilerine yönelik ulusal ve uluslararası veriler kullanılmıştır.

İthalat ve ihracatın bağımlı değişkenler olarak ele alındığı zaman serisi analizlerinde Türk futbolunda dış ticaretin belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizlerde ihracat ve ithalat için, Türkiye Süper Lig'de mücadele eden futbol kulüplerinin söz konusu transfer dönemi için futbolcu transfer rakamları, uluslararası kabul gören "Transfermarkt" internet

sitesinden elde edilmiş ve gerekli hesaplamalar yapılarak belirlenen toplam ihracat ve ithalat rakamları kullanılmıştır. Türkiye'nin 2001-2019 yılları arasındaki futboldaki dış ticaretinin belirleyicilerini tespit etmek için uygulanacak analizlerdeki model seçiminin belirlenmesi için ilk olarak değişkenlere birim kök testleri uygulanmıştır. Elde edilen analiz sonuçları incelenerek testin devamı için karar vermek amacıyla değerlendirmeler yapılmıştır. Verilerin bir kısmının düzeyde durağan, bir kısmının ise 1. farkta durağan olmasından dolayı belirleyicilerin analizlerinde ARDL yöntemiyle uzun dönem ilişkilerin belirlenmesine ve devamında hata düzeltme modelleriyle bu ilişkilerdeki kısa dönem dinamiklerin gözlemlenmesine karar verilmiştir. Yapılan analizler neticesinde Bounds test sonucunun %1 kritik değerden büyük olduğu gözlemlenmiştir. Yani değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşik bir ilişki mevcuttur. Elde edilen sonuçlara göre;

Avrupa Birliği GSYH Türkiye Süper Lig'in ihracatı üzerinde kısa dönemde anlamlı bir etki oluşturmazken, uzun dönemde pozitif yönlü önemli bir etkiye sebep olmaktadır. Bu sonuca göre uzun dönemde Avrupa Birliği GSYH'de yaşanacak bir artış futbolcu ihracatında önemli bir artışa sebep olmaktadır. Kısa dönem için Avrupa Birliği GSYH'nin bir önceki döneminde yaşanan bir artış ise Türkiye Süper Lig'in ihracatı üzerinde negatif bir etkiye sebep olmaktadır. Bu sonuç özellikle dönemsel olarak gecikmeli değerlerin ihracatı azaltıcı etki yaptığı ve AB'nin gelir artışlarına rağmen transferlerini Türkiye'den yapmayı tercih etmediği bulgusunu desteklemektedir. Kısa ve uzun dönemde reel efektif kur futbolcu ihracatı üzerinde anlamlı bir etki oluşturmazken FFP değişkeni Türkiye Süper Lig'in ihracatına hem kısa hem de uzun dönemde olumlu katkı sağlamaktadır. FFP kuralı ile birlikte transferlerde al-sat dengesinin sağlanma zorunluluğunun getirilmesi, futbol kulüplerini futbolcu transferi yapabilmek için futbolcu satışı gerçekleştirmek zorunda bırakmıştır. Bu durum FFP'nin futbolcu ihracatında artışa sebep olmasının nedeni olarak gösterilebilir. Uygulanmakta olan yabancı futbolcu kuralının ise Türkiye Süper Lig'in ihracatına hem kısa hem de uzun dönemde olumlu katkı sağladığı görülmektedir. Sınırlamanın kaldırılmasıyla birlikte kulüplerin yerli futbolcu oynatma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Bu durum neticesinde yerli futbolcuların ücretlerinde düşüşler meydana gelmiş ve Avrupa'ya transfer yapmalarının önü açılmıştır. Uygulanmakta olan kuralın bu etkilerinden dolayı futbolcu ihracatını artırdığı söylenebilir. Turnuvaya katılma başarısı göstermenin ihracat rakamları üzerinde olumlu etki oluşturması beklenirken elde edilen sonuçlara göre Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesi Türkiye Süper Lig'in ihracatı üzerinde kısa ve uzun dönemde olumsuz etki oluşturmuştur. Bu durumun sebebi olarak ise,

turnuvalara sürekli katılım başarısının gösterilmemesi ve yabancı futbolcu sınırlamalarından dolayı başarılı yerli futbolcuların yurt dışına transfer olmak yerine yüksek ücretle yurt içindeki büyük kulüplere transfer olmaları gösterilebilecektir.

Türkiye Süper Lig'in ithalatında bir önceki dönemin ithalat miktarının pozitif etki oluşturduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Türkiye'ye gelen yabancı futbolcuların yeni futbolculara referans olduğunu ve kulüplerinden memnun olan futbolcuların başka futbolcuların transferlerine aracı olmalarını ifade edebilmektedir. Türkiye GSYH'nin futbolcu ithalatı üzerinde kısa dönemde anlamlı bir etkisi tespit edilememişken, uzun dönemde negatif bir etkinin varlığı tespit edilmiştir. Gelir artışının dış pazardan ziyade yerli futbolculara yönelttiği görülmektedir. Bu da uzun yıllar uygulanan yabancı futbolcu sınırlamalarının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilecektir. Türkiye Süper Lig'in ithalatında bir önceki dönem Türkiye GSYH'nin olumsuz etki oluşturduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Türkiye'de hem ara hem de yaz dönemi transferlerinde iç piyasanın daha çok tercih edildiğini göstermektedir. Türkiye Süper Lig'in ithalatında iki önceki dönem Türkiye GSYH'nin olumlu etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre ithalatın gelirden pozitif yönde etkilenmesi için en az iki dönemlik bir gecikmenin olması gerekmekte, yani bir önceki yılın geliri olumlu etki oluşturmaktadır. Türkiye Süper Lig'in ithalatında üç önceki dönem Türkiye GSYH'nin ise futbolcu ithalatını değiştirmede anlamlı bir etki oluşturmadığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre kısa dönemde reel efektif döviz kurunun Türkiye Süper Lig'in ithalatı üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı ancak uzun dönemde ise pozitif bir etkinin var olduğu belirlenmiştir. Yani reel efektif kurdaki bir iyileşmenin futbolun ithalatını artırdığı anlaşılmaktadır. Kısa dönemde bir önceki dönem reel efektif döviz kurunun Türkiye Süper Lig'in ithalatı üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre reel efektif kurdaki bir iyileşmenin futbolun ithalatını azalttığı görülmektedir. Yabancı futbolcu sınırlaması ve FFP kurallarının ise Türkiye Süper Lig'in ithalatı üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı tespit edilmiştir.

Uygulanan her iki zaman serisi analizi bir arada değerlendirildiğinde; Türkiye GSYH, Avrupa Birliği GSYH, reel efektif döviz kuru, Finansal Fair Play kuralları, uygulanan yabancı futbolcu kuralları, Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesi ve bir önceki dönemin ithalat miktarı futbolda dış ticaretin belirleyicileri olarak tespit edilmiştir.

Futbola özgü değişkenler olan kulüp gelirleri, şampiyonluk ve UEFA Şampiyonlar Ligi'ne katılma gibi kulüp bazlı değişkenlerin de incelenebilmesi için futbolcu ithalatı bağımlı değişken olarak ele alınarak, panel veri analizi ile Türkiye'nin futboldaki dış ticaretinin belirleyicileri gözlemlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kulüp gelirleri ve reel efektif döviz kuru ile futbolcu ithalatı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Futbolcu ithalatı ile futbola özgü değişkenler olan yabancı futbolcu sınırlaması kuralı, Şampiyonlar Ligi'ne katılma, Avrupa'dan alınan puan ve Finansal Fair Play kuralları arasında negatif yönlü yani futbolcu ithalatını azaltıcı, şampiyonluk ile ise pozitif yönlü yani futbolcu ithalatını artırıcı bir ilişki bulunmasına rağmen bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı gözlenmektedir. Her ne kadar anlamlı bir ilişki bulunamamış olsa da ilişkinin yönü değişkenler arasındaki ilişkiyi işaret etmektedir.

Panel veri analizleri sonucunda futbolda ithalatın belirleyicileri olarak, reel efektif döviz kuru ve kulüp gelirleri tespit edilmiştir. Yapılan analizlerin sonuçlarına göre diğer değişkenlerin futboldaki ithalat üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkileri belirlenememiştir.

Uygulanan zaman serisi ve panel veri analizleri bir arada değerlendirildiğinde, her iki analiz sonucunda ortak olarak tespit edilen futbolcu ithalatının belirleyicilerinin gelir ve reel efektif döviz kuru olduğu görülmektedir.

Uygulanan zaman serisi analizlerine göre değişkenlerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri incelendiğinde; kısa dönemde Türkiye GSYH'nin bir önceki dönem değeri ve reel efektif döviz kurunun bir önceki dönem değerinin futbolcu ithalatını azaltarak Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu görülmektedir. Avrupa Birliği GSYH'nin bir önceki dönem değeri futbolcu ihracatını azaltarak, bir önceki dönem ithalat miktarı ve Türkiye GSYH'nin iki önceki dönem değerinin ise futbolcu ithalatını artırarak Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Uzun dönemde Avrupa Birliği GSYH ihracatı artırıcı etkisinden dolayı, Türkiye GSYH miktarı ise ithalatı azaltıcı etkisinden dolayı Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, reel efektif döviz kurunun ithalatı artırması dolayısıyla Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Hem uzun hem de kısa dönemde ise Finansal Fair Play kuralları ve uygulanan yabancı futbolcu kuralları futbolcu ihracatını artırmasından dolayı Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etkisi belirlenmişken,

Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesi futbolcu ihracatını azaltıcı etki oluşturması sebebiyle Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur.

Uygulanan panel veri analizine göre değişkenlerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde ise; kulüp gelirleri ve reel efektif döviz kurunun futbolcu ithalatını artırıcı etkilerinden dolayı Türkiye'nin futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre; Türkiye Süper Lig'inin dış ticaretinde belirleyiciler olarak gelirler, reel efektif döviz kuru, Finansal Fair Play kuralları, uygulanan yabancı futbolcu kuralları, Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesi ve bir önceki dönemin ithalat miktarı futbolda dış ticaretin belirleyicileri olarak tespit edilmiştir.

Analiz sonuçlarında tespit edilen belirleyicilerin Türkiye'nin futboldaki dış ticareti üzerindeki etkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınarak değerlendirme sonuçları aşağıda verilmiştir;

Uygulanan analiz sonuçlarına göre, futbolcu ithalatında Türkiye GSYH ve kulüp gelirlerinin, futbolcu ihracatında ise Avrupa Birliği GSYH'nin etkili olduğu tespit edilmiştir. Futbol özelinde bakıldığında gelirleri temsil eden bu değişkenler arasında kulüp gelirlerinin değerlendirilmesi daha doğru ve anlamlı olacaktır. Bu bağlamda analiz sonuçlarına göre kulüp gelirlerinin futbolcu ithalat rakamları üzerinde artırıcı bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Gelir artışı sağlanmasının pozitif bir durum olmasına rağmen futbolcu ithalatını artırarak futbolun dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bu durumda futbol kulüpleri yeni kaynaklar üreterek gelirlerini arttırmalı ve daha önemlisi gelir gider dengelerini koruyarak finansal sürdürülebilirliklerini sağlamalıdır.

Reel efektif döviz kurunun futbolcu ithalatını pozitif yönlü etkilediği tespit edilmişken, futbolcu ihracatı üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. TL'nin ağırlıklı ortalama değeri olan reel efektif kurda yaşanacak olan olumlu bir değişme ithalat miktarını artıracakken, olumsuz değişmeler ise beraberinde ithalatı azaltacaktır. Analizlerde kullanılan dönemin reel efektif kurları gözlemlendiğinde genel olarak devamlı bir şekilde reel efektif kurda kötüleşme görülmektedir. Aralarında aynı yönlü bir ilişki tespit edilen bu iki değişken için reel efektif kurda yaşanan olumsuz durumun beraberinde futbolcu ithalatını da azalttığı belirlenmiştir. Futbolcu ithalat miktarında yaşanan bu azalma ise beraberinde futbolun dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etki oluşturmaktadır. Bu sebeple reel efektif döviz kurunun

futbolun dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etki yaptığı söylenebilecektir. Futbolda dış ticaret dengesinin ve finansal istikrarın sağlanabilmesi için futbol kulüplerinin, kurdaki olumsuz gelişmelerin olduğu dönemlerde yurt dışından gerçekleştirilen transferlerdeki harcamalarını azaltmaları ve sözleşmeleri TL bazlı yapmalarının yanı sıra altyapıya yönelerek piyasaya futbolcu çıkarmaları ve bu futbolcuların yurt dışına satışını gerçekleştirerek yüksek kuru kulüp faydalarına kullanmaları gerekmektedir.

Finansal Fair Play kurallarının futbolun ithalatı üzerinde anlamlı bir etkisi saptanamamışken, futbolun ihracatı üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu belirlenmiştir. Transferde al sat dengesinin sağlanmasının zorunlu tutulmasının yurt dışına futbolcu satışlarını arttırdığı söylenebilecektir. FFP kuralları, futbolcu ihracatını artırıcı etkisinden dolayı, Türkiye'nin futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Futbol kulüplerinin ekonomik istikrarlarını sağlamalarında yardımcı olan bu kurallara uyarak mali yapılarını daha sağlam hale getirmeleri gerekmektedir.

İthalat üzerinde etkiye sahip olan kotaların futbolda uygulanmasına verilebilecek en güzel örnek yabancı futbolcu sınırlamalarıdır. Şu anda TFF tarafından uygulanmakta olan, aslında kadroda 14 yerli futbolcu bulundurma zorunluluğunu içeren ancak kamuoyunda yabancı serbestliği olarak da adlandırılan yabancı futbolcu kuralının futbolcu ithalatı üzerinde anlamlı bir etkisi belirlenememişken, futbolcu ihracatı üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Uygulanmakta olan yabancı futbolcu kuralı, futbolcu ihracatını artırıcı etkisinden dolayı Türkiye'nin futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Sürekli tartışılan ve değiştirilen yabancı futbolcu sınırlamalarının Türk futboluna herhangi bir şey katmadığı gibi aksine büyük zararlar verdiği açıkça görülmektedir. En son yürürlüğe giren yabancı futbolcu kuralının ardından futbol kulüplerimizin futbolcu ihracatlarını önemli düzeyde arttırdığı ve özellikle de yurt dışına transfer olan Türk futbolcuların sayısında ve transfer ücretlerinde çok önemli artışların olduğu gözlemlenmektedir. Bu kural öncesinde ilk 11'de yerli futbolcu oynatma zorunluluğundan dolayı sürekli olarak yurt dışından gurbetçi futbolcuların transfer edildiği ve yurt içinde de yerli futbolcu piyasasındaki rekabetten dolayı fiyatların yüksek seviyelere ulaştığı kamuoyunca bilinmektedir. Ancak söz konusu bu kuraldan sonra kulüplerin sırf yerli futbolcular oynatmak zorunda oldukları için ellerinde tutmak zorunda oldukları yerli futbolculara afaki ücretlerle sözleşmeler yapmak yerine yurt dışına satışlarını gerçekleştirerek gelir üretme yolunu tercih etmektedirler. Ayrıca yurt içinde yüksek ücretlere

oynayan yerli futbolcular yurt dışından bu paraları alamayacakları için yurt içinde kalmayı tercih etmektedirler. Ancak bu durum son kuralla birlikte değişmeye başlamıştır. Yerli futbolcular yurt dışına transfer olarak kendilerini geliştirmeyi ve göstermeyi amaçlamaya başlamışlardır. Yabancı futbolcu sınırlamaların herhangi bir fayda sağlamadığı ve sağlamayacağı açıkça görülmektedir. Futbolcunun transfer şartları sınırlamalara bağlı olarak değil kaliteye bağlı olarak oluşmalıdır. Futbolun temelini ve ekonomik kaynağını oluşturan taraftarlar sınırlamalarla mahrum edilmemelidir. Sürekli olarak gündemde olan ve tartışılan yabancı futbolcuya kısıtlama getirilmesi durumunun, Türk futboluna ve ekonomisine büyük zararlar vereceği, uygulamada olan ve ihracatı artırdığı gözlenen bu kuralının devam ettirilmesi veya transfer edilecek olan futbolcuların niteliklerinin belirlenmesi şeklinde geliştirilmesi Türk futbolcuların ve Türk futbolunun gelişimi adına gerekmektedir. Yabancı futbolcu sayısına sınırlamalar getirmek yerine altyapıdan futbolcu oynatan futbol kulüplerine prim ödemesi yapılarak, kulüpler bu konuda teşvik edilmelidir.

Elde edilen sonuçlara göre; Türkiye A Milli Futbol Takımı'nın turnuvalara katılma başarısı göstermesinin, Türkiye Süper Lig'in ithalatı üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememişken, Türkiye Süper Lig'in ihracatı üzerinde kısa ve uzun dönemde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Turnuvaya katılma başarısı göstermenin ihracat rakamları üzerinde olumlu etki oluşturması beklenirken, turnuvalara sürekli katılım başarısının gösterilememesi söz konusu bu durumun temel sebebi olarak düşünülebilecektir. Bunun yanı sıra katılım gösterilen turnuvalardaki takım başarısının yanı sıra gösterilen bireysel performans yüksekliği de futbolcu ihracat miktarını etkileyen bir diğer faktördür. Ancak daha önceki dönemlerde uygulanan yabancı futbolcu sınırlamalarını sebebiyle turnuvalarda ön plana çıkan başarılı yerli futbolcuların, yurt dışına transfer olmak yerine yurt içindeki büyük kulüplere transfer olmalarının da bu durumda etki oluşturduğu söylenebilecektir.

Bir önceki dönemin ithalat miktarının, Türkiye Süper Lig'in ithalatında pozitif etki oluşturduğu ve futbolcu ithalatını artırarak Türkiye Süper Lig'in futboldaki dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğu belirlenmiştir. Ulaşılan sonuca göre değerlendirme yapıldığında, yurt dışından Türkiye'ye transfer olan futbolcuların, memnun oldukları kulüplerin transfer etmek istediği başka futbolculara transfer için aracılık ederek, kulüpleri için referans olduklarını ifade edebilmektedir.

İlerideki yapılacak çalışmalar için öneriler ise aşağıdaki şekildedir;

Çalışmada yapılan zaman serisi analizinde futbolun ithalat ve ihracat değişkenleri ele alınmışken, panel veri analizinde sadece futbolda ithalat değişkeni incelenebilmiştir. Bu durumun temel sebebi Türkiye'nin futbolda ihracatçı bir ülke olmaması dolayısıyla futbolcu ihracat verilerinin çok düşük düzeyde gerçekleşmesidir. Ancak Türkiye'nin futbolcu ihracatında belirgin bir şekilde artış yaşanması nedeniyle gözlem sayısı arttığında, futbolcu ihracatı değişkeni panel veri analizi için de analize katılabilecektir.

Çalışmada uygulanan zaman serisi analizinde yaz transfer dönemi ve kış transfer dönemi olarak incelenen transfer dönemleri, ilerleyen çalışmalarda bir arada ele alınarak sezonluk olarak analizlere dahil edilebilir.

Saha çalışması uygulanarak, futbol kulüplerinin yönetici ve profesyonellerinin futbolda ithalat ve ihracata etkileri ölçülebilir.

Futbol kulüplerinin Avrupa'dan almış oldukları puanların sezonluk olması dolayısıyla, transfer dönemlerinin ayrı ayrı incelendiği çalışmadaki zaman serisi analizinde bu değişken analize katılamamıştır. Analizin sezonluk olarak yapılması durumunda, Avrupa'dan alınan puan değişkeni de zaman serisi analizlerine katılabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abbas, S. ve Waheed, A. (2015). "Pakistan's Potential Export Flow: The Gravity Model Approach". **The Journal of Developing Areas**, 49(4), 367- 378.
- Ahtiainen, S. (2018). **Top 5 European Football Leagues – The Association Between Financial Performance and Sporting Success** Master's Thesis. Aalto University School of Business.
- Akalın, A. (2018). **Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş Spor Kulüpleri ile Manchester United Spor Kulübünün Finansal Raporlarının Analizi ve Finansal Fair Play Açısından Değerlendirilmesi** (Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akçay S. ve Uysal M. (2019). "Dış Ticaret İşlemlerinin TMS ile İlişkinin Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Değerlendirilmesi". **BMIJ**, 7(1), 257-279.
- Akdemir, M. A. (2010). "Küreselleşme ve Kültürel Kimlik Sorunu". **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(1), 43-50.
- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). "Döviz kurları ile BİST sanayi endeksi arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: Bir ARDL sınır testi yaklaşımı". **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, 7, 23- 42
- Akkaya, C. (2008). "Küreselleşme ve Futboldaki Dönüşüm". **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar**, 1(4), 1-15.
- Aksu, H. A. vd., (2018). "Ekonomisinde Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yüksek Teknolojik Mal İhracatının Belirleyicileri". **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 19(2), 214-225.
- Akşar, T. (2005a). **Endüstriyel Futbol**. (1. Basım). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Akşar, T. (2005b). "Futbol Kulüplerinin Şirketleşmesi", <http://www.futbolekonomi.com/index.php/haberler-makaleler/mali/117-tugrul-aksar/817-futbol-kulueplerinin-irketlemesi-halka-arz-ve-kredilendirilmesi.html>, (18.04.2020).
- Akşar, T. (2010). **"Futbolun Ekonomi Politikası"**. İstanbul, Literatür Yayıncılık.
- Akşar, T. ve Kutlu, M. (2006). **Futbol Ekonomisi**. Literatür Yayınları, İstanbul.

- Aktaş, H. ve Mutlu, S. (2016). “Futbolda Finansal Sürdürülebilirlik Kapsamında “Finansal Fair Play Başa Baş Kuralı” ve Beşiktaş Futbol Kulübü Üzerinde Bir Uygulama”. **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi** 14(2), 223-256.
- Aktifbank, (2018). “**Ekolig Raporu 3**”, 68.
- Aktifbank, (2019). “**Ekolig 2017-2018 ve 2018-2019 Sezonu Futbol Ekonomisi Raporu 4**”, <https://www.aktifbank.com.tr/Documents/Ekolig-Final-11112019.pdf>
- Aljazeera, (2016). “1996’dan 2016’ya Türk Futbolunun Yayıncılık Tarihi”, aljazeera.com.tr/haber/1996dan2016yaturkfutbolununyayinciliktarihi (08.03.2020).
- Alkin, E. vd., (2003). **AÖF İktisada Giriş**. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.
- Altıntaş, H. (2013). “Türkiye’de Petrol Fiyatları, İhracat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Dinamik Nedensellik Analizi”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 9(19), 1-30.
- Altıntaş, H. ve Çetin, R. (2008). “Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1989-2005”. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 63(4), 29-64.
- Alver, F. (2008). “Kapitalist Üretim Sürecinde Irkçılık, Futbol ve Medya”. **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 26, 223-248.
- Andrews, M. (2019). “Who Wins in the World Economy and English Football? And is it Possible for Lower Tier Participants to ‘Catch Up’”. **CID Faculty Working Paper**, Working Papers, Center for International Development at Harvard University, 345, 1-30.
- Antonioni, P. ve Cubbin, J. (2000). “The Bosman Ruling and the Emergence of a Single Market in Soccer Talent”. **European Journal of Law and Economics**, 9(2), 157-173.
- Aslan, T. (2019). “Türkiye’de Futbolcu Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi: Örnek Uygulamalar”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6(43), 235-247.
- Atabay, İ. (2004). “İhracat Performansını Etkileyen Faktörler (Zeytinyağı Sektöründe Bir Araştırma)”. **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(12), 17-44.

- Atasoy, B. ve Öztürk-Kuter F. (2005), “Küreselleşme ve Spor” **Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 18(1), 11-22.
- Atayeter, C. ve Erol, A. (2011). “Türkiye’de Uygulanmakta Olan Teşvikleri”. **KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1(1), 467-490.
- Ay, Ş. (2016). **Futbol Endüstrisi ile Bölgesel Kalkınmanın Sağlanması: Siirt İli Örneği** (Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, E. (2008). “**Futbol Ekonomisi: 2 Ülke Kıyaslaması (İngiltere ve Türkiye)**”. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayhan, F. (2016). **Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması** (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytekin, A. (2012), “**Futbolcu Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi**”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balassa, B. (1978). “Exports and Economic Growth: Further Evidence”. **Journal of Development Economics**, 5(2), 181-189.
- Başaran, M. ve Atay, T. (2003). **Spor ve Sporçunun Vergilendirilmesi ve Vergi Avantajları**. (1. Baskı), Yaklaşım Yayınları.
- Bayraktutan, Y. ve Bıdırdı, H. (2010). “Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri (1989-2004)”. **Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review**, 10(1), 351-369.
- Bentzen, J. ve Engsted, T. (1993). "Short- and Long-Run Elasticities in Energy Demand: A Cointegration Approach". **Energy Economics, Elsevier**, 15(1), 9-16.
- Berksoy, T. (1994). **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Bıdırdı, H. (2007). **Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri** (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Brooks, M. R. ve Rosson, P. J. (1982). **A Study of Export Behavior of Small and Medium Sized Manufacturing Firms in Three Canadian Provinces**. New York: Praeger, 39-54.
- Buraimo, B. vd., (2006). “English Football”. **Journal of Sports Economics**, 7(1), 29–46.

- Buzdağlı, Ö. vd., (2019). “Yükselen Ekonomilerde Yüksek Teknolojili Mal İhracatının Belirleyicileri”. **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20(1), 474-487.
- Cavusgil, S.T. ve Naor J. (1987). “Firm and Management Characteristics as Discriminators of Export Marketing Activity”. **Journal of Business Research**, 15(3), 221-235.
- Choudhry, T. (2006). “Exchange Rate Volatility and United Kingdom Trade: Evidence from Canada, Japan and New Zealand”. **Empirical Economics**, 35, 607-619.
- Çakırca-Yüksel, Ş. (2018). **Uluslararası Göçün Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz** (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakmak, G. (2018). **Süper Lig’deki Seyirci Azalmasının Nedenleri ile Futbol Taraftarlarının E-Bilet Uygulamasına Bakış Açılarının Araştırılması** (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakmak, U. D. (2019). “**Futbol Ekonomisi: Avrupa ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çamurdan, B. (2013). “Türkiye’de 1999-2013 Dönemi İçin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”. **E-Journal of New World Sciences Academy**, 8(4), 183-195.
- Çatı, K. vd., (2017). “Futbol Takımlarının Finansal ve Sportif Etkinliklerinin Entropi ve Topsis Yöntemiyle Analiz Edilmesi: Avrupa’nın 5 Büyük Ligi ve Süper Lig Üzerine Bir Uygulama”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 13(1), 199-222.
- Çetin, M. (2019). “Osmanlı Devleti’nin Dış Ticaretinin Çekim Modeli Yaklaşımı ile Analizi”. **Turkish Studies**, 14(4), 2019, 2163-2177.
- Çeyiz, S. ve Özbek, O. (2014), “Küreselleşme ve Spor Etkileşimi”, **International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)**, 488-495.
- Çınar, S. (2010). “OECD Ülkelerinde Kişi Başına GSYİH Durağan mı? Panel Veri Analizi”. **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 29(2), 591-602.
- Çimen, T. (2018). **Futbol Kulüplerinin Mali İşlemleri ve BİST’te Yer Alan Futbol Kulüplerinin Maç Sonuçlarının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi Üzerine Bir Uygulama**, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Damaceanu, C. (2007). "The Exchange Rate Regime and International Trade". **Managing Global Transitions**, 5(4), 355-369.
- Deloitte, (2007). "Deloitte Football Money League 2007".
<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/sports-business-group/deloitte-uk-deloitte-football-money-league-2007.pdf>
- Deloitte. (2019). "Deloitte Football Money League 2019".
<https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/sports-business-group/articles/deloitte-football-money-league.html> (25.03.2020).
- Deloitte. (2020). "Deloitte Football Money League 2020".
<https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/sports-business-group/articles/deloitte-football-money-league.html> (15.04.2020).
- Demir, M. (2019a). **Profesyonel Futbolcu Piyasa Değeri ve Transfer Ücreti Arasındaki Değişkenliği Sağlayan Etkenlerin Değerlendirilmesi** (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Demir, M. (2019b). "Endüstriyel Futbol ve Futbolda Teknoloji Kullanımı". **TRTAkademi**, 4(7), 88-103.
- Demirci, F. (2017). **Entropi Tabanlı Topsis Yöntemiyle Borsa İstanbul'da İşlem Gören Futbol Kulüplerinin Sportif, Finansal ve Finansal Fair Play Performanslarının Karşılaştırmalı Analizi**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devecioğlu, S. (2004). "Halka Arz Edilen Spor Kulüplerinin Sportif Başarıları ile Piyasa Değerleri Arasındaki İlişki". **SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi**, 2(1), 11-18.
- Devecioğlu, S. (2008). "Türkiye'de Futbolun Kurumlaşması". **Gazi Üniversitesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 26(Kış-Bahar) 373-396.
- Dever, A. (2013), **Endüstriyel Futbol ve Taraftarlık: Kayseri İli Örneği** (Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root". **Econometrica**, 49, Temmuz, 1057-1072.

- Dikmen, N. (2012). **Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar**. Bursa: Dora Yayınevi.
- Dimitropoulos, P. E. ve Koumanakos, E. (2015). "Intellectual Capital and Profitability in European Football Clubs". **International Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation**, 11(2), 202-220.
- Dobson, S. ve Goddard, J. (2001). "The Economics of Football". **Cambridge, University Press**, 1. Basım.
- Doğan, M. vd. (2004). "Profesyonel Türk Futbolcuların Türkiye 1. Süper Liginde Oynayan Yabancı Uyruklu Futbolcularla İlgili Düşünceleri Üzerine Bir Çalışma". **Atatürk Üniversitesi BESYO, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi**, 6(1), 30-39.
- Duke, V. ve Crolley, L. (1996). **Football, Nationality and the State**. Routledge Taylor & Francis Group London and New York.
- Duran, M. (2003). "Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları" (Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, No:33). Ankara: Başbakanlık.
- Durmaz, N. ve Lee, J. (2015). "An Empirical Analysis of Import Demand Function for Turkey: an ARDL Bounds Testing Approach". **The Journal of Developing Areas**, 49(4), 215-226.
- Durmuş, H. (2017). **Futbolun Ticari Sektöre Dönüşmesi ve Süper Lig Takımlarının Sportif ve Mali Başarı Üzerine İki Eksenli Analiz** (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dursun, İ. (2002). "Ekonomik Özgürlükler- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir İnceleme", Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekinci, S. (2013). **Finansal Fair Play Türkiye Uygulamaları** (Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekmekçi-Dağlı, Y. A. vd. (2013). "Küreselleşme ve Spor Endüstrisi", **Pamukkale Journal of Sport Sciences**, 4(1), 91-117.
- Elbir, O. E. (2018). **Futbol Endüstrisinde Markalaşmanın Türkiye ve Avrupa'daki Profesyonel Futbol Kulüplerinin Ekonomik Yapılarına Etkisinin İncelenmesi**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü.

- Erdoğan, İ. (2008), “Futbol ve Futbolu İnceleme Üzerine”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 26(Kış-Bahar), 1-58.
- Eroğlu, G. ve Yılmaz, K. G. (2015). “Devlet Destekli İhracatı Geliştirme Programlarının Kobi'lere Etkisi: Uluslararası Rekabeti Geliştirme Projelerinin Değerlendirilmesi”. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2(17), 137-169.
- Ersoy, E. vd., (2016). “Yerli ve Yabancı Futbol Kulüplerinin Transfer Harcamaları Bağlamında Etkinliklerinin Karşılaştırılması”, **Maliye Finans Yazıları Dergisi**, 105, 133-152.
- Eurostat, (2020). <https://ec.europa.eu/eurostat/> (22.06.2020).
- Fenn, D. (2007). Sport-Market Review. (11. Baskı) Middlesex: Key Note 123.
- Fişne, M. ve Bardakçı, S. (2019). “Taraftarların Bakış Açısıyla Türk Futbolunda Yabancı Oyuncu Sınırlamasına Yönelik Bir Araştırma”. **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8(1/1), 551-575.
- Flanagan, C. A. (2013). “A Tricky European Fixture: an Assessment of UEFA’s Financial Fair Play Regulations and Their Compatibility with EU Law”. **The International Sports Law Journal**, 13, 148–167.
- Fontoura, M. P. ve Crespo, N. (2015). “Trade Performance of the Less Developed African Countries”. **The Journal of Developing Areas**, 49(1), 223-241.
- Geey, D. (2011). “The UEFA Financial Fair Play Rules: A Difficult Balancing Act”. **The Entertainment and Sports Law Journal**, 9(1), 5.
- GİB, (2020). (Gelir İdaresi Başkanlığı, https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/Tebliğler/5520/10.html (25.03.2020).
- Giulianotti, R. ve Robertson, R. (2007). “Sport and Globalization: Transnational Dimensions”. **Global Networks a Journal of Transnational Affairs**, 7(2), 107-112.
- Goldar, B. (2013). “Determinants of Import Intensity of India's Manufactured Exports Under the New Policy Regime”. **Indian Economic Review**, 48(1), 221-237.
- Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1990). “Trade, İnnovation and Growth”. **American Economic Review**, Papers and Proceeding of the Hunderd and Second Annual Meeting of The American Economic Association (80)2, 86-91.

- Gujarati, D. N. (2009). **Temel Ekonometri**. (Çev: Ü. Şenesen ve G.G. Şenesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güler, Y. (2019). “**Düzenleyici Kurumların Türk Spor Kulüplerinde Entelektüel Sermaye Oluşumuna Etkileri ve Bir Araştırma**”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, Y. ve Alagöz, A. (2019). “Faaliyet Bölümleri Standardının (TFRS 8) Futbol Kulüplerinde Uygulanabilirliği: Fenerbahçe Spor Kulübü Örneği”. **Al-Farabi International Journal on Social Sciences**, 3(4), 41-55.
- Gültekin S. ve Savcı, M. (2008), **Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi** (3. Baskı). Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Güneş, İ. (2010). **Futbol Ekonomisi, Ekonomist Gözüyle Futbol**. (Ciltsiz). Adana: Karahan Kitabevi.
- Güngör, A. (2014). “Futbol Endüstrisinde Sportif Başarı ile Finansal Performans Arasındaki İlişkinin Analizi ve Türkiye Uygulaması”. **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1, 16-36.
- Güreş, T. (2006), “**Futbol Ekonomisinde Naklen Yayın Gelirlerinin Bölüşümünün Analizi**”. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güven, S. (2010). **Türkiye’de Futbol Kulüplerindeki Mevcut Muhasebe Sisteminin İncelenmesi: Örnek Bir Uygulama**, (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Habertürk, (2017). “**Yabancı Kuralı 2019-20’den İtibaren Önce 8’e Sonra Kademeli Olarak 5’e Düşecek**” <https://www.haberturk.com/yabanci-kurali-2019-20-den- itibaren-once-8-e-sonra-kademeli-olarak-5-e-dusecek-1634859-spor#> (29.04.2019)
- Habertürk, (2019). “**Süper Lig Yayın Gelirlerinde Lider Galatasaray**” <https://www.haberturk.com/super-lig-yayin-gelirinde-lider-galatasaray-2278459-spor> (18.04.2020)
- Hamilton, J. D. (1994). **Time Series Analysis**. Princeton University Press, Princeton.
- Holger, P. vd., (2014). “UEFA Financial Fair Play: The Curse of Regulation”. **European Journal of Sport Studies Publish Ahead of Print-EJSS Journal** 2(1), 33-51.

- Horasan, E. (2007), **Futbol Kulüplerinin UEFA Mali Kriterlerine Uyumu, Denetimi ve Muhasebe Organizasyonu**. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ivarsson, M. (2017). “The Road to Success: A Multiple Case Study of the European Football Industry”, University of Gothenburg School of Business, Economics and Law, Master’s Degree Project, s. 34-35.
- İkiz, M. (2005). “**Türk Spor Kulüplerinin Şirketleşme Modellerinin Analizi**”, Fesam Futbol Ekonomisi Strateji Araştırma Merkezi.
- İkiz, M. (2010). “Bir Endüstri olarak Futbol”. <http://www.futbolekonomi.com/index.php/haberler-makaleler/yonetim/121-mete-ikiz/363-bir-enduestri-olarak-futbol.html>, (20.03.2020)
- İlter, B. (1999). “Firma İhracat Davranışı ve Etkileyen Faktörler”. **D.E.Ü.İ.İ.F. Dergisi**, 14(2), 19-34.
- İmamoğlu, A. F. vd., (2007), “Türkiye’de Spor Kulüplerinin Yapısal Nitelikleri ve Temel Problemleri”. **Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi (Gazi BESBD)**, 12(3), 35-61.
- İnan, T. (2007). **Türkiye’deki Futbol Kulüplerinin Gişe Gelirlerini Arttırmaya Yönelik Uygulamaların İncelenmesi** (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Jackson, S. J. ve Haigh, S. (2008). “Between and Beyond Politics: Sport and Foreign Policy in a Globalizing World”. **Sport in Society**, 11(4). 349-358.
- Jeanrenaud, C. ve Kesenne, S. (2006). “**The Economics of Sport and the Media (New Horizons in the Economics of Sports)**”. New Horizons in the Economics of Sports, New Horizons in the Economics of Sports, 1. Edition, ABD
- Kantarmacı, S. (2019). **Yenilenebilir Enerji Birincil Üretimin Ekonomik Büyüme ve İşgücü İlişkisi: AB-28 Panel Veri Analizi**, (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAP, (2020). <https://www.kap.org.tr/> (05.07.2020).
- Kaplan, E. A. ve Dayıoğlu, M. R. (2016). “The Economic and Political Determinants of Export: Var Analysis for Turkey”. **BJSS Balkan Journal of Social Sciences /**

Balkan Sosyal Bilimler Dergisi International Congress of Management Economy and Policy, 578-597.

Karadeniz vd., (2014). “Borsa İstanbul’da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi. **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 23(2), 129-144.

Karadeniz, E. vd. (2016). “UEFA Finansal Fair Play Kuralları Bağlamında Borsa İstanbul’da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Performanslarının Analizi”. **TISK Akademi**, 11(22), 250-268.

Karaş, G. ve Karaş, E. (2017). “Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki: Türkiye Özelinde Ekonometrik Bir Değerlendirme”. **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/UUSBD**, 10(Özel Sayı), 27-46.

Karpavicius, T. ve Jucevicius, G. (2009). “Commerce of Engineering Decisions, The Application of the Business System Concept to the Analysis of Football Business”. **Inzinerine Ekonomika Engineering Economics**. (3). ISSN 1392 – 2785

Kaşali, K. (2018). **Zaman Serisi Analizinde Eş Bütünleşme Yöntemi ve Uygulaması**. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Katsikeas, C. S. (1998). “Import Stimuli and Import Development”. **MIR: Management International Review**, 38(3), 215- 237.

Keleş, A. (2019). “Bazı Futbol Kulüplerinin Yıllara Göre Gelir Kaynaklarının İncelenmesi”. **International Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)**, 5(4), 571-584.

Kennedy, P. (2006). **Ekonometri Kılavuzu**. Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgöz (Çev.). Ankara: Gazi Kitabevi.

Ketboğa, M. (2020). **Dış Ticaretin Yapısal Sorunları, Bu Sorunların Firmaların Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri: Malatya Örneği** (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Kızıldere, C. vd., (2013). “Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişmelerine Duyarlılığı: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 27(3), 41-54.

- Kızıltan, A. (1996). **İhracatın Belirleyicileri Türk İmalat Sanayi Üzerine Bir Uygulama** (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocsoy, A. (2017). **The Effects of Exchange Rate Volatility on Sport Clubs** (Postgraduate Dissertation), Birkbeck University of London, MSc Sport Management, and the Business of Football
- Koçak, E. (2007). **Türkiye Futbol Federasyonu Tahkim Kurulu** (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, F. A. (1997). "Bir İhracat Karar Süreci Denemesi". **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 52(1-4), 467-490.
- Koçoğlu, M. (2019). **Dışa Açık Ekonomilerde Denge: Teori ve Uygulama** (Doktora Tezi). T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KPMG, (2019). "**Football Benchmark Avrupa Şampiyonları Raporu 2019: Finansal analiz**". <https://www.footballbenchmark.com/home>. (16.04.2020)
- Kutlar, A. (2007). **Ekonometriye Giriş**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kutlu, M. (2006). "Futbol Sektörünün Ekonomik Yorumu", **İşveren**, 44(11), 32.
- Kuyucu, M. (2014), "Futbol Endüstrisinde Sosyal Medya Pazarlama Uygulamaları", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2(7), 161-175.
- Leitao, J. ve Baptista. J, (2019). "Intellectual Capital Assets and Brand Value of English Football Clubs". **International Journal of Sport Management and Marketing**, 19(1-2), 177.
- Madden, P. (2012). "Welfare Economics of "Financial Fair Play" in a Sports League with Benefactor Owners". **Journal of Sports Economics**, 16(2) 159-184.
- Martinez, L. C. S. vd., (2019). "Sports Finance: Revenue Sources and Financial Regulations in European Football", **Spanish Savings Banks Foundation (Funcas)**, 327-366.
- Mathias, S. (2014). "Potential Agency Problems in European Club Football? The Case of UEFA Financial Fair Play". **Sport, Business and Management: An International Journal**, 4(4), 336-350.

- McDowell, M. L. (2014). "Social Physical Exercise?": Football, Industrial Paternalism, and Professionalism in West Dunbartonshire, Scotland, c. 1870-1900". **Labor History**, 55(5), 547-562.
- Mete, M. (2013). **Dış Ticaretin Belirleyicileri ve Türkiye Uygulaması** (Doktora Tezi), T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nieh, C. ve Yau, H. (2004). "Time Series Analysis for the Interest Rates Relationships Among China, Hong Kong, and Taiwan Money Markets". **Journal of Asian Economics**, 15(1), 171-188.
- NTV, (2017). **"Yabancı Futbolcu Cenneti Türkiye"**
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/123138.asp#BODY> (23.02.2020)
- NTV, (2019). **"10 Yılda Avrupa Gelirlerinin Yüzde 65'ini Galatasaray ve Beşiktaş Aldı"**
<https://www.ntv.com.tr/spor/10-yillik-avrupa-gelirlerinin-yuzde-65i-galatasaray-ve-besiktasa,2GSDAs1m10qBwfmhvdZdWw> (12.04.2020)
- Oksay, S. (2001). **Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: 1923-2000** (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Onaran-Ayyıldız, Z. ve Öztürk- Yazar, T. (2008). "The Effects of Economic Policies and Export Promotion on Export Revenues in Developing Countries" **Journal of Naval Science and Engineering** 4(1), 60-75.
- Orçun, Ç. ve Demirtaş C. M. (2015). "Gelişen Futbol Ekonomisinde Taraftarların Kulüp Değerlerine Olan Bakış Açıları: Bucaspor Örneği". **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2(1), 113-126.
- Özbay, A. (2016). **UEFA Mali Kriterlerinin Türk Futbol Kulüplerinin Finansal Raporlamasına Etkisi** (Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özelci, M. A. (2007). **Türk Spor Yönetiminde Kendine Özgü Bir Yapılanma: Türkiye Futbol Federasyonu** (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özer, M. ve Çiftçi, N. (2009). "Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi". **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 23, 39-50.

- Özer, M. ve Erdoğan, L. (2006). “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi”. **Ekonomik Yaklaşım**, (17(60-61), 93-110.
- Özevin, O. (2017). “UEFA Finansal Fair Play Düzenlemesinin Avrupa Futbol Kulüpleri Üzerindeki Etkisi: Avrupa 5 Büyük Ligi ve Türkiye Süper Ligi Üzerine Bir İnceleme”. **Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi, Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi**, 19(2), 479-508.
- Özyüksel-Oksay, S. (2001). **Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: Türkiye (1923-2000)**. (1. Baskı). Beta Yayınları.
- Peeters, T. ve Szymanski, S. (2012). “Vertical Restraints in Soccer: Financial Fair Play and the English Premier League”. **Working Papers University of Antwerp, Faculty of Business and Economics**, 1169(028), 193-217.
- Pesaran, M. H. vd., (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”. **Journal of Applied Econometrics**, (16).3, 289-326.
- Pielke, R. (2013). “How Can FIFA be Held Accountable?”. **Sport Management Review**, 16(3), 255-267.
- Poli, R. vd., (2018). “Financial Analysis of The Transfer Market in the Big-5 Leagues (2010-2018)”, **CIES Football Observatory Monthly Report**, 37, 96-97.
- Preuss, H. vd., (2014). “UEFA Financial Fair Play: The Curse of Regulation”. **European Journal of Sport Studies Publish Ahead of Print**, 2(1).
- Resmi Gazete, (1962). **Profesyonel Futbol Yönetmeliği. T.C. Resmi Gazete**, 11193, 29 Ağustos 1962
- Resmi Gazete, (2018). **Sporcu Ücretlerinden Tevkif Yoluyla Alınan Gelir Vergisinin İadesi Hakkında Yönetmelik. T.C. Resmi Gazete**, 30450, 13 Haziran 2018, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180613-2.htm>).
- Ricci, F. vd., (2015). “Intellectual Capital and Business Performance in Professional Football Clubs: Evidence From a Longitudinal Analysis”. **Journal of Modern Accounting and Auditing**, 11(10), 450-465.
- Roy, D. K. (1991). “Determinants of Export Performance of Bangladesh”. **The Bangladesh Development Studies**, 19(4), 27-48.

- Saban, M. ve Demirci, F. (2016). "Finansal Fair Play ve Türkiye'deki Dört Büyük Futbol Kulübünün Uyum Düzeyinin İncelenmesi". **Mali Çözüm Dergisi**, 26(137) 25-49.
- Saini, A. vd., (2017). "Foreign Direct Investment and Indian Export Growth". **World Affairs: The Journal of International Issues**, 21(2), 128-139.
- Salehnia, B. ve Nasrabadi, H. H. (2019). "Studying the Income Sources of Isfahan Football Clubs with Entrepreneurial Approach", **New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences** 6(7), 42-46.
- Salomon, R. ve Shaver, J. M. (2005). "Export and Domestic Sales: Their Interrelationship and Determinants". **Strategic Management Journal**, 26(9), 855-871.
- Sanchez, L. C. vd., (2019). "Sports Finance: Revenue Sources and Financial Regulations in European Football", **Sports (and) Economics**, s. 327-366.
- Sayavong, V. (2015). "Export Growth, Export Potential and Export Resistance: A Case Study of Laos". **Journal of Southeast Asian Economies**, 32(3), 340-357.
- Schubert, M. vd., (2014). "Potential Agency Problems in European Club Football? The Case of UEFA Financial Fair Play". **Sport Business and Management: An International Journal**, 4(4), 336-350.
- Schubert, M. vd., (2016). "The Guardians of European Football: UEFA Financial Fair Play and the Career of Social Problems". **European Journal for Sport and Society**, 13(4), 296-324.
- Serby, T. (2016). "The State of EU Sports Law: Lessons From UEFA's 'Financial Fair Play' Regulations", **The International Sports Law Journal**, 160(1-2), 37-51.
- Sevim, A. ve Bülbül, S. (2017). "UEFA Finansal Fair Play (FFP) Kriterleri Kapsamında Türk Futbolunda Finansal Raporlamanın Önemi ve Bir Sistem Gerekliliği". **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, 27(2), 187-212.
- Seyidoğlu, H. (2015). **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama** Geliştirilmiş 20. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Soto-Urbina, L. vd., (1995). "Source of Exchange Rate Variability: The Case of Trinidad and Tobago." **Journal of International Food and Agribusiness Marketing**, (7), 53-63.

- Soygüden, A. (2016). “Profesyonel Futbol Kulüplerinin Gelir Kaynaklarının İncelenmesi”. **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9(4), 21-35.
- Spor Toto Teşkilat Başkanlığı, (2020). “Tarihçe”. <http://www.sportoto.gov.tr/sayfa/106/tarihce>. (22.05.2020)
- Sporx, (2020), <https://www.sporx.com/futbol/ekstra/dunyada-yabanci-kurali-hangi-ulkede-kac-yabanci-varSXGLQ27940SXQ?sira=10> (05.03.2020).
- Sunay, H. (2004). “Spor Kulüplerinde Şirketleşme (Bazı Avrupa Ülkeleri ve Türkiye’den Örnekler)”, **Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi (Gazi BESBD)**, 9(2), 69-76.
- Şahin, M. (2019). “Günümüz Ticaret Savaşlarında Gümrük Vergilerinin Yeri ve Önemi”. **Mali Çözüm İSMMMO**, 29(152), 91-114.
- Şahin, M. Y. ve Tunçkol, H. M. (2010). “İşçi Hareketlerinin Futbolun Tarihsel Gelişim Sürecine Etkisi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 0(1), 219-236.
- Şahin, S. vd. (2011). “Küreselleşme Sürecinde Güreşteki Değişimin Dinamikleri”. **Atatürk Journal of Physical Education and Sport Sciences - Atabesbd**, 13(2), 16-29.
- Şenol, Z. (2018). **Spor Ekonomisinde Futbol Taraftarlarına Yönelik Kişilik ve Taraftarlık Analizi** (Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Talimciler, A. (2008). “Futbol Değil İş: Endüstriyel Futbol”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 26(Kış-Bahar), 89-114.
- Tarı, R. (2011). **Ekonometri**, 7. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tatoğlu-Yerdelen, T. (2012). **İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı**. İstanbul: Beta Yayınları.
- TCMB EVDS, (2020). https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_2/5868/DataGroup/turkish/bie_rktufey/#collapse_2 (02.07.2020).

- TCMB, (2020a). **Reel Efektif Döviz Kuru.**
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/doviz+kurlari/reel+efektif+doviz+kuruu> (04.08.2020).
- TCMB, (2020b). **Reel Efektif Döviz Kuru Endeksleri'ne İlişkin Yöntemsel Açıklama.** s. 8.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/02713545-8428-49ab-a9d9-0f770895d513/REERMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKS PACE-02713545-8428-49ab-a9d9-0f770895d513-mBdDyxu> (05.08.2020).
- Terci, M. G. (2019). "Futbol Kulüplerinin UEFA Finansal Fair Play Mali Kriterleri Kapsamında Denk Hesap Şartı ve Mali Yapılarının Rasyo Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: Fenerbahçe A.Ş. Ve Trabzonspor A.Ş. Örneği". **Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi**, 2(2), 81-93.
- Tertuliano, I. W. vd., (2020). "Sport Management in Emerging Economy: Squad Size, Expenses and Results – Case of The Brazilian Football League", **Management: Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies**, 25(1), 57-66.
- TFF, (2011). "2011-2012 Statüsü".
<https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/0002012/Ligler/SuperLig/2011.10.26-Spor-Toto-Super-Lig-Statusu.pdf> (07.02.2020).
- TFF, (2012). "2012-2013 Statüsü".
<https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/000013/TFF/STATULER/Spor-Toto-Super-Lig-Statusu-2012-13.pdf> (07.02.2020).
- TFF, (2015). "2015-2016 Statüsü".
<https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/00000016/Ligler/Statuler/2015-2016-Sezonu-SporTotoSuperLig-Statusu.pdf> (07.02.2020).
- TFF, (2017). "2017-2018 Statüsü".
<https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/STATULER/2017-2018/2017-2018-Super-Lig-Statusu.pdf> (07.02.2020).
- TFF, (2020). "TFF Statüler". <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=133>.
- Tomlinson, A. (2000). "FIFA and the Men Who Made it". **Soccer & Society**, 1(1), 55-71.

- Torlak, Ö. vd., (2007). “Türk İşletmelerinin İhracat Performansı Belirleyicileri”. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9(1), 103 -114.
- Transfermarkt, (2020). <https://www.transfermarkt.com.tr/> (20.06.2020).
- Tuna, G ve Öztürk, M. (2016). “Piyasa Etkinliğinin Yapısal Kırımlı Birim Kök Testleri ile İncelenmesi: Türkiye Pay Senedi Piyasası Uygulaması”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, ICAFR 16 Özel Sayısı, 548-559.
- Türkmen, A. (2018). **Türkiye İhracatında Ürün ve Ülke Çeşitlemesinin Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri**, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türko, E. S. (2013). **Endüstriyel Bölgelerde Dışsal Ekonomiler ve İşbirliği Türkiye Ayakkabı Endüstrisinde Bir Uygulama**. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Türko, E. S. ve Yellice B. (2018). “**Kişisel Özellikler Kararları Etkiler, Peki Ya İhracat Kararını? İhracat Yapan ve Yapmayan İşletmelerde Karşılaştırmalı Bir Uygulama**”. IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress September, 7-8, Didim/AYDIN 585-596
- Uçak, S. vd., (2018). “ARDL Modeli ile Türkiye’de Otomotiv İhracatı-Büyüme İlişkisi”. **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(ICEESS’ 18) 201-209.
- UEFA, (2020). “**Financial Fair Play**”. <https://www.uefa.com/insideuefa/protecting-the-game/financial-fair-play/> (05.07.2020).
- UEFA, (2020). <https://www.uefa.com/memberassociations/uefarankings/club/#/yr/2020> (05.07.2020).
- UEFA. (2017). “The European Club Footballing Landscape: Club Licensing Benchmarking Report Financial Year 2017”. https://www.uefa.com/MultimediaFiles/Download/OfficialDocument/uefaorg/Clublicensing/02/59/40/27/2594027_DOWNLOAD.pdf (03.04.2020).

- UEFA. (2017/18). “Financial Report 2017/18”. https://editorial.uefa.com/resources/024e-0f842e7cd20b-39675a5dd261-1000/2017_18_uefa_financial_report.pdf
(05.04.2020)
- UEFA. (2018/19). “2018/19 UEFA Club Competitions Revenue Distribution System”.
<https://www.uefa.com/insideuefa/stakeholders/clubs/news/newsid=2562024.html>
(04.04.2020).
- Uluyol, U. (2014). “Süper Lig Futbol Kulüplerinin Finansal Performans Analizi”. **Journal of Yasar University**, 9(34), 5716-5731.
- Utkulu, U. ve Aydemir, İ. (2013). **Türkiye’de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması** (4. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Uzgören, N. ve Uzgören, E. (2005). “Kırgızistan 1 Zaman Serilerinde Sahte Regresyon Sorunu ve Reel Kamu Harcamalarına Yönelik Bir Ekonometrik Model Uygulaması”. **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, 5, 1-14.
- Ülker, E. S. (2019). “Football Clubs Financial Statement Analysis Under Financial Fair Play: BIST Case”. **Social Sciences, Management and Economics Journal**, 1(2), 51-63.
- Ünsal, E.M. (2017). **Makro İktisat** (Geliştirilmiş 11. Baskı). Ankara: Murat Yayınları.
- Williams, J. ve Neatrou, S. (2002). “The ‘New’ Football Economics”,
<http://www.le.ac.uk/footballresearch/resources/factsheets/fs10.html> (18.04.2020).
- Woahid-Murad, S. M. (2012). “Bilateral Export and Import Demand Functions of Bangladesh: A Cointegration Approach”. **The Bangladesh Development Studies**, 35(1), 43-60.
- Woodland, A.D. (1982). **International Trade and Resource Allocation**. North Holland, Amsterdam, 17(3-4), 383-386.
- Yapraklı, Sevda (2010). “Türkiye’de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 65(4), 141-163.
- Yıldirtan, D. Ç. (2010). **E-Views Uygulamalı Temel Ekonometri: Makro Ekonomik Verilerle**. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

- Yiğit, E. (2018). “**Uluslararası Futbolcu Göçü ve Ekonomik Etkileri**”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurdakul, E. M. (2014). **Türkiye’de İthalatın Gelişimi ve İthalatın Yapay Sinir Ağları Yöntemi ile Tahmin Edilebilirliğine Yönelik Bir Analiz** (Doktora Tezi). T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüce vd., (2017). “Türk Futbolunda Yabancı Futbolcu Sınırlaması ve Türk Futbolcuların Görüşleri”. **CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi**, 12(2), 24-39.
- Yücel, M. K. ve Guo, S. (1994), “Fuel Taxes and Cointegration of Energy Prices”. **Contemporary Economic Policy**, Vol. XII, July.
- Zeren, F. (2014). **Futbol Kulüplerinin Sportif Başarılarının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi** (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

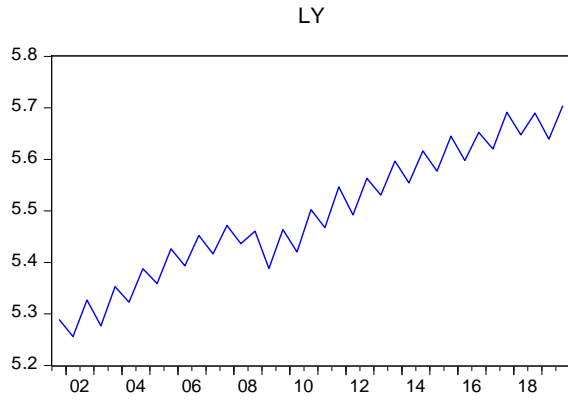
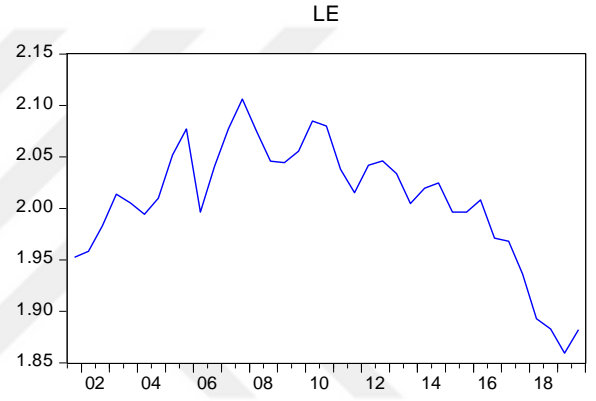
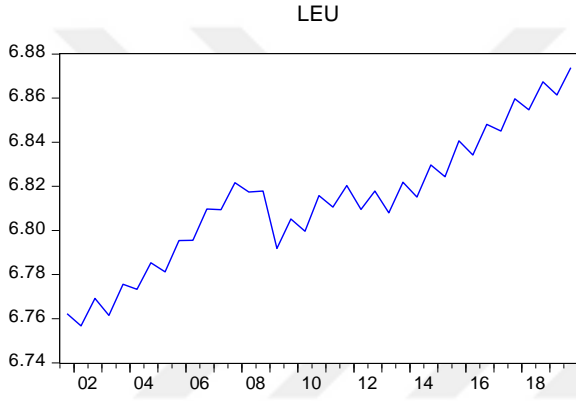
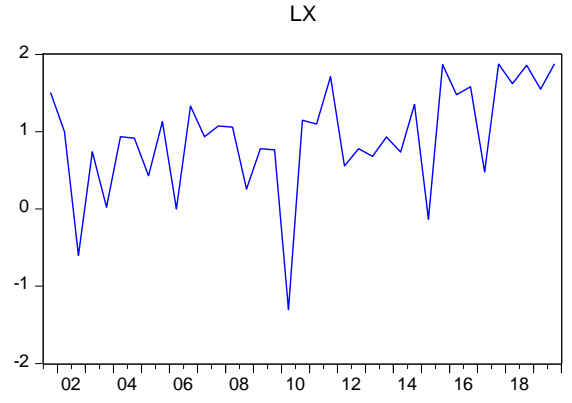
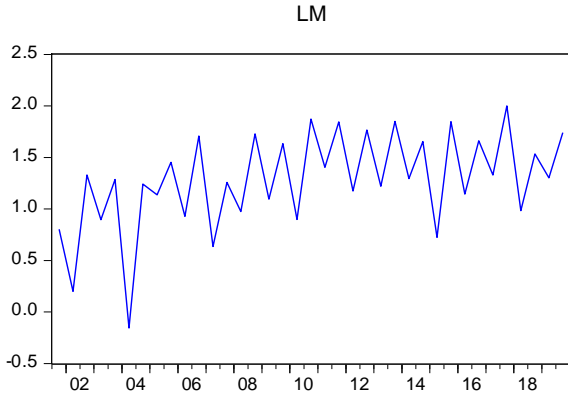
Ek 1

İthalat ve İhracatın Belirleyicileri Analizlerinde Kullanılan Değişkenlere İlişkin PP ve ADF Birim Kök Testleri

BİRİM KÖK TABLOSU (PP)						
Düzeyde Durağanlık						
		LM	LX	LEU	LE	LY
Sabitli	t-istatistiği	-7.0050	-5.5638	-0.1531	-0.9963	-0.7737
	<i>Olasılık</i>	0.0000	0.0000	0.9356	0.7442	0.8145
		***	***	n0	n0	n0
Sabitli ve Trendli	t-istatistiği	-9.4571	-7.2370	-3.2985	-1.4795	-8.3341
	<i>Olasılık</i>	0.0000	0.0000	0.0827	0.8182	0.0000
		***	***	*	n0	***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-istatistiği	-1.3911	-2.4541	3.7550	-0.4193	4.0016
	<i>Olasılık</i>	0.1499	0.0156	0.9999	0.5250	0.9999
		n0	**	n0	n0	n0
Birinci Farkta Durağanlık						
		d(LM)	d(LX)	d(LEU)	d(LE)	d(LY)
Sabitli	t-istatistiği	-36.3759	-25.6691	-14.4217	-5.4408	-27.1583
	<i>Olasılık</i>	0.0001	0.0001	0.0000	0.0001	0.0001
		***	***	***	***	***
Sabitli ve Trendli	t-istatistiği	-49.5592	-35.4828	-14.2029	-9.5044	-27.5199
	<i>Olasılık</i>	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
		***	***	***	***	***
Sabitsiz ve Trendsiz	t-istatistiği	-26.8992	-23.8010	-9.6332	-5.5292	-13.3506
	<i>Olasılık</i>	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
		***	***	***	***	***
BİRİM KÖK TABLOSU (ADF)						
Düzeyde Durağanlık						
		LM	LX	LEU	LE	LY
Sabitli	t-istatistiği	-3.8170	-5.5001	-0.5329	-0.7998	-1.1847
	<i>Olasılık</i>	0.0068	0.0001	0.8721	0.8071	0.6692
		***	***	n0	n0	n0
Sabitli ve Trendli	t-istatistiği	-1.9665	-7.1154	-1.7330	-0.2012	-3.1637
	<i>Olasılık</i>	0.5960	0.0000	0.7136	0.9903	0.1096
		n0	***	n0	n0	n0
Sabitsiz ve Trendsiz	t-istatistiği	1.5588	-1.1275	2.7543	-0.4338	3.1427
	<i>Olasılık</i>	0.9679	0.2309	0.9979	0.5193	0.9992
		n0	n0	n0	n0	n0
Birinci Farkta Durağanlık						
		d(LM)	d(LX)	d(LEU)	d(LE)	d(LY)
Sabitli	t-istatistiği	-6.0099	-11.5547	-4.1817	-5.4643	-3.9126
	<i>Olasılık</i>	0.0000	0.0000	0.0025	0.0001	0.0051
		***	***	***	***	***
Sabitli ve Trendli	t-istatistiği	-7.4353	-5.6965	-4.1082	-7.0296	-3.9914
	<i>Olasılık</i>	0.0000	0.0003	0.0144	0.0000	0.0190
		***	***	**	***	**
Sabitsiz ve Trendsiz	t-istatistiği	-5.2558	-11.7217	-2.8470	-5.5167	-1.3822
	<i>Olasılık</i>	0.0000	0.0000	0.0058	0.0000	0.1518
		***	***	***	***	n0
Not: (*) 10% ' da anlamlılık; (**) 5% ' de anlamlılık; (***) 1% 'de anlamlılık ve (n0) anlamlı değil (*MacKinnon (1996) tek kuyruk p değerleri)						

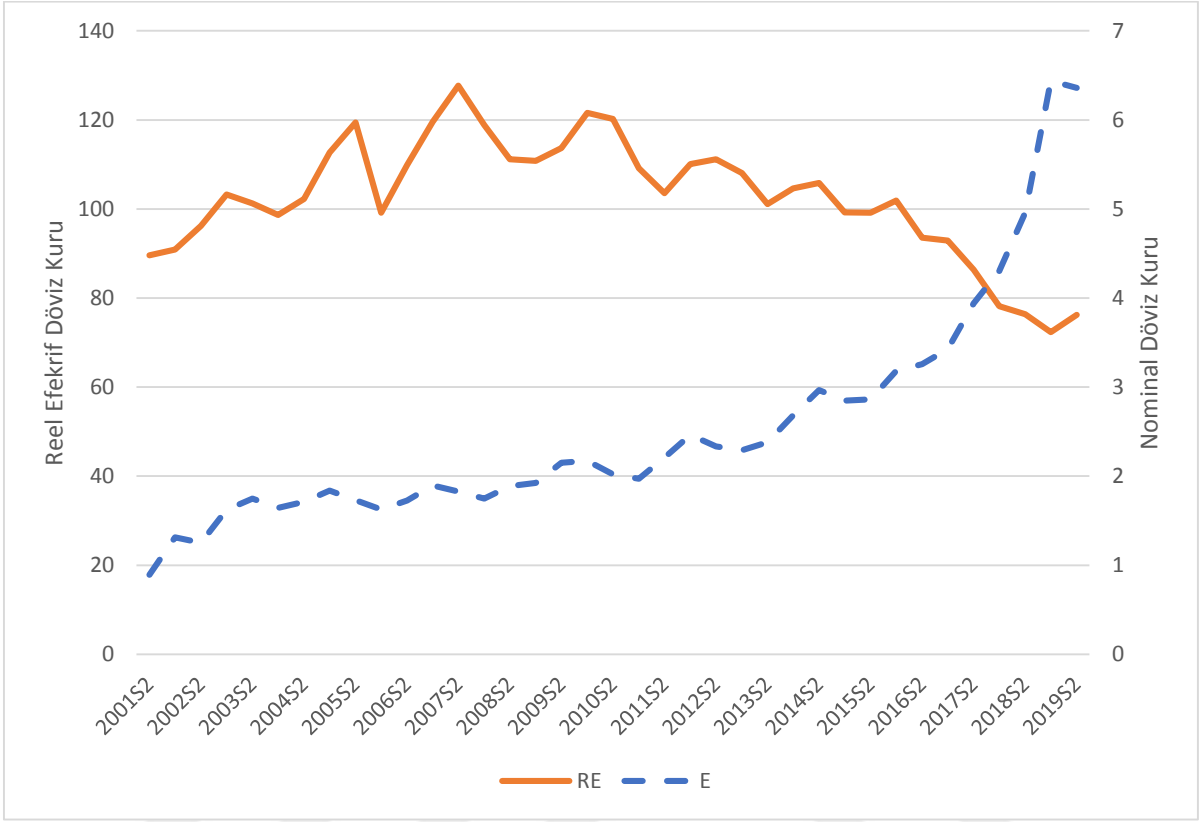
Ek 2

İthalat ve İhracat Analizinde Kullanılan Değişkenlere Ait Grafikler

Ek 3

Reel Efektif Döviz Kuru ve Nominal Döviz Kuru

Kaynak: TCMB EVDS veri setinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ek 4
Panel EGLS Test Sonuçları

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
LE	-1.141889	3.739182	-1.358625	-2.856080	0.773988	-2.021525
LY	-0.034499	-0.305594	-0.358786	-0.888007	-0.269247	-0.470073
RST	-	0.878378	-	-	-	-
UEFA-C	-	-	0.369978	-	-	-
P	-	-	-	0.055494	-	-
FFP	-	-	-	-	0.479404	-
CHMP	-	-	-	-	-	0.559469
R² değerleri	0.003049	0.040786	0.013451	0.055693	0.020778	0.028019
Hausman Testi	0.001229(n0)	0.000000(n0)	0.893921(n0)	0.509075(n0)	0.957381(n0)	0.603608 (n0)
Breusch-Pagan LM Testi	10.54408*	11.20599*	9.485980(n0)	6.949931(n0)	14.26184**	10.53323*
Jarque-Bera Normallik Testi	1712.894***	1463.468***	1575.516***	1298.034***	1558.302***	1548.303* **

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Hüseyin Devran ŞENOCAK
Doğum Tarihi ve Yeri : 20.07.1993-Heidelberg/Almanya
e-mail : devransenocak@gmail.com

Eğitim

Derece	Üniversite	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı	
Lisans	Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü	2017
Ön lisans	Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü	2015
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Almanca	
Sertifika	National Chung Hsing University, Exchange Program, Department of Finance	2018

İş Deneyimi

Staj : Nas İnşaat A.Ş. Muhasebe Denetimi Birimi